T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

KARAPAPAK TÜRKLERİNİN TARİHİ, GELENEK VE GÖRENEKLERİ

ÖZCAN ÇİFTÇİ

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. TİLLA DENİZ BAYKUZU

EDİRNE 2015

T.C.

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÖZCAN ÇİFTÇİ tarafından hazırlanan **KARAPAPAK TÜRKLERİNİN TARİHİ, GELENEK VE GÖRENEKLER** Konulu **YÜKSEK LİSANS** tezinin Sınavı, Trakya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 15.-16. maddeleri uyarınca **07.12.2015 PAZARTESİ** günü saat **10.30**'da yapılmış olup, yüksek lisans tezinin *...Kabul edilmesine... **OYBİRLİĞİ/~~OYÇOKLUĞU~~** ile karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ	KANAAT	İMZA
Prof. Dr. Tilla Deniz BAYKUZU (Danışman)	Kabul edilmesine	
Yrd. Doç. Dr. Mehmet KILDIROĞLU	Kabul edilmesine	
Yrd. Doç. Dr. Selma SOL	Kabul edilmesine	

* Jüri üyelerinin, tezle ilgili kanaat açıklaması kısmında "Kabul Edilmesine/Reddine" seçeneklerinden birini tercih etmeleri gerekir.

T.C
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞİ VE YAYIMLAMA İZİN FORMU

Referans No	10095157
Yazar Adı / Soyadı	ÖZCAN ÇİFTÇİ
Uyruğu / T.C.Kimlik No	TÜRKİYE / 46282418072
Telefon	5066890036
E-Posta	hursitogluozcan@hotmail.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	Karapapak Türklerinin Tarihi, Gelenek ve Görenekleri
Tezin Tercümesi	Historical Custom and Traditions of the Karapapak Turks
Konu	Tarih = History
Üniversite	Trakya Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bölüm	Tarih Bölümü
Anabilim Dalı	Tarih Anabilim Dalı
Bilim Dalı	Genel Türk Tarihi Bilim Dalı
Tez Türü	Yüksek Lisans
Yılı	2015
Sayfa	135
Tez Danışmanları	PROF. DR. TİLLA DENİZ BAYKUZU 12166348438
Dizin Terimleri	
Önerilen Dizin Terimleri	Millet, Karapapak Türkleri, Rus, Türkistan
Kısıtlama	Yok

Yukarıda bilgileri kayıtlı olan tezimin, bilimsel araştırma hizmetine sunulması amacı ile Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanında arşivlenmesine ve internet üzerinden tam metin erişime açılmasına izin veriyorum.

07.12.2015

İmza:.....

Tez Adı: Karapapak Türklerinin Tarihi, Gelenek ve Görenekleri
Hazırlayan: Özcan ÇİFTÇİ

ÖZET

Millet, genellikle belirli topraklar üzerinde yaşayan aralarında dil, din, tarih, ülkü, duygu/düşünüş, gelenek ve görenek birliği bulunan insanların oluşturduğu toplum olarak tanımlanır. Ayrıca Millet, siyasi ve sosyo-kültürel bir organizasyondur. Ortak dil, tarih ve kültür oluşmadan millet oluşturulamaz. Uluslaşma sürecinin zirvesi devletleşmedir. Devletin en önemli görevi bireylere dilini, tarihini ve kültürünü planlı ve sistemli bir şekilde öğretip Millet inşa etmektir. Millet olmadan devlet kurulamayacağı gibi Devlet olmadan da millet yaşayamaz.

Karapapak Türkleri, Kuzey Kafkas kökenli bir Türk boyudur. Terekeme ismiyle de bilinirler. Borçalı bölgesi Karapapak Türklerinin anayurdu olmasıyla beraber aynı zamanda en eski Türk yurdudur da. Maaelesef Türk siyasi birliğinin dağılması bu kadim Türk yurdunun büyük bölümünün elden çıkmasına sebep olmuştur. Karapapaklar, Kafkasya'nın tamamına az-çok yayılmış, bugün Kafkasya (Azerbaycan, Gürcistan, Dağıstan vb. gibi), Türkiye ve İran'da varlıkları devam eden eski bir kuzey Kafkas kökenli Türk boyudur.

Rus siyasetine uygun bir Kafkasya uğruna, 20. yy'da Kafkasya'dan diğer Türk boylarıyla birlikte zorunlu olarak göç ettirilerek Türkistan bozkırlarında yavaş yavaş yokluk ve acı içerisinde ölüme mahkûm edilmişlerdir. Türkistan'da (orta Asya) diğer Türk boylarıyla aralarında oluşan husumette ise asıl sorun, son üç asırlık Rus işgali döneminde Türkistan (Orta Asya) ve Kafkaslar'da milliyetçiliğin Rusya'nın istediği gibi şekillenmesi; Kazak, Kırgız, Özbek, Türkmen ve Azeri gibi Türk boylarının kendilerini ayrı bir millet sanıp milliyetçiliklerini bu mihval üzere kurmuş olmalarındandır. Ancak son zamanlarda bu algının değiştiğine tanıklık etmekteyiz.

Anahtar Kelimeler: Millet, Karapapak Türkleri, Rus, Türkistan

Name of Thesis: Historical Custom and Traditions of the Karapapak Turks.
Prepared by: Özcan ÇİFTÇİ

ABSTRACT

Nation is defined as the community formed by people with traditions and customs union, generally living on a certain territory including language, religion, history, ideals, feelings / thoughts,. Nation also has political and socio-cultural organization.Nation can not be created without the formation of a common language, history and culture. The summit of the nation-building process become a state. The most important task of the state is to teach its language,history and culture to the individuals and to build Nation in a planned and systematic way.As the state can not be established without the nation, the nation also does not live without the state.

Karapapak Turks are Turkish tribe of North Caucasian origin.They are also called as Terekeme. Borchaly region is the homeland of Karapapak Turks.In addition,it is the oldest Turkish homeland. Unfortunately disintegration of the Turkish political union has led to the loss of a large part of the ancient Turkish homeland.More or less Karapapaks spread throughout the Caucasus and today the Caucasus (Azerbaijan, Georgia, Dagestan etc.) is a former North Caucasian Turks length that continue their presence in Turkey and Iran.

For the sake of a proper Caucasus for Russian policy, They emigrated in the 20th century as necessary with other Turkish tribes from the Caucasus and they were gradually sentenced to death in painful and absence in Turkestan steppes. In Turkestan(Middle Asia), during the last three centuries of Russian occupation,it is the real problem of the animosity formed between the Turkish tribes that the nationalism in Turkestan and the Caucasus is shaped as requested by the Russian; Turkish tribes such as Kazakh, Kyrgyz, Uzbeks, Turkmen and Azeri think themselves as a separate nation and they established nationalism on this situation,which is also a second important real problem of the animosity formed between the Turkish tribes. But we see that this perception has changed recently.

Keywords: Nation, Karapapak Turks, Russian, Turkestan

ÖNSÖZ

Türk tarihi, Türk Ulusu gibi bir bütündür. Tarihi kesitte bu bütünlüğü sekteye uğratacak, iç ve dış, toplumsal ve siyasi gelişmeler olmuştur. Ancak sağlam bir siyasi ve toplumsal bünye, çok kısa sürede toparlanmış tarihi varlığını devam ettirmiştir. Türk Birliğinin kurulması ve yaşatılması Gaspıralı İsmail Bey'in veciz sözüyle belirttiği gibi " **Dilde, Fikirde, İşte birlik** " ile ancak mümkündür. Türk tarihi incelendiğinde, kahramanların sıra sıra dizildiği, milletçe gösterilen fedakarlığın ise dünyaya ibret olacak düzeyde olduğu görülecektir.

Tarihimizde, iç huzurun bozulduğu, yönetimde zaafların ortaya çıktığı zamanlarda, dış güçlerin vaatlerine kanan liderler yüzünden devletin yıkılıp, milletin esarete düştüğü çokça görülmüştür. Ancak bu esaret yıllarında teslimiyet düşünülmemiş milletçe birleşip, zilletten kurtulmak için çeşitli teşebbüsler hep yapılmıştır. Göktürk Kağanlığının esaret hayatı (630-680) ile ilgili olarak, tutsaklığa düşüş ve bunun sebepleri Orhun kitâbelerinde acıklı bir şekilde dile getirilir. Kitabede toplumun bozulduğu, Türk töresinin unutulduğu, prenslerin Türk adlarını bırakıp Çin adları aldıkları, Çinli prenseslerle evlendikleri anlatılır. Günümüz için değerlendirmeye çalışırsak, düşünen insan için, ülkesi ve milleti adına endişe duyulacak yer ve zamandayız.

Türkler, kendi yarattıkları Rusya'nın nefesini yaklaşık üç asırıdır enselerinde hissetmektedir. Rusya, Doğu Türklüğünü asırlarca tutsak alırken Anadoluyu da yine asırlarca tedirgin etmiştir. Türk Dünyasındaki bölünmüşlüğün temel nedeni yine Rusya'nın sömürgeci politikaları olmuştur. Bir yandan Türk boylarını siyasi yönden bölmeye çalışırken diğer yandan geliştirdiği kültür politikalarıyla bu bölünmüşlüğü daha da derinleştirmeye çalışmıştır. Doğu Türklüğüne dayattığı alfabeyle her boy ayrı bir yazı diline ve konuşma diline sahip olmuş aralarında ortak iletişim dili ise Rusça olmuştur. Ne hazindir ki bugün itibariyle, Doğu Türklüğünü birleştiren ortak iletişim dili, Türkçe yerine Rusça'dır. Ayrıca, Rus işgalini yaşamış bütün Türk topluluklarında görülen bir diğer ortak yön ise, soy isimlerinin sonunda ki " **ev, ef, ov, of** " gibi eklerdir. Karapapak Türkleri, Kuzey Kafkas kökenli bir Türk boyudur. Terekeme ismiyle de bilinirler. Borçalı

bölgesi Karapapak Türklerinin anayurdu olmasıyla beraber aynı zamanda en eski Türk yurdudur da. Maaelesef Türk siyasi birliğinin dağılması bu kadim Türk yurdunun büyük bölümünün elden çıkmasına sebep olmuştur. Yapmış olduğumuz araştırmalarda, kendilerine ait yazılı tarihleri veya arşiv kaynakları bulunmayan Karapapakların, gelişmiş sözlü edebiyatlarıyla Türk kültür dünyasına katkılarının olabileceğini gördük. Yakın tarihlerinin göç, kırgın ve acılarla dolu olduğunu ve bu durumun sözlü edebiyatlarına da yansıdığını görmekteyiz. Destanlarında, hikayelerinde en eski Türk izine rastlamak mümkündür. Burada belirtmeyi yararlı gördüğüm, bir diğer önemli konuda, içinde doğup büyüdüğüm ve mensubu olduğum Karapapaklarda vatan, Türklük ve Atatürk sevgisinin sarsılmaz olduğu, dinin olması gerektiği gibi, saf ve temiz bir şekilde yaşatıldığıdır. Hayatlarında, dini anlamda tutuculuğa yer yoktur. Anadolu'da, belki de Türk Dünyasında, sıkça görülen farklı inançlara saygı ve hoşgörü Karapapaklarda da şaşılacak derecede yüksektir.

Bu konuyu çalışmamda gösterdiği ilgi ve yönlendirmelerinden dolayı Hocam Prof. Dr. Tilla Deniz BAYKUZU'ya ve gerek telefonla gerekse elektronik posta yoluyla şahsıma verdiği cesareti ve diğer katkılarını unutamayacağım Yrd. Doç. Dr. Gülreyhan NOVROZOVA'ya teşekkürlerimi bir borç biliyorum. Ayrıca yardımlarını gördüğüm eşim Meral Hanıma, kaynak kişi olarak yararlandığım Semiye AYDIN, Banu KOŞUCU ile Annem Safiye ÇİFTÇİ ve Babam Memiş ÇİFTÇİ' ye ayrı ayrı teşekkür ediyorum.

Özcan ÇİFTÇİ

2015

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ…….....III
İÇİNDEKİLER…….....V
KISALTMALAR…..……..IX
GİRİŞ…….....1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KAFKASYA VE KAFKASYA'DA TÜRK HÂKİMİYETİ DÖNEMİ

1.1. Kafkasya: Coğrafyası ve Etnik Durumu…...…….6
1.2. Kafkasya'da Hunlar…..……..8
1.3. Kafkasya'da Sabirler…..……...……....10
1.4. Kafkasya'da Avarlar (Joun-Juan)....……...12
1.5. Kafkasya'da Göktürkler…..……..……....14
1.6. Kafkasya'da Bulgarlar…….17
1.7. Kafkasya'da Hazarlar……..19
1.8. Kafkasya'da Kıpçaklar (Kumanlar)…….23

İKİNCİ BÖLÜM

2.KARAPAPAK TÜRKLERİ

2.1. Karapapak Türklerinin Kökeni……28

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KARAPAPAK TÜRKLERİNİN TARİHİNE GENEL BAKIŞ

3.1. XI-XIII. Yüzyılda Karapapaklar……..36
3.2. XIV-XX. Yüzyılda Karapapaklar……38

3.2.1. Osmanlı-İran İlişkilerinde Karapapaklar…….....39
3.2.2. Osmanlı-Rus İlişilerinde Karapapaklar…….....41
3.3. Cenubi Garbi Kafkasya Cumhuriyeti……..46

DÖRÜNCÜ BÖLÜM
4. GÜNÜMÜZDE KARAPAPAK TÜRKLERİNİN YAŞADIĞI BÖLGELER

4.1. Türkiye…….....52
4.1. Gürcistan …….....53
4.1. Azerbaycan……..53
4.1. İran……...54
4.1. Ermenistan……...54
4.1. Kazakistan…….....55
4.1. Rusya Federasyonu…….....55

BEŞİNCİ BÖLÜM
5. KARAPAPAK TÜRKLERİNİN HALK BİLİMİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

5.1. Doğum ve Doğuma Dair Uygulamalar ve İnanışlar…….....58
5.2. Evlilik ile ilgili uygulamalar ve İnanışlar…….....61
5.3. Kirvelik – Kirva – Kirve…….....64
5.4. Ölüm ve Ölüme Dair uygulamalar ve İnanışlar……...65
5.5. Karapapak Türklerinin Dini İnanışları…….69
5.6. Karapapak Türklerinin Dil Özellikleri…….71
5.7. Yağmur Duası (Godu Godu)…….....73
5.8. Hıdır Nebi (Hıdırellez)…….75
5.9. İt-Köpek Uluması…….76
5.10. Başa Dönme…….....77
5.11. Halk Hekimliği……...77

5.11.1. Diş Ağrısı……78
5.11.2. Karın Ağrısı……78
5.11.3. Baş Ağrısı……78
5.11.4. Kanamanın Durdurulması……...79

ALTINCI BÖLÜM

6. KARAPAPAK TÜRKLERİNİN SÖZLÜ GELENEKLERİ

6.1. Yeminler (Andlar) – Beddualar (Kargışlar) – Dualar (Alkışlar)…….....80
6.2. Tapmacalar (Bilmeceler)…….84
6.3. Aşıklık Geleneği ve Aşıklar…….89
6.3.1. Aşık Şenlik……..91
6.3.2. Aşık Şeref Taşlıova…….95
6.3.3. Aşık Yener Yılmazoğlu……..97
6.4. Karapapak Fıkraları…….....98
6.4.1. Kirva Baban Nasıl Öldü……..98
6.4.2. Haralısan…….....99
6.4.3. Naarer Aye…….....99
6.4.4. Dost Düşman Bele Günde Belli Olur……....100
6.4.5. Arvadın Şerri…….100
6.4.6. Lele Gılığlıyıf……....102
6.4.7. Aya Menem Men……..102
6.4.8. Temyiz……..103

YEDİNCİ BÖLÜM

7. KARAPAPAK TÜRKLERİNİN MADDİ KÜLTÜR ÖZELLİKLERİ

7.1. Yemekler…….....104
7.1.1.Kete……104
7.1.2.Gagala……....104

7.1.3.Hörre Aşı……..104
7.1.4.Kaz Çekmesi…….....105
7.2. Yöresel Kıyafetler……..105

SEKİZİNCİ BÖLÜM

8. KARAPAPAK ÖNEMLİ ŞAHSİYETLER

8.1. Kaçak Nebi (Kacax Nevi)…….....107
8.1. Mihrali Bey……108

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME……...113

KAYNAKÇA ……116
1.Araştırma Eserleri……..117
2.Makaleler……...122
3.Elektronik Kaynaklar……127

EKLER ……...128
Ek 1: Kaynak Kişi Dizini……....129
Ek 2: Kafkasya Haritası……..130
Ek 3: Resimler ……....131
Ek 4: Karapapakların Yerleşim Haritası……139

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
a.g.t.	: Adı Geçen Tez.
Bkz./bkz.	: Bakınız
C.	**:** Cilt
Çev.	: Çeviren
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu
v.b.	**:** Ve Benzeri
Yay.	: Yayınları/Yayınevi
Yy.	: Yüz Yıl
K.	: Kaynak Kişi
Haz.	: Hazırlayan
Der.	**:** Derleyen
Neşr.	: Neşreden

GİRİŞ

Millet, genellikle belirli topraklar üzerinde yaşayan aralarında dil, din, tarih, ülkü, duygu/düşünüş, gelenek ve görenek birliği bulunan insanların oluşturduğu toplum olarak tanımlanır. Ayrıca Millet, siyasi ve sosyo-kültürel bir organizasyondur[1]. Aynı dili konuşan ve aynı kültür değerlerinde ortak olan fertlerde mensubiyet duygusu oluşmakta bağlılık artmaktadır. Milli kimlikte en önemli temel kültürel değerin dil olduğunu ancak tek başına bireylerdeki mensubiyet duygusunun gelişmesinde yetersiz kaldığını söyleyebiliriz. Öyle olmuş olsa, aynı dil grubuna ait Boşnakların, Slavlar yerine dindaşları Osmanlı Türklerinin yanında yer almalarını veya Anadolu'da, İç Anadolu bölgesinde meskûn öz be öz Türk, fakat Ortodoks olan Karamani'lerin de aynı dili konuştukları Osmanlı Türkleri yerine dindaşları Yunanlılara meyletmelerini açıklayamayız. Benzer hatayla Milliyet tanımını din üzerinden yaparsak, % 99'u Müslüman Türk Ulus birliğine bağlı, Hristiyan Gagavuz Türklerini veya Arapçılıklarıyla meşhur Hristiyan Arapları ve daha başka nicelerini koyacak yer bulamayız. Ortak; dil, din, tarih, duygu, düşünüş, gelenek ve görenek gibi ögeler, tek tek değil bir bütünlük içerisinde, topluluklara aidiyet hissi kazandıran milli ruhun oluşumuna katkısı önemli olan ancak birbirinden çok önde olmayan değerlerdir. Ayrıca bu ortak değerler Bireylerin bilinçaltında soy birliği kavramını geliştirmekte, bizi yine, soydaşlık denen temelinde aidiyet hissi olan düşünceye götürmektedir. Bu ögelere ek olarak yaratılan mit'ler; masallar, destanlar, karizmatik liderler ve adet haline gelen çeşitli törenler aracılığıyla da kitleler üzerinde ortak duygu ve düşüncelerin oluşması sağlanmıştır[2].

Millet, nesnel ve öznel unsurların bir arada bulunduğu sosyo-kültürel organizmadır[3]. Ortak dil, din, tarih, gelenek ve görenek ve diğer paydaşları nesnel, aidiyet duygusu öznel unsuru oluşturur. Nesnel unsurlar önemli olmakla ve en az bir kaçının var olmasıyla gelişen aidiyet şuuru millet oluşumunda merkezi roldedir.

---

[1] Ahmet BURAN,Yüksel Berna ÇAK, *Türkiye'de Diller ve Etnik Gruplar*,Akçağ Yay., Ankara 2012, s.27.

[2] Yaşar ONAY, *Batıya Direnen Devlet Rusya*, Yeniyüzyıl Yay., İstanbul 2007, s.28.

[3] Mehmet NİYAZİ, *Millet ve Türk Milliyetçiliği*, Ötüken Yay., İstanbul 2007, s.16.

Aidiyet şuurunu yerleştirmek devlet denen aygıtın en önemli görevidir ve bunu en birleştirici yoldan yapması gerekir. İran'da Devlet Farsçılık duygusu üzerinden bunu yapamaz, böyle bir durumda Azeri, Avşar, Kaçarlar gibi Türk ve diğer Afgan - Tacik menşeili etnik kavimleri bir arada tutması mümkün olmaz. İran'da Fars unsuru nüfusun ancak %60'ına tekabül ederken Şia mezhebi nüfusun hemen hemen %93.4'ünü oluşturur[4]. Burada yapılacak şey mezhep üzerinden, yani şiiliği ön planda tutarak[5], aidiyet duygusu vermektir ki İran'da zaten bunu yapmaktadır. Çin'de bölgelere yayılan milyarın üzerindeki nüfusu birleştiren yazı birliğidir. Farklı lehçe ve dil nedeniyle güneyde oturan halk kuzeyde oturan ile aynı dili konuşarak anlaşamamakta, birbirlerini ancak yazı birliği üzerinden anlamaktadırlar[6]. Böyle olunca da, doğal olarak Çin'de kültür üzerinden bir milli şuur geliştirilmiştir. Bu tür misalleri çoğaltmanın mümkün olduğunu biliyoruz.

Kimlikler iki bakış açısı içinde şekillenir. Birincisinde kendi tanımlamaları ve dolayısıyla mensubiyet duygusu, İkincisinde ise, başkalarının tanımlamaları ve konumlandırmaları belirleyici olur[7]. İnsan topluluklarının mensubiyet duygusu onlarda fert fert oluşan kimliklerin toplu şekilde yansımasıdır. Mensubiyet duygusu, asırlar boyu gelişerek ve değişerek süregelen kültürel değerlerin içselleştirilip, sistemli ve organize bir şekilde nesilden nesile aktarılmasıyla olur. Böylece bireyden topluma, toplumdan ulusa ulaşan bir kimlik bilinci yerleşir ki bu bilinç düzeyine erişmiş bütün topluluklar milli kimliklerine kavuşmuş olurlar[8].

Ulus bilincine ermiş toplumların amacı, müşterek değerleri ve kimlikleri organize eğitim kurumları aracılığıyla gelecek nesillere[9] aktarıp yaşatmaktır. Ortak dil, tarih ve kültür oluşmadan millet oluşturulamaz. Uluslaşma sürecinin zirvesi

---

[4]http://www.renklinot.com/kultursanat/dunya-sii-nufusu.html (11.03.2015).

[5]Mehmet ŞAHİN, *Şii jeopolitiği: İran için fırsatlar ve engeller*, Akademik Orta Doğu, Cilt1, Sayı 1, 2006, ss.39-55, s.40.

[6]Duygu AKIN, http://cingundeminden.blogspot.com.tr/2012/05/cin-dili-ve-yazi-sistemi.html (07.10.2015).

[7]Ahmet BURAN,Yüksel Berna ÇAK, *age*., s.26.

[8]Ebru Çoban ÖZTÜRK, "*Kimlik, Dış Politika ve Uzlaşma: İnşacı Kuram Çerçevesinde Ulusal Kimlikler ve İkili İlişkiler Üzerine Bir Değerlendirme"*, Yeni Türkiye 60/2014, s.2.

[9]Şenol DURGUN, Çeviren Gonca BAYRAKTAR ,*Turanlılar ve Panturanizm*, İstanbul 1999, s.36-37.

devletleşmedir. Devletin en önemli görevi bireylere dilini, tarihini ve kültürünü planlı ve sistemli bir şekilde öğretip Millet inşa etmektir. Millet olmadan devlet kurulamayacağı gibi Devlet olmadan da millet yaşayamaz. Dolayısıyla, Devlet düzeyinde örgütlenememiş daha doğrusu devletleşme sürecini tamamlayamamış milletlerin zaman içerisinde başkalaştıklarına, kimlik değiştirdiklerine ait istense onlarca örnek bulunabilir. Bu nedenlerle diyebiliriz ki "Millet ve Devlet" kavramları birbirleriyle iç içe geçmiş zorunlu ve bağımlı ilişki içerisindedir[10].

Türkiye'nin savunması, şüphesiz Bosna-Hersek'ten, Kafkasya'dan Doğu Türkistan'dan başlar. Ulusal sınırlarımız dışında, Gökalp'in değişiyle "Dili dilimizden, Dini dinimizden" olan soydaşlarımızın varlığı Türkiye'nin güvencesidir. Dış Türkler ile Balkanlar ve Kafkaslardaki Müslüman diğer milletlerin güvencesi, sevdası ve rüyası Türkiye'dir. Türkiye'nin varlığı ve gücü onların emperyalizm karşısında öz benliklerini muhafazada sigortadır. Türkiye dışında yaşayan herhangi bir Türk'ün anayurdu Türkistan ise de gönül yurdu Anadolu'dur. Türkistan'da, Kafkaslarda, Balkanlarda veya dünyanın herhangi bir yerinde, ister bir Türk Devletinde isterse Türk'ün azınlıkta olduğu yabancı bir devlette olsun, başı sıkışan her Türk Anadolu'ya geçmek ister.

Karapapakların da, Anadolu'ya esaslı girişleri diğer Yörük boyları ile birlikte Celaleddin Harezmşah zamanında Moğol yayılması sırasındadır.[11] 13. yüzyılın başlarında başlayan Anadolu'ya göç macerası 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar, karşılaştıkları zorlayıcı nedenlerin etkisiyle, süregelmiştir. Sibirya'nın karlı ormanlarına veya Türkistan'ın uçsuz bucaksız bozkırlarına vagon vagon taşınarak zorunlu göç yerine, gönüllü olarak Anadolu'ya geçme Karapapaklarda bir kurtuluş olarak görülmüştür. Bu düşüncenin oluşmasında, dil ve din (mezhep) birliği şüphesiz önemlidir.

Karapapaklar, Kafkasya'nın tamamına az-çok yayılmış, bugün Kafkasya (Azerbaycan, Gürcistan, Dağıstan vb. gibi), Türkiye ve İran'da varlıkları devam eden

---

[10] Hüseyin BAL, *"Anthony h. Birch'in Siyasal Teorisinde Milliyetçilik Kavramı ve İdeolojisi"*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergis,The Journal of International Social Research, Cilt:7 Sayı: 31, Volume: 7, Issue: 31, s.308.

[11] Ziya GÖKALP, *Türk Medeniyeti Tarihi*, İstanbul 1976, s.37.

eski bir kuzey Kafkas kökenli Türk boyudur. Kökenleri, Kıpçaklara ait Burçoğlu/Borçoğlu ve Karabirikler (kara-papaklar) ile alakalı olmakla beraber Moğol yayılmasıyla Kafkaslar'a ve Anadolu'ya kitleler halinde gelen Türkmen boylarıyla karışarak bugünkü şeklini almıştır. Zaten, kültür ve dil yapıları incelendiğinde Kıpçak - Türkmen kaynaşması oldukları göze çarpar[12]. Kıpçakların; Özbek, Türkmen, Kırgız ve Başkurt gibi Türk boylarının hatta Rus ve bazı Avrupalı kavimlerin vücuda gelmesinde payları yadsınamaz ölçüde büyüktür[13].

Karapapaklar eski yurtlarından zorunlu göçlerle bugün yaşadıkları coğrafyaya gelmiş halen Türkiye, Gürcistan, Azerbaycan, İran ve Rusya Federasyonu'nda yaşamaktadırlar. Vatandaşı oldukları devletlere problem olmadıkları halde Türklük duyguları ve Türkiye'ye olan gönül bağları şüpheyle karşılanmış, bu durum, çeşitli bahanelerle siyasi baskılara maruz kalmalarına sebep olmuştur. Rus siyasetine uygun bir Kafkasya uğruna, 20. yy'da Kafkasya'dan diğer Türk boylarıyla birlikte zorunlu olarak göç ettirilerek Türkistan bozkırlarında yavaş yavaş yokluk ve acı içerisinde ölüme mahkûm edilmişlerdir. Bugün Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'da bulunmaları ve burada diğer Türk boylarıyla yaşadıkları sorunlar bu dönemlerde uygulanan ırkçı politikaların ürünüdür. Türkistan'da (orta Asya) diğer Türk boylarıyla aralarında oluşan husumette asıl sorun son üç asırlık Rus işgali döneminde Türkistan (Orta Asya) ve Kafkaslar'da milliyetçiliğin Rusya'nın istediği gibi şekillenmesi Kazak, Kırgız, Özbek, Türkmen ve Azeri gibi Türk boylarının kendilerini ayrı bir millet sanıp milliyetçiliklerini bu mihval üzere kurmuş olmalarındandır. Ancak son zamanlarda bu algının değiştiğine tanıklık etmekteyiz.

Karapapakların, Türk kültür dünyası içerisinde sözlü edebiyat zenginliği bakımından özel bir yeri vardır. Hikâyeler, destanlar, ağıtlar, kargışlar, atasözleri ve âşıklık geleneği gibi edebi konular, Türk kültürüne güç ve zenginlik katacak miktarda ve niteliktedir. Yapılacak şey saha araştırmalarıyla bu sözlü edebiyatı

---

[12] Selahattin DÜNDAR, Haydar ÇETİNKAYA, *Terekemeler,* Ankara 2003, s.3.

[13] M.Sercan AHİNCANOV, *Türk Halklarının Katalizör Boyu Kıpçaklar,* Selenge yay., İstanbul 2009, s.10.

yazıya geçirip gelecek nesillere aktarmaktır. Böylelikle diğer Türk boylarıyla aralarındaki benzerliklerin ne kadar kesin ve net olduğu görülecektir.

Karapapakların, bir Türk federasyonunda veya Gürcistan gibi yabancı bir devlet içinde yaşamaları, tam bağımsız bir siyasi üst yapı kuramamaları ve ayrıca atlı-göçebe bozkır kültürünün yazılı kaynak bırakmadaki zaafiyeti[14] gibi nedenlerle geçmişlerine ışık tutacak kendilerine ait arşiv belgeleri bulunmamaktadır. Tarihteki rollerini, bölgede kurulan Türk ve yabancı devletlerin yazılı tarihlerini büyük emeklerle süzerek ve sonunda ancak yabancı gözüyle öğrenebiliyoruz. Bu Türk boyu ile ilgili yapılan araştırmalarda, Türklüklerinin kesin olduğu ancak hangi Türk boyundan oldukları veya bağımsız bir boy mu? sayılacağıyla ilgili çelişkiler mevcuttur. Bizde bu çelişkiye çok yoğun bir şekilde düştük ve yeterli kaynak ve bilgiye sahip olmadan yazıya geçirmedik, daha doğrusu geçiremedik. Özellikle Türkiye ve Azerbaycan'da basılmış eserlerden ve kaynak kişilerden yararlanarak Karapapakların, tarih ve kültür yönünden kim olduklarını anlatmaya çalıştık. Ve eminiz ki bu tezi okuyan değerli hocalarım ve diğerleri; Karapapaklara ait tarih tünelinden girerek yaşam tarzı, gelenek - görenek, din ve dil gibi değerleriyle bu boyun, Türk Milletinin bir parçası olduğu gerçeğiyle karşılaşacaklardır.

[14] Nami Cem İYİGÜN, *Türklerin Etnik, Kültürel ve Tarihi Kökleri*, Papillon yay., Ankara 2012, s.14.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KAFKASYA VE KAFKASYA'DA TÜRK HÂKİMİYETİ DÖNEMİ

1.1. KAFKASYA: COĞRAFYASI VE ETNİK YAPISI

Kafkasya ismi, "Het" dilindeki Q*az-Qaz* sözünden alınıp Karadeniz'in güneyinde yaşayan aynı adı taşıyan halkın adı olabileceği veya Sankrit dilindeki *Qaz (ışıldayan), Qravan (kaya) ve Kuh ve Kasp (Kaspi dağları)*[15], kelimelerinden gelebileceği gibi görüşlerin yanında, bir görüşe göre de, Farsça *Dağ* anlamına gelen "*Kuh*" ile eski Türkçe'de beyaz anlamına gelen "*Kas*" kelimelerinin birleşmesinden meydana geldiği de söylenmektedir[16]. Eski Yunanlıların *As* diye nitelendirdiği, *Asların Dağı* anlamındaki Kafkasya, Tarihte ilk defa, eski Yunanlı yazar Aiskhylos'un M.Ö. 490 yılında "*zincire vurulmuş zevk ve eğlence*" adlı romanında, "*Caucasus Dağı*" olarak geçmektedir. Dede Korkut'un kitabında adı geçen *Kazlık dağları* Kafkas dağını anlatmaktadır. Görüldüğü gibi Kafkas adıyla ilgili bir mutabakat bulunmamakta çeşitli görüşler yer almaktadır.

Tarih, dil, kültür araştırmaları açısından Kafkasya, siyasi veya fiziki bir coğrafyanın adı değil, bölgenin binlerce yıllık tarihi içerisinde etnik ve sosyolojik süreçler sonucunda oluşmuş ve şekillenmiş etnik ve sosyo-kültürel bir coğrafyanın adıdır[17]. Bu yorum, Kafkasya'yı tarih, dil, kültür açısından tanımlamakla birlikte, Ancak yine de tam anlamıyla anlaşılması için, Kafkasya'nın coğrafi sınırlarına ve etnik yapısına bakmak gerektiği kanısındayız.

Asya ve Avrupa arasında yer alan Kafkasya, genellikle Kırım'ın doğusundan Hazar denizine kadar uzanan bölgeye verilen addır. Kuzey ve Güney sınırları kuzeyde Don Nehrinden, güneydoğu yönünde Maniç nehri boyunca Kuma Nehrine kadar veya biraz daha yukarıdan Don'dan başlayarak Türk ve İran sınırına

---

[15] Nadir MEMMEDOV, *Azerbaycan'da yer adları*, Bakü 1993, s.138.

[16] Ergin AYAN, "*Kafkasya: Bir etno-kültürel tarih çözümlemesi"*, Odtü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, C.1 sayı 2, Aralık 2010, s.21.

[17] Doç.Dr.Ufuk TAVKUL, "*Kafkasya'da konuşulan Türk Lehçeleri"*, Kırım dergisi, 15 (57), 2006, ss.38-49, s.38.

kadar uzanan toprakları içine alır[18]. Kafkasya'da sınırları Hazar denizi ile Karadeniz arasında boydan boya uzanan Kafkas dağları belirler. Karadeniz ile Hazar denizi arasında doğu-batı paralelinde uzanan ve yüksekliği orta kısımlarda beş bin metreyi aşan Kafkas sıradağları, Kafkasya'yı, Kafkas ötesinden ayırırken, Avrupa sınırının güneydoğu bölümünü oluşturur[19]. Dağların kuzeyinde kalan kısıma kuzey Kafkasya (Kafkas önü, maveray-ı Kafkasya), güneyinde kalan kısıma ise, güney Kafkasya ismi verilir[20]. Kuzey Kafkasya, kuzeyde Kuba ve Kuban nehirleri, batıda Karadeniz, doğuda Hazar denizi ve güneyde Aras Nehri ile sınırlanmış, güney Kafkasya ise, bugünkü Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan cumhuriyetleri ile Türkiye'de Ağrı, Kars ve Artvin şehirlerini, İran'da da Tebriz'e kadar olan toprakları içine alan ve kuzey Kafkas sıradağlarına kadar uzanan bölgedir[21]. Bu dağların aşılmazlığı kuzey-güney bölgeleri arasındaki irtibatı olumsuz kılmış, ancak biri Hazar denizinin batı kıyılarında yer alan *Derbent* (Demir kapı) ve ikincisi orta Kafkasya'da bulunan *Daryal* geçitleri sayesinde her iki coğrafi bölgenin ilişkisi sağlanabilmiştir[22].

Kuzey Kafkasya orta ılıman iklim kuşağı içinde yer alır. Karadeniz kıyılarının Tuapse-Soçi yöresi ile güneyde Abhazya'da subtropikal bir iklim görülür. Buralarda kışları ılık, yazları sıcak ve bol yağışlı bir iklim hakimdir. Ortalama sıcaklık Ocak ayı içinde 0 derecenin, Temmuz ayında 20 derecenin; yıllık yağış miktarı da 1000 mm'nin üstündedir. Dolayısıyla gür bir orman örtüsü gelişmiştir. Doğuya doğru ilerledikçe nemlilik azalarak az nemlilikten kuraklığa değin değişik özellikte Suptropikal iklimi tipleri görülür. Sıra dağlar kuzey ve doğudan gelen rüzgarların güneye inmesine engel olmakta kuzey ve güney arasında esaslı sıcaklık farkı yaratmaktadır[23]. Kuban, Terek, Sulak ve Kura gibi nehirleri ile yer yer küçük göller bölgeye hayat verir.

---

[18] R.Deniz ÖZBAY, *Kafkasya ülkeleri ve Kırım'ın sosyo-ekonomik –siyasi Statüleri ve Kısa Tarihleri*, M.Ü.,Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Ekonomik Araştırma Merkezi, Yayın no. 9, İstanbul 1998, s.398.

[19] Ergin AYAN, *a.g.e.* s.21.

[20] İsmail BERKOK, *Tarihte Kafkasya*, Barış Kitapevi, İstanbul 1958,s.4.

[21] Z.V.TOGAN, *Azerbaycan*, İ.A.,İstanbul 1944,s.94.

[22] Tuba TOMBULOĞLU, *Kafkasya'nın Etnik ve Kültürel yapısının oluşumunda Türklerin Rolü*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2003, s.27.

[23] Mahmut KUSKO, "*Kafkas Milletleri*", Kültür Dergisi, Yıl 1, Sayı 5, C.1, Ankara 1965, s.14.

Kafkas Halkları, sayıları yüzbinden başlayarak bir kaç milyonu bulan kavimlerdir. Çerkezler, Abazalar, Çeçenler, İnguşlar, Avarlar, Laklar, Darginler, Gürcüler, Lezgiler, Osetler, Ermeniler ve Türkler'den oluşmaktadır. Kafkasya'da yaşamakta olan Türk topluluklarından söz edecek olursak, bunlardan Karaçay-Malkarlılar, Kumuklar ve Nogaylar Kafkasya'da ortaya çıkmış, etnogenezlerini-etnik oluşumlarını Kafkasya'da tamamlamış, diğer Kafkasyalı unsurlarla tarih boyunca sıkı bir biçimde kaynaşmış ve karışmış Türk boyları olarak dikkati çekmektedirler[24]. Kafkas Türklerinin en büyük kısmını Azerbaycan Türkleri oluşturur. Şimdi Kafkasya'nın Türkleşmesinde bölgeye gelip yerleşen ve bölgenin bugünkü etnik yapısını belirleyen Türk boylarının göçlerine veya fetihlerine değinelim.

1.2. KAFKASYA'DA HUNLAR

Hunlar, merkezi Asya'dan milat öncesi yıllarda göç ederek Kafkasya'ya gelmişlerdir. Bulgarlar, Kafkasya'da yerleşmiş ilk Hun boyu olmuştur[25]. M.S. 375 tarihinde Kafkasya sınırına dayanan Hunlar İtil nehrini geçerek İtil, Don ve Kafkasya arasındaki sahada yaşayan Alan'ları mağlup ettikten sonra, Don ve Volga nehirlerinin aşağılarına inerek Sarmatları kendilerine tabi kıldı[26]. II. Yüzyılın ortalarında Kafkasya'da, Hazar Denizi civarında, Hunların yaşadıkları görülmektedir. IV.yy'ın ilk çeyreğinde Hazar'ın batı sahillerinde yerleştikleri kesinlik kazanan Hunların, Azerbaycan arazilerine yaptıkları akınlar Mil Düzü[27]'ne kadar ilerlemiştir[28]. Ermenistan coğrafyasında verilen bilgilere göre, Hunların yaşadıkları kuzey Dağıstan'ın bozkır kesiminde, Arap coğrafyacılarda Cidan Krallığının, Kalankastlı Moses'in tanıklığına binaen, Hun Prensi Alp-İlitver

---

[24] Doç.Dr.Ufuk TAVKUL, *Kafkasya için Türkiyat Araştırmalarının Önemi*, I.Türkiyet Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, 25-26 Mayıs 2006, ss.187-202, s.190.

[25] Tarık DOSTİYEV, "*Türkler, Kafkasya'da Hunlar* ", C.1, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss.921-927, s.1468 (921).

[26] Ali AHMETBEYOĞLU, *Kuruluş ve Çöküş Süreçlerinde Türk Devletleri*, Sakarya Üniversitesi Yay., Sakarya 2007,s.15.

[27] Mil Düzü, Azerbaycan'ın Kür-Aras vadisinde bulunan, Karapapak Türklerinin genelde kışlak olarak kullandıkları bölgedir. Bu bölge için eski tarihlerde "Karabağ Düzü"'de derlerdi.

[28] Tuba TOMBULOĞLU, *a.g.t.*,s.73.

yönetimindeki Hunların bulunduklarını kaydetmektedir[29]. IV.yy da Hunlar'ın Kafkasya'nın Hazar boyu civarında yerleştiklerini ve Derbent'ten Beşparmak dağı sınırına kadar olan bölgede çoğunluk oluşturduklarını söyleyebiliriz. V. yy'da yaşamış Ermeni tarihçisi, II. yy'ın başlarında Hunların İran'da baş gösteren olaylara aktif olarak katıldıklarını özellikle vurguluyor[30]. Hatta İran'da Firuz'un Şahlığı döneminde, (459-484) Albania'nın asi kralına karşı mücadelede İran ordusuna yardım için Hunları çağırdığı kesindir[31]. X. yy'ın Ermeni tarihçileri (Genceli Kirakos, Ani'li Samuel, Vardapet vs.), 337 yılında Meskut Şahı Şanesan'ın önderliğinde çok sayıda Hun ordusunun Ermenistan'a baskın yaparak onun başkenti Valarşapat'ı aldığı ve burada bir yıl kaldıklarını anlatırlar[32]. Bu tarihten itibaren Hunlar, Meskut Şahlığının askeri, siyasi ve kültürel hayatında önemli yer tutmuş, Şahlığın önemli merkezlerinden olan Müşkür Düzü Hunlar ile birlikte önemli ticaret ve kültür merkezine çevrilmişti. Böylece, gerek yazılı kaynaklar, gerekse de arkeolojik bulgular, Hunlar'ın IV.yy'dan başlayarak Azerbaycan'ın Kuzeydoğusunda yaşadıklarını kanıtlamaktadır[33]. V. yy. da Ermeni tarihçi Yegişe, Hunların Kafkasya'daki varlıklarından bahsetmektedir. Hunların henüz IV. yüzyılın birinci yarımında ve hatta daha erken bir dönemde Kafkasyanın doğu kesimindeki bozkırlara gelmiş olmaları ihtimalini göz ardı etmemekle birlikte, onların Kafkasya'ya ilk geliş tarihini 395 yılı olarak görebiliriz[34]. Ermeni Coğrafyası (Pseudo- Movses Xorenac) " *Hunların krallığı Derbend'in kuzeyinde, denizin yanındadır. Batısında Hunların şehri* ***Varac'an****, Cungars ve Smendr (sonraki Hazar şehri Semender) vardır*" der[35]. Bazı yabancı tarihçiler ise, Derbend istihkâmlarından " Hun Kapıları" diye söz eder[36].

---

[29] M.İ.ARTAMONOV, *Hazar Tarihi,Türkler,Yahudiler,Ruslar*, İstanbul 2008,s.74.

[30] Tarık DOSTIYEV, a.g.e., s.921.

[31] Marget BIRO, "*Hunların Kafkasyadaki Varlığı"*, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi S.2, Erzurum 2003, ss.223-231, s.226.

[32] Tarık DOSTIYEV, *a.g.m.*, s.921-922.

[33] Tuba TOMBULOĞLU, *a.g.t.*, s.74.

[34] M.İ.ARTAMANOV, *a.g.e.*,s.75.

[35] P.B.GOLDEN, *Türk HalklarıTtarihine Giriş*, Ötüken Yay.İstanbul 2012, s.119.

[36] http://bao.az/categories_Tarix/subcategories_azerbaycan-tarix/product_5011797052 (10.03.2015).

Karadeniz ve Kafkasların kuzeyindeki Hun kalıntılarından anlaşıldığına göre, daha sonraki zamanlarda Bulgar birliği içinde yer aldıkları anlaşılıyor[37]. Kafkasya'daki Hun siyasi hâkimiyeti, Hunların, Hazar Hakanlığı idaresine girinceye kadar sürmüş, sonrası Hun adı tarihe karışmakla beraber, Hunlara mensup Türk soyundan çeşitli kütleler Göktürk, Oğuz, Hazar vb. türlü adlarla yeni güçlü devletler kurarak yaşamaya devam etmişlerdir. Kafkasya'daki Türk kültürünü oluşturan asıl önemli devir ise, Hunlar ve onları takip eden Hazarlar ile başlamaktadır[38].

1.3. KAFKASYA'DA SABİRLER

Sabirler, Batı Sibirya'dan çıkıp Hazar Denizinin Avrupa yakasına doğru uzanan güneydoğu bozkırlarına yerleşmiş, Hazar boyunda yer alan vadileri ele geçirmiş ve Derbent'e kadar olan Kafkas dağlarını kontrol altına almışlardı[39]. Doğu Sibiryada yapılan dil araştırmalarına göre, Obi Körfezi, Ural Dağları, Tabolsk Eyaleti, İrtiş'in orta Mecrası boyunca uzanan mıntıka yani Tura ırmağı arasında geçen hudut eski Sabirlerin yaşadığı yeri gösterir[40]. Sabirlerin dinlenme ve dinçleşme dönemi İdil'in doğusunda, Batı Sibirya'da geçmiş sonraki yıllarda bir kol Ogurları kovalayarak Kafkaslara inmiş, bir kol ise Macar etnik oluşumuna katılmıştır[41]. Sabir adı, Bizans kaynaklarında **Saviri**, Ermeni **Savrik**, Süryani **Sbr**, Arap **Suvar**, İbrani **Savir** ve Kaşgarlı Mahmut'ta **Svar** olarak geçer[42]. Bizanslı yazarlar başlangıçta onları Hunno-Savirler adıyla anıyorlardı[43]. Bizanslı tarihçi Theophanes " Savirler denilen Hunlar, Hazar kapısından Ermenistan'a girdiler, Kapadokya, Galatya ve Pontus'u yakıp yıktılar ve yaklaşık olarak Eukhaita'da (şimdiki Çorum, Mecitözü, Beyözü köyü) durdular." Der. Burdan da anlaşılıyor ki Bizanslı tarihçiler, Sabirleri Hunların bir parçası olarak görüyorlar.

---

[37] Osman KARATAY, "*Doğu Avrupa Türk tarihinin anahatları"*, Karadeniz araştırmaları, sayı 3, Güz 2004, ss.1-70,s.16.
[38] Ergin AYAN, *a.g.m.*, s.29.
[39] M.İ.ARTAMONOV, *a.g.e.*, s.95.
[40] Tuba TOMBULOĞLU, *a.g.t.*, s.63.
[41] Osman KARATAY, *a.g.m.*, s.17.
[42] P.B.GOLDEN, *a.g.e.*, s.117.
[43] M.İ.ARTAMONOV, *a.g.e.*, s.96.

Sabirlerin, 461- 465 yıllarında başlayan göçleri, onları VI. yüzyılda Kafkasya'nın kuzeyine getirmişti. Aşağı İdil bozkırlarında gözükmeleri belki 6. yüzyılın ilk yıllarına gitmekle beraber 515 yılında kesin sahnedeydiler ve hemen ardından Bizans- Sasani ilişkilerinin diplomatik ağına çekildiler[44]. Bizans kaynakları Sabirlerin yüksek düzeyde bir teknolojileri olduğunu ve gerektiğinde 100 bin kişilik bir ordu çıkartabildiklerini biliyor ve bu nedenle Kafkasya'da egemenlik için çekiştikleri İranlılara karşı onları yanlarına çekmeye çalışmışlardı[45]. Onlar da, Bizans ve İran arasında süren güç mücadelesinde siyasetlerine uygun olarak zaman içerisinde her ikisinin de yanında yer almışlardır. Sabir'ler, 515'e doğru Yayık ve İdil ırmaklarını geçerek Tabol'un (bugünkü Bengal civarları) yukarı mecrasında oturan Onogurlar'a hücum etmiş ve bu saldırılarını Kafkas bozkırlarında ve İdil boyunca da sürdürmüşlerdir. Müslüman kaynakları hem İdil Bulgarları topraklarında hem de kuzey Kafkasya'da bulunduklarını kaydederler.

VI. yüzyılın ortasına kadar Hazar civarı ve Kafkasya'da doruğa ulaşmış Sabir hâkimiyeti İran kralı I. Hüsrev'in kuzey kavimlerine yaptığı (545) harpte mahvoldu. Ardından Avarların, Asya'da bir tehdide maruz kalmaları sonucu, 582-602 yıllarında Karadeniz bozkırlarına daldıklarında, Sabirleri fena halde hırpaladıkları anlaşılıyor[46]. Bu arada Avar egemenliğini kabul etmeyen Sabirler, şimale çekilerek büyük bir kısmı Bulgar birliğini teşkil ettiler. Bu tarihten sonra tarihte izine rastlanmıyor. Sabirler Göktürkler tarafından yutulmuş ve Hazarların oluşumunda de rol almışlardır[47]. 568'den 620'ye kadar süren Göktürk hâkimiyeti sırasında Sabir-Onogur birleşik boyuna Batı Göktürk Kağanı tarafından gönderilen bir reis hükmeder[48].

---

[44] P.B.GOLDEN, *a.g.e.*, s.118.
[45] Tuba TOMBULOĞLU, *a.g.t.*, s.67.
[46] P.B.GOLDEN, *a.g.e.*, s.118.
[47] Osman KARATAY, *a.g.m.*, s.19.
[48] Şerif BAŞTAV, *Sabir Türkleri*, Belleten, 1941, s.6.

1.4. KAFKASYA'DA AVARLAR (JOUN-JUAN)

T'o-pa İmparatoru Shih-tsu T'ai-wu-ti (423-452), Çince "*kıvrılan böcek"* anlamına gelen karakterleri *Juan-Juan*'a çevirtmiştir[49]. Yaklaşık tüm Avrasya göçebe dünyasını ve yerleşik halkın yaşadığı bir bölgeyi, hâkimiyeti altına alan bu devasa Türk devleti, kısa ömürlü olmasına rağmen öncekilerden hiçbiri bu imparatorluğun büyüklüğüne erişememiştir[50]. Joun-Juan isminin ikinci biçimi, Apar veya Abar/Avar ismini taşımaktadır.[51] 358 yılında Kafkasya'da görülmeye başlayan kavme, Çin kaynaklarında Juan-Juan'lar, Bizans kaynaklarında Avarlar ve Göktürk yazıtlarında Apar olarak geçen, Göktürklerin ve iç Asya'nın eski efendileri saymak mümkündür[52]. 460-465 yıllarındaki vakalar münasebetiyle Avarlar'ın Sabirler'i yerlerinden çıkarttıkları bir Bizans kaynağında geçer[53]. Aynı döneme denk gelecek şekilde Gürcü kaynakları da, Bizans İmparatoru I. Justinian devrinde (527-565), doğudan gelen Türkmen boyları ile birlikte Avarlar'ın gelişini ve onların Hazar denizinden Karadeniz'e kadar olan bölgeyi zapt ettiklerini kaydeder[54].

Kaynaklarda iki tür Avar vardır. Biri Joun-Juan dediğimiz gerçek Avarlar, diğeri bunların batısında yaşayan bir kavim olan sahte Avarlar[55]. Bunlardan sahte Avar denilen kütle aslında batı Türkistan-kuzey Kafkasya arası ve Don-İdil (Volga) nehirleri dolaylarındaki, Ogur boylarına komşu olarak yaşayan War (uar) ve Hunni kabileleridir[56]. Bu iki kabile İtil civarına geldiklerinde, ilk karşılaştıkları kuzey Kafkasyalı kabileler olan Barselt, Onogur ve Savirler, onları, daha önceden şerlerinden İtil ötesine kaçtıkları Avarlar zannedip[57], onlara itaat ve hürmet gösterdiler. Bu vakıa neticesinde, Avar isminin kendilerine bölgede avantaj

[49] P.B.GOLDEN, *a.g.e.*, s.89.
[50] M.İ.ARTAMONOV, *a.g.e.*, s.139.
[51] P.B.GOLDEN, *a.g.e.*, s.89.
[52] Osman KARATAY, *a.g.m.*, s.29.
[53] Akdes Nimet KURAT, "*Avarlar"*, Tarih İnceleme Dergisi, Cilt XXVI, Sayı 1, Temmuz 2011, s.82.
[54] Tuba TOMBULOĞLU, *a.g.t.*, s.69.
[55] Akdes Nimet KURAT, *a.g.m.*, s.82.
[56] Tuba TOMBULOĞLU, *a.g.t.*, s.71.
[57] M.İ.ARTAMONOV, *a.g.e.*, s.145.

sağladığını görmeleri üzerine, kendilerini Avar olarak tanıttılar. İşte kaynaklarda geçen sahte Avar bu iki boydur.

Karadeniz'in kuzeyine göç eden Hun kalıntıları, Kutrigurlar ve diğer bazı kavimler, Balkanlarda durmaksızın Bizans'ı rahatsız ediyorlardı. Tam bu sırada Hazar denizi ile Ural dağları arasından, İdil'in doğusundan birçok mesafe kat etmiş olan Avarlar gözüktü. Bölgede bulunan Alan'lar yardımıyla Bizans'la münasebet kuran Avarlar, karşılıklı elçi teatisinden sonra Bizans'la bir anlaşmaya varıyorlar. 558 yılında yapılan anlaşmayla Bizans her yıl Avarlar'a bir miktar vergi verecek, onlar da Bizans'ın düşmanlarına saldıracaktı[58]. Bizans için bu, Balkanlar'da Kutrigurlar'ı (Bulgarları) durdurmaktı. Ancak bu anlaşma kısa sürdü ve 560 yılında Avarlar, Bayan Han'ın sevk ve idaresinde orta Avrupa ve Balkanlar'da geniş çaplı fetihlere giriştiler. Han 562 yılında Bizans İmparatoruna elçi göndererek Avar kabilelerinin Bizans topraklarına yerleşmelerine izin verilmesini istedi. Bu istek reddedilince Avarlar, ilerleyerek Pannonya ve çevresini egemenlikleri altına aldı. Avarların bu harekâtları karşısında çökmek üzere olan Bizans'ı, 552'lerde Bumin Kağan önderliğinde ayaklanarak aynı Avar egemenliğinden kurtulan yine başka bir Türk devleti olan Göktürklerin, Avarlar üzerine yürümesi ve Don nehrinin batısı, Azak denizi çevresi ve kuzey Kafkasya'ya hâkim olmak suretiyle, Avarlar'ı durdurarak, çökmekten kurtardı[59]. Bu devirlerde Avar-İran ittifakına karşı, Göktürk-Bizans koalisyonu vardı. Orta Avrupa'da Frank Krallığı ile Bizans İmparatorluğu arasında kuvvetli bir devlet kurarak, yaklaşık 250 yıl kadar Avrupa'nın siyasi tarihine yön veren Avarlar'ın, Türk-Bizans tarihi açısından en önemli özelliklerinden biri de İstanbul'u kuşatmalarıdır[60].

Göktürklerin kurucusu Bumin, bağlı oldukları Avarlar'ın hükümdarına bir elçi göndererek, kızıyla evlenmek istediyse de " *Demir işlerinde çalışan bir köle*" olarak aşağılanıp isteği reddedildi. Bunun üzerine karşılıklı elçilerin gidip gelmesi sonucu Batı Wei hanedanının prensesi Changlo ile evlendi. Böylece Avar-Doğu Wei

---

[58] Akdes Nimet KURAT, *a.g.m.*, s.83.

[59] Tuba TOMBULOĞLU, *a.g.t.*, s.71.

[60] İsmail MANGALTEPE, "*Avar tarihinin en önemli savaşı, 626 İstanbul muhasarası"*, Karadeniz araştırmaları, Sayı 10, Yaz 2006, ss.1-24,s.1.

ittifakına karşı, Batı Wei-Göktürk ittifakı kuruldu. Sonuçta bu ittifaktan da güç alan Göktürkler, 552 yılında ayaklanarak kendilerini yöneten Avar Kağanlığını ortadan kaldırıp, I. Göktürk Kağanlığını kurdular[61]. Yıkılan Avarlardan arta kalan kavimler, doğu ve batı istikametine doğru göç etmek zorunda kalmışlardı.

Hunlardan sonra Avrupa'yı sarsan ikinci Türk kavmi olan Avarlar'ın menşei konusunda uzun tartışmalar yapılmış, ama yapılan arkeolojik kazılar ve bilimsel araştırmalar sonrası günümüzde onların Türk olabilecekleri, bilim dünyasınca kabul edilmeye başlanmıştır.

1.5. KAFKASYA'DA GÖKTÜRKLER

Göktürklerin aile/uruk ismi Aşina (A-shih-na) olarak geçer. Ergenekon Efsanesine göre[62], **"** *Komşu bir halk (Lin Devleti) tamamen katledilen bu halktan, sadece düşmanlarının (ayaklarını keserek) sakat bıraktığı ve bir bataklığa fırlattıkları bir çocuk sağ kalır. Orada ona bir dişi kurt bakar ve O da bu kurdu hamile bırakır. Düşmanlarının kralı onun hala sağ olduğunu öğrenince, öldürmek üzere birini gönderir. Dişi kurt doğuya, Koço, Turfan bölgesinde bir dağa kaçar ve orada 10 çocuk doğurur. Bunların hepsi soy isimlerini alırlar, biri de kendini Aşina (A-Shih-na) adlandırdı."* Bu Aşina onların önderi olur ve soylarını göstermek için bayraklarına kurt başı yerleştirir. Çin kaynakları da, Göktürklerin aile/uruk ismi olan Aşina'nın (A-Shih-na), Ping-Liang bölgesindeki karışık **Hu** barbarlarından geldiğini söyler. Kuzey Wei imparatorluğunun, Kansu'da kuzey Liang devletçiğini kuran (397-439) Hsiung-nu boyu Tsü-ch'ü'yü ortadan kaldırdığı zaman, Aşina (A-Shih-na) ve beşyüz kadar aile Jou-jan'lara kaçmış ve Altaylara yerleşerek demircilikle uğraşmaya koyulmuşlardır[63].

---

[61] Ahmet TAŞAĞIL, *Göktürk Devletlerinin kuruluşları ve Çöküşleri*, Sakarya Üniversitesi, Yayın No:52, Sakarya Haziran 2008, s. 23.

[62] P.B.GOLDEN, *a.g.e.*, s.129.

[63] P.B.GOLDEN, *a.g.e.*, s.131.

Asıl Türkler olarak Oğuzları gören Barthold, Batı Türklerini Göktürklerin doğrudan varisi sayar ve Göktürkleri Türk Oğuzlar diye tanımlar[64].

Göktürklerin kurucusu Bumin, Jou-jan'ların hükümdarına bir elçi göndererek kızıyla evlenmek istediyse de " Demir işlerinde çalışan bir köle" olarak aşağılanıp isteği reddedildi. Bunun üzerine karşılıklı elçilerin gidip gelmesi sonucu Batı Wei hanedanının prensesi Changlo ile evlendi. Böylece Jou-Jan-Doğu Wei ittifakına karşı, Batı Wei-Göktürk ittifakı kuruldu. Sonuçta bu ittifaktan da güç alan Göktürkler, 552 yılında ayaklanarak kendilerini yöneten Jou-Jan Kağanlığını ortadan kaldırıp, I. Göktürk Kağanlığını kurdular[65]. Büyük Yabgu T'u-Wu'nun oğlu Bumin, İlig Kağan İlli, Devletli Kağan ünvanını aldı. Hızla büyüyen kağanlık doğuda Kadırgan dağlarına, Batıda "*Demir Kapı'ya*" kadar yani Maveraünnehir'e ve hatta uzaklara Azak denizi kıyılarına kadar genişlemiş, İdil ve Don boylarında yaşayan bütün Türk menşeli kavimler, o arada Utigür ve Kutarigur Bulgarlarını da hâkimiyetleri altına almışlardır[66]. Hatta Sasani Kralığını dahi vergiye bağlamışlardır[67].

Göktürk Kağanlığı'nın kurucusu Bumin Kağan, kağanlığın doğu bölgelerini kendisine bağlı kalmak şartıyla kardeşi İstemi Yabgu'ya verdi. İstemi Yabgu, batıda yapmış olduğu fetihlerle devletin sınırlarını Hazar denizine kadar ulaştırdı. Böylece 567-571'de Göktürkler, bütün Kuzey Kafkasya'yı ele geçirerek Bizans İmparatorluğu sınırlarına ulaştılar. Kısa bir zaman sonra 580'li yıllarda Bizans İmparatorluğuna başarısız bir sefer yapıp bol miktarda ganimetle geri döndüler. Bu sefer sonrası Derbent'e kadar olan Kuzey Kafkasya'ya iyice yerleşmiş oldularsa da, Bizans'a karşı oluşturdukları tehdit azaldı[68]. Batı Türkistan'ın önemli bölümünün

---

[64] Abdullah GÜNDOĞDU, "*Dil malzemeleri bakımından Türk sosyal hayatının evrimi üzerine değerlendirmeler (Göktürklerden Osmanlılara)",* H.Ü.,Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Orhon Yazıtlarının bulunuşundan 120 yıl sonraTürklük bilimi ve 21.yy. Bildiriler Kitabı, 26-29 Mayıs 2010, s.409.

[65] Ahmet TAŞAĞIL, *a.g.m.*, s. 23.

[66] Tuba TOMBULOĞLU, *a.g.t.*, s.80.

[67] Prof.Dr. Zekeriya KİTAPÇI, *Orta Asyanın Müslüman Araplar tarafndan Fethi*, G.T.T. Yeni türkiye Yayınları C.2,s.661.

[68] L.N.GUMİLOV, *Eski Türkler*, Birleşik yay., İstanbul 1999, s.79.

İstemi Yabgu tarafından alınmasıyla, Çin'den Akdeniz'e uzanan ipek yoluna Göktürkler hâkim oldular.

İstemi Yabgu ile Sasani Kralı I. Hüsrev arasında başlayan diplomatik ilişkiler bir anlaşmayla sonuçlandı. Bu görüşmelerin anlaşmayla sonuçlanmasında Göktürklerin Avarlar ile Sasanilerin ise Bizans'la olan mücadelelerinin etkisi büyüktür. Bu anlaşmayla her iki tarafta rahatlamış birbirlerinin sınırlarından asker kaydırarak Göktürkler Hazar bölgesinde Avarlara karşı güçlenmiş ve kazandığı zaferle Kafkasya'nın kuzey tarafına tamamen hakim olmuştur[69]. Sasaniler ise 572'de Bizans'a karşı savaş başlatmış ve galip gelmiştir.

İstemi han ölünce (576) Kara Curin başa geçti. Ve kağanlığın sınırlarını batıda genişleterek Tardu ünvanını aldı. Kırım ve Kafkasya'da Bizans ve Ergisi (Laziki) Hükümdarlığına karşı olan kabileler onun hâkimiyetine boyun eğerek savaşlarda öncü rolü oynadılar[70]. Tardu döneminde 576'dan 583'e kadar Bizanslılarla sürekli savaşılmıştır. Bizansla olan savaşlar, kağanlık içinde kargaşalığa sebep olmuş ve 584'de sonlandırılmak zorunda kalınmıştır. Sonunda Kırım'da başarısızlığa uğrayan Türkler Kafkaslarla yetinmek zorunda kalırlar[71]. 582 yılında kağanlığın doğu kanadıyla ilgisini kesen Tardu, tek ve büyük han olmak için her iki tarafıda kendi idaresinde birleştirmek istemiştir. Tardu'nun ölümünden sonra baş gösteren iç karışıklıklar torunu Tong Yabgu (Yabgu Kağan) devrinde son buldu. Yabgu Kağan döneminde Orhon, Tola ırmakları ile Aral gölü Kafkaslar arasına yayılmış bulunan bir Türk boyu Tölesleri kendine bağlamış, İranlıları mağlup etmişti[72]. Yabgu Kağan, Tiflis'i aldıktan sonra, oğlu Şad'a Gürcistan ve Arran'ı işgal vazifesini devretti. Arran ve Ermenistan'da Türk idaresi kuruldu. 626 yılında Derbent'i geçip Kafkasları işgal ettiler. Yabgu Kağan döneminde önemli olan şey, ilk

---

[69] Yılmaz KARADENİZ, "*I. Hüsrev döneminde İpek Yolu Üzerinde Sasani-Göktürk Mücadelesi (531-579)"*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar dergisi, Cilt: 4, Sayı: 16, Kış 2011, s. 212.

[70] Tuba TOMBULOĞLU, *a.g.t.*, s.84.

[71] L.N.GUMİLOV, *a.g.e.*, s.136.

[72] İbrahim KAFESOĞLU, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 1995, s.103.

defa olarak Göktürkler, İdil ve Kafkasya göçmenlerini teşkilatlandırıp VII.yy'ın başlarında onlara bir idare vermiş olmasıdır[73].

630 senesi Göktürklerin karanlık yılıdır. Doğu ve Batı kağanlığı, iç karışıklıklar ve Çin'in tazyiki sonucu Fetret dönemine girmiştir.

1.6. KAFKASYA'DA BULGARLAR

Ogur, Onogur ve Sarı ogur adlı kabileler ile Utrigur ve Kutrıgur adlı boyların karışması ve Hun kalıntılarının katılımıyla birlikte karışımı ifade eden Bulgar ismiyle anılmışlardır. II. yüzyıldan önce orta Volga ile Kama nehirleri çevresini yurt tuttukları bilinen Bulgar Türkleri, bu dönemde Ural Nehri civarına yerleşmiş, Hun birliğine dâhildirler. Bulgarlar, Kafkasya'da meskûnlaşmış ilk Hun boyu olmuşlardır[74]. Hun devletinin çözülmesiyle birlikte batıya yönelerek bir kısmı kuzey Kafkasya'nın batısında ve Ten (Don) nehri kıyılarında, diğer kısmı ise İtil havzasında olmak üzere ki farklı bölgeye yayılmıştır[75]. Bulgar isminin ilk kullanımı, 6.yüzyıl yazarı Antakyalı İoannes'in verdiği bilgilere göre 482 yılına aittir[76]. Bulgar isminin bir kavim adına karşılık olarak kullanılması, 482 yılında Bizans İmparatoru Zenon'un doğu Gotlarına açtığı savaşla ilgilidir. Bu savaşta Zenon, askeri yardım talebinde bulunduğu Karadeniz'in kuzeyindeki toplulukları tanımlamak için Bir Türk boyu olan Bulgarların ismini yöredeki bütün Türkleri ifade etmek için kullanmıştır[77]. Bizans'ın kuzey Karadeniz civarında sürdürdüğü politikanın temel prensiplerinden birisinin de Azak çevresindeki kabilelerle ittifak içerisinde bulunarak böylece Kırım'daki topraklarını tehlikelerden uzak tutmaktı[78].

---

[73] Tuba TOMBULOĞLU, *a.g.t.*, s.85.
[74] Tarık DOSTİYEV, *a.g.e.*, s.1468 (921).
[75] İbrahim TELLİOĞLU, *Osmanlı Hakimiyetine kadar doğu Karadeniz'de Türkler*, Trabzon 2007 s.66.
[76] Osman KARATAY, "*Doğu Avrupa Türk tarihinin anahatları"*, Karadeniz araştırmaları, sayı 3, Güz 2004, ss.1-70,s.20.
[77] İbrahim TELLİOĞLU, *a.g.e*. s.65-66.
[78] M.İ.ARTAMONOV, *a.g.e.*, s.214.

Devletin kurucusu Kubrat, Mo-tun'dan beri Hun krallarını yetiştiren ünlü Türk sülalesine mensuptur[79]. 635'de Hun kumandanı Kubrat, Avarlar'ı kuzey Karadeniz civarından kovmuş, dağınık Ogur kabilelerini birleştirerek siyasi teşkilat meydana getirdiği ülkesine, Karadeniz'in kuzeyindeki Avar hâkimiyetinde yaşayan Kutrigurları da katarak[80] tarihte "Büyük Bulgarya" denilen devletini kurup büyütmüştü. Hemen ardından Bizans'a elçi göndererek önemli bir anlaşma yapmıştı[81]. Kubrat'ın ölümü üzerine (642) baş gösteren karışıklıklar sebebiyle Onogur camiası şeklinde örgütlenmiş ve Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlara doğru yayılmışlardır. Balkanlara gelmeleriyle birlikte Bizans için bir tehdit olan Bulgarlar Bizans orduları tarafından bozguna uğratılarak İmparator I. Justinianos tarafından Anadoluya geçirilerek Trabzon, Çoruh ve yukarı Fırat boylarına yerleştirilmiştir.

İç karışıklıklar ve Hazar Hakanlığının baskısıyla parçalanan Bulgar devleti, çoğunluğu Otuz-Ogur olan bir kütleyle kuzeye çekildi. Kubrat'ın oğlu olan Bat-Bayan Hazarlar'a tabi olarak Macarların ve Onogur Bulgarlarının başında Kafkasya'da ki yurtta kaldı[82]. Bat-Bayan'ın kardeşi Asparuh kalabalık Bulgar kitleleri ile Tunaya yöneldi ve Balkanlara geçerek 668 yılında yeni Bulgar devletini kurdu[83]. Asparuh ve Tervel Han (702-718) zamanında bölgeye daha önce gelip yerleşen Slavlarla bir tür ortaklığa dayanan devlet iyice yerleşti ve pekişti. Ancak bu birliktelik Sever han (725-739) zamanında iç çatışmaya dönüştü. Bu iç çatışmaya rağmen yıkılmayan ve tekrar güçlenen Bulgar devleti, içerde Bizans'ın yapmış olduğu Hristiyanlığı yayma faaliyetleri nedeniyle, Omurtak Han (814-831) zamanında, Hristiyanlaşmaya başlayan Slavlara yönelik ağır baskılar başlatıldı. Fakat Hristiyanlığın Bulgarlar arasında da yaygınlaşması ve Bizans'ın askeri baskısından kurtulmak gayesiyle Boris/Baris Han (852-889) zaten önleyemediği bu dine girerek kurtuldu[84].

---

[79] Tuba TOMBULOĞLU, *a.g.t.*, s.91.
[80] Osman KARATAY, *a.g.m.*, s.26.
[81] M.İ.ARTAMONOV, *a.g.e.*, s.214.
[82] İbrahim TELLİOĞLU, *a.g.e.*, s.67.
[83] İbrahim KAFESOĞLU, *a.g.e.*, s.190.
[84] Osman KARATAY, *a.g.e.*, s.28.

Slavlar karşısında azınlıkta olan Bulgar Türkleri din dilinin Slavca olması dolayısıyla zamanla bu dili benimsemiş ve Hristiyanlığın da etkisiyle Slavlaşarak bugüne gelmiştir.

1.7. KAFKASYA'DA HAZARLAR

Altay'dan Don' a kadar uzanan bütün bölgede siyasi birlik kuran Göktürk Hakanlığı yıkılınca serbest kalan ve 620 yılında, Volga ve Dinyester nehirleri arasında, devlet kuran Hazarlar, 1055 yılına kadar bölgede hâkimiyetlerini sürdürmüşlerdir[85]. Hazar denizinin batısındaki araziyi merkez edindiği anlaşılan bu devletin sınırları en geniş zamanda, doğuda Aral gölü boylarına, kuzeyde orta İdil havzasına, batıda Kiev ve ötelerine, güneyde ise Derbent ve Alan kapılarına kadar uzamıştır[86]. VIII-IX. yüzyılda Hazar Hakanlığı büyüyerek doğu Avrupa'nın en kudretli devleti olmuştur. Bu sıralarda Kama ve Volga boyundaki birçok kavim; Avarlar, Alanlar, Onogurlar ve Kafkaslar'ın dağlı kavimleri, Kırım'da Gotlar, Volga Bulgarlar'ı Volga civarlarındaki Fin-Ogurlar, Burtaslar ve başka çeşitli Fin kolları, Kuban havzasındaki Macarlar ile Kiev ve çevresi hakanlığın idaresine tabi olmuşlardır[87].

Hazar adı, Arap, Fars **XZR**, İbrani **Xazar, Xozar, Qazar**, Süryani **Kazaraye**, Gürcü **Xazari**, Ermeni **Xazari-k**, Latince **Chazari, Gazari,** Macarca **Kazar, Kozar** ve Çin kaynaklarında **Ho-sa, K'o-sa** olarak geçer[88]. Bazı bilim adamlarına göre, Hazar adı gezgin anlamına gelen **Kaz** kökü ve adam anlamına gelen **er** ekinden türetilmiştir[89]. Nemeth bunu, muhtemelen **kez**, *gezmek, dolaşmak, çapraz geçmek* fiilinin damaksıl biçimi olan **Qaz**, *serserice gezmek* fiilinden getirtmekte, Bazin ise, Uygur oyma yazılarında geçen (Şine Usu, Tes ve Terhin metinleri) **Qasarları** bir yer adı, bir Dokuz Oğuz/Uygur boyu olan **Qasar**, kişi ismi **Qasar**

[85] Engin AYAN, *a.g.m.*, s.30.
[86] Osman KARATAY, *a.g.e.*, s.35.
[87] Engin AYAN, *a.g.m.*, s.30.
[88] P.B.GOLDEN, *a.g.e.*, s.243.
[89] Ebulfeyz ELÇİBEY, "*İbn El-Esir Hazarlar Hakkında"*, (Çev. Muhammed KEMALOĞLU), Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü dergisi, sayı 18, 2014, s.58.

(Uygur ve Moğollarda geçer),ve saldırgan bir köpek türü anlatan Moğol **ödünç** kelimesiyle ilişkilendirir[90]. Yine Bazin, onların Hun-Bulgar tipi bir dil konuştuklarını düşünür. Hazarlar'dan kalan, tarihi mektup ve belgelerde geçen isimlerin büyük çoğunluğu Türkçe'dir[91]. Bizanslı yazarlar Hazarlar'ı genellikle Türklere nispet ederken Arap yazarlar da onları Türk olarak adlandırırlar. Hazarlar ise kendilerini Ugor, Avar, Guz, Barsil, Onogur ve Sabirlerle akraba sayarlar[92]. Çinliler'in Hazarlar'a verdikleri K'o-sa adının Dokuz Uygur kabilesinden altısının adı olan Kesa'yla yakın bir benzerliği vardır ki, bazı araştırmacılar buna istinaden Hazarlar'ı Uygurlar'a nispet etmekte ve onların Hunlarla birlikte veya onların arkasından VI. yüzyılda Avrupa'da görüldükleri kanaatini taşımaktadırlar[93]. Ancak bütün bu karışık görüşlerden sonra T. Senga, " *Dokuz Oguz Problemi ve Hazarların Menşei* " adlı eserinde, Ko-sa/Qasar üzerine verileri, tahlil etmiş ve bunun bir budun adı değil Dokuz Oğuzların Ssu-chieh/Sikari boyunun başkanının soyadı olduğu sonucuna vararak Uygurların arasında Hazar kökeni aramanın makul olmadığı sonucuna varmıştır[94]. Mesudiye göre, Hazar ismi Türkçe Sabir adıyla bilinen bir kavmin İranlılar tarafından kullanılan ismidir[95]. Göktürk devletinin batı kolu şeklini aldığı Hazarlar'da hakan sülalesinin Göktürklerle aynı asıldan geldiği ve bu münasebetle kendilerine *Hazar* isminin verildiği gibi *Türk Hazar* da denildiği tarihi bir hakikattir[96]. Göktürkler'in büyük kağanı Sihih-pi'nin halefi batı kağanı Tong Yabgu'nun küçük oğlu Şad ünvanlı yeğeni Göktürk-Bizans ittifakı gereği, 628 yılında kuzey Kafkasya'ya gelerek İranlıları yendikten sonra Orta Asya'ya geri döndü.

Hazarların Türk olduğu, bazı cılız itirazlara rağmen, tarihçilerin büyük çoğunluğu tarafından kabul görmektedir. İbn Miskavayh, Taberi, Mesudi, İbn Haldun, Karamani, Kazvini vb. pek çok Arap tarihçisi ve H.Rosenthal, H.M. Millman, Dunlop, A.Koster gibi Yahudi tarihçiler eserlerinde Hazarları Türk olarak

[90] P.B.GOLDEN, *a.g.e.*, s.244.
[91] Osman KARATAY, *a.g.m.*, s.36.
[92] M.İ.ARTAMONOV, *a.g.e.*, s.155.
[93] M.İ.ARTAMONOV, *a.g.e.*, s.155.
[94] P.B.GOLDEN, *a.g.e.*, s.244.
[95] Z.V.TOGAN, *Hazarlar*, İ.A., s.397.
[96] Tuba TOMBULOĞLU, *a.g.t.*, s.99.

kabul etmektedirler[97]. Hazarların, 558 senesini takip eden yıllarda Kafkaslarda hâkim duruma geçtiği, Göktürk İmparatorluğunun batı kanadı haline geldiği ve Sasanilerle savaşlara giriştiği bilinmekle beraber, 586 yılından itibaren Bizans'ta iyice tanındıkları ve kendilerinin "*Türk*" diye anıldıkları çeşitli kaynaklarda geçmektedir[98].

Hazarlar'ın Bizans'la yakınlığı Göktürkler devrinden kalma olmakla beraber daha ileriye taşınmış, 695 yılında Bizans'ta tahtan indirilen II. İustinianos'un kaçarak Kırım'a, Hazarlar'a sığınması sonucu kağanın kız kardeşiyle evlendirilmişti. İmparator daha sonra Bulgar hanı Tervel'in yardımıyla İstanbul'a gitmiş, tekrar tahta oturmuştu. II. İustinianos'un ölümünden sonra (741-775) tahta, bu Hazar prensesinden olma oğlu "**Hazar Leo**" geçti. Bu imparator zamanında Hazarlar, Bizans sarayında etkili oldular. Bizans'ta Hazarlardan askeri birlikler kuruldu. Ticari faaliyetler oldukça arttı. Fakat buna rağmen, siyasi alanda iki devletin Kırım'da, Kafkasya'da özellikle Alanlar ve Abhazlar üzerindeki nüfuz mücadelesi düşmanlık derecesinde sürmekteydi[99].

Ermeni tarihçi Khoreli (Khorenli) Moses, " Ermeni tarihinde, Ermeni kralı Vaharşak zamanında birleşik Hazar ve Basil gruplarının kralları Vnasep Surhan önderliğinde Cor kapısı üzerinden Kür Nehrine gelerek, o civara saçıldıkları belirtilmektedir[100]. Hazarlar, 558 yılından sonraki yıllarda, daha Göktürklere tabi iken, Kafkaslar'a hâkim olmuş ve bu bölgede Sasanilere karşı verdiği güç mücadelesi sonucu 576 yılında Kırım'daki Kerç kalesini ele geçirerek devletin sınırlarını Karadeniz'e kadar ulaştırmışlardır[101]. Hazarlar'ın ilk belirgin askeri faaliyetleri ise resmen Göktürk devletine bağlı oldukları dönemin sonlarına, Herakleios'un Kafkasya'da onları yardıma çağırdığı ve beraberce Tiflis'i kuşattıkları büyük savaş yıllarına rastlamaktadır (626-629)[102]. IX. yüzyıl İbn el- Esir tarafından taklit edilen en gözde tarihçisi Belazuri'ye göre, Hazarlar, Şah I.Kavad zamanında Curzan (Gürcistan) ve Arran'ı ele geçirdiler. Fakat Kavad onları geri püskürtüp

[97] Şaban KUZGUN, *Hazar ve Karay Türkleri*, Se-Da Yay., Ankara 1985, s.18.
[98] Kamuran GÜRÜN, *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi*, Bilgi Yay., Ankara 1984, s.232.
[99] Osman KARATAY, *a.g.m.*, s.39-40.
[100] M.İ.ARTAMONOV, *a.g.e.*, s.157.
[101] Tuba TOMBULOĞLU, *a.g.t.*, s.106.
[102] Osman KARATAY, *a.g.e.*, s.36.

bölgeyi tekrar ele geçirdikten sonra tüm bölgenin en büyük şehri Berdaa'yı ve Hazar denilen Kabala şehrini kurdu. Ancak Hazarlar, Perslerin kendilerinden aldıkları tüm şehirleri tekrar geri alarak Romalılar'ın bölgeye gelmesine kadar ellerinde tuttu[103].

Arabistan'dan çıkıp hızla büyüyen İslam devleti büyük çaplı İslam'ı yayma ve fetih harekâtına başlamıştı. Hz. Ömer devrinde 642'de Hazarlara ait Derbent bölgesine bir saldırı başlatan Arap orduları kısmi başarılar üzerine, 652 yılında tekrar büyük bir saldırı başlattıysa da Arapların yenilgisiyle sonuçlandı. Buna cevap olarak 684 yılında Gürcistan, Azerbaycan ve doğu Anadolu üzerine başlayan Hazar akını Arap orduları yanında yer alan Ermeni ve Gürcü krallarının da öldüğü büyük bir saldırı olarak gelişti. Emevilerin ünlü komutanı Mesleme b. Abdilmelik Derbend'i (714) zapt ettiyse de, kendisinin İstanbul'a yürümek üzere Kafkaslardan ayrılmasından sonra, Hazar taarruzu karşısında Arap kuvvetleri geri çekildi[104]. Araplar 721-723'te Azerbaycan'ın işgalini tamamladıktan sonra Hazarlara saldırdılar ve merkezleri Belencer'i işgal ettiler[105]. Bundan sonra Başkent İdil deltasına, Arap kaynaklarında Akkale geçen şehre taşınacaktır. 732'de Ermeniye valisi olan Mervan, Hazarlara tekrar saldırdı. Hedef Semender'di. Daryal geçidinden ilerleyen Arap ordusu, Hazarlara aniden saldırarak onları büyük bir bozguna uğrattı. Hazar Hakanı ordusunun mahvolduğunu görünce Mervan'a elçi gönderip barış istedi. Mervan'ın, Müslüman olarak kalmak kaydıyla kendisini hakan olarak tanıyacağını bildirmesi üzerine, Hakan, üç gün düşündükten sonra, başka çaresinin kalmadığını anlayarak, Müslüman olup tahtta kalabildi[106]. Hakan, kısa bir süre sonra zorla girdiği bu dini reddetmişse de, bu tarihten sonra Hazar sakinleri arasında İslamiyet hızla yayıldı. Hazarların Araplar ile savaşmaları ve İslam ülkelerine son Hazar akını, Halife Harun Reşid zamanında oldu. Bundan sonra Arap kaynaklarında, Hazarların akınlarından

---

[103] M.İ.ARTAMONOV, *a.g.e.*, s.158.
[104] İ.KAFESOĞLU, *a.g.e.*, s.159.
[105] Osman KARATAY, *a.g.m.*, s.39-40.
[105] M.İ.ARTAMONOV, *a.g.e.*, s.37.
[106] M.İ.ARTAMONOV, *a.g.e.*, s.294.

bahsedilmemektedir. Böylece güney Kafkasya'da hâkimiyet için yapılan bu çetin Arap-Hazar mücadelesi sona erdi[107].

1.8. KAFKASYA'DA KIPÇAKLAR (KUMANLAR)

Kıpçaklar Türk dilli bir halk olarak kabul edilir[108]. Moğol boylarından "Kun'lara" bağlama tezi mevcut ise de en eski Kıpçak dilinin hiçbir Moğolca unsur taşımaması bu iddiayı çürütmektedir[109]. Kıpçak, kelime anlamı olarak, kaynaklarda genelde "*kabuk*" veya "*içi oyulmuş ağaç*" şeklinde olmakla beraber İslam ve Gürcü kaynaklarında Türkçe olarak " *Öfkeli, birden kızan* " şeklinde de açıklanmaktadır[110]. Kıpçaklar, Batı'da *Kuman* olarak bilinirken, İslam dünyası, güney Kafkasya'nın Hristiyan halkları, Moğollar ve Çinlilerce, *Kıpçak* olarak adlandırılırlar. Rus vakayinamelerine göre Kıpçaklar (Kumanlar) ilk kez 1055'te Oğuzları henüz yenmiş bulunan Vsevolod knezinin yanına gidip barış imzalamalarıyla anılırlar[111]. Gürcü, Rus, Ermeni, Süryani, Alman, Macar, Latin ve Bizans dillerinde; *Polovets, Kuman,*

---

[107]Uzun süredir Kırım ve Kafkasya'da, Bizans etkisiyle yayılan Hristiyanlık, sınırlı da olsa Hazar halkı arasında taraftar bulmuştu. Ancak, Harun Reşit devrinde, idareci zümre 800'lerden itibaren kendi içlerinde ve gizlice, 860'lardan sonra ise devlet dini olarak Museviliği benimsedi[107]. İbn Rusteh, Kağan, Şad ve önde gelenlerin Museviliğe inandıklarını, fakat Hazarların geri kalanının "*Türklerinkine benzer bir inançtan"* olduklarını belirtir. Bunun ardından Bizans'ta baskıya maruz kalan Yahudiler Hazar devletine geçmeye başladılar. Buna rağmen Musevilik azınlıktaydı ve Hazar devletinin son zamanlarında değer bulmuştu. Hazar devletinin zayıflaması kuzeydeki Rusların işine yaradı. İlk başlarda Hazar ülkesine yağma faaliyetlerinde bulunan Ruslar, 910 yıllarında işgallere teşebbüs ettiler. Ancak 913 veya 922 yılındaki bir akının ardından Hazar ülkesindeki Müslüman askerler tarafından kılıçtan geçirildiler. Ve bu tarihten sonra uzunca bir süre Hazar topraklarından uzak durdular. 965 yılında Kiev Kinez'i Svyatoslav'ın, Oğuzlarla ittifak halinde, ani bir saldırısı sonucu Hazar şehirleri yakılıp yıkıldı. Bunun üzerine Hazar Hakan'ı İslamiyet'e geçerek Harezmlilerin korumasına girdiyse de, devam eden Oğuz ve Kıpçak saldırıları neticesi Hazar devleti çöktü. Hazarların Musevi olanlarının bugünkü doğu Avrupa Yahudiliğinin en azından Karaim ve Kırımçakların etnik kökeninde bulunduklarına, Müslüman olanların ise bölgeye daha sonra gelen diğer Türk halkları arasında eridiğine hükmedebiliriz.

[108] Sercan M.AHİNCANOV, *Kıpçaklar*, Selenge Yay., İstanbul 2009, s.73.

[109] Nami Cem İYİGÜN, *a.g.e.,* Ankara 2012, s.405d.

[110] İbrahim KAFESOĞLU, *a.g.e,* s.186.

[111] Osman KARATAY, *a.g.m.,* s.63.

Kun, Palladi, Valwen ve Xarteşk gibi isimlerle bilinirler. VIII. yy'larda Kazakistan topraklarında yaşamış IX. yy. da Kimeklerle ittifakla, Peçenekleri iterek batıya ve güneye ilerlemişler ve adları XI.yy. ortalarında, kuzey Kafkasya'ya gelmelerinden sonrada, Gürcü, Rus, Ermeni,Süryani, Alman, Macar, Latin ve Bizans kaynaklarında geçmeye başlamıştır[112]. Bu Budunun en erken zikri ise, Uygur Eletmiş Bilge Kağan'ın (747-759) yazıtında (Moyun-Çur, Şine Usu/Selanga anıtı, N4) geçmekte, burada onlara Göktürk kağanlığının bir parçası olduklarına işaret edilerek, Türk-Kıpçak denmektedir[113].

Vaktiyle, Kimek yerleşim sahasının batı taraflarında bulunan Kıpçaklar, Kimek idaresine bağlı bulunmuşlar, kaynaklardaki ifadelerden, bunların başlarına yönetici olacak reislerinin atanmasının Kimek başbuğlarının eliyle olduğu anlaşılmaktadır[114]. XI. yüzyılın başlarında Kimek etno-siyasi birliği yıkılmıştır. Önceden Kimek, Kıpçak ve Kuman boylarının yaşadığı bölgedeki askeri-siyasi hakimiyet, Kıpçak hanlarının ellerine geçmiştir[115]. Bu boyla ilgili önemli bilgiler ihtiva eden İbn Hurdazbih'in eserinde Kıpçaklar, Kimekler'den ayrı bir kavim olarak gösterilmiştir. Yine Kıpçaklar, Hudud el Alem'de de, Kimeklerden ayrılmış bir halk olarak anılmaktadır[116].

Kıpçaklar, VIII. yüzyıldan başlayarak IX ve XI. Yüzyılda tamamen tarih sahnesinde görünmüşlerdi. VI. yüzyılda Bulgarları, Macarları Karadeniz'in kuzeyinden kovan Sabir Türklerini, kök itibariyle Kıpçaklara bağlayarak böylece Kıpçakların ortaya çıkışını V ve VI. yüzyıla kadar geriye götürenler olduğu gibi, bu kavmin daha I. Yüzyıldan itibaren Kafkasya dağlarının kuzeyinde yer alan stepler ülkesinde oturduğunu ve bu bölgeye de "*Kumanya*" denildiğini iddia edenler de vardır.

---

[112] Sercan M.AHİNCANOV, *a.g.e*, s.41.

[113] P.B.GOLDEN, *a.g.e.*, s.281.

[114] Umut ÜREN, "*Kimeklerin Orta Asya'da ortaya çıkışı ve kayboluşu üzerine bir inceleme"*, Tarih Okulu, Sayı VI, Ocak-Nisan 2010, ss.63-71, s.64.

[115] Prof.Dr. B.E.KUMEKOV, "*XII-XIII. asrın başında Deşt-i Kıpçaktaki Kıpçak Boy Birliklerinin Etnonimleri Hakkında"*, (Çev. Mehmet KILDIROĞLU, Çıngız SAMUDDİNOV), İzvestiya HAH Respubliki Kazakstan, Seriya obştestvennıh nauk, 1993,No.1, s.380.

[116] P.B.GOLDEN, *a.g.e.*, s.119.

Kıpçakların, IX yy'da Turgay Bozkırlarından başlayan göçleri İdil boylarına ve Sır-Derya'ya kadar uzanmıştı. A.Nimet KURAT, Kıpçakların, Çin'de teşekkül eden Kitay Devletinin, bazı Türk boylarını batıya doğru itmesiyle X. yüzyılda, İrtiş boyuna geldiklerini belirtir. XI. yüzyılın ikinci çeyreğinde Kıpçak askeri boy önderleri, Sır-Derya'nın orta ve aşağı havzalarından, Aral gölü ve Hazar gölü yakınlarındaki bozkırlardan Oğuz yabgusunu kovarak, Mangışlak ve etrafındaki bölgeleri ele geçirdikten sonra Kıpçaklar, Harezmin kuzey sınırına yaklaşmışlardır[117]. Böylece çoğrafya kitaplarında bir zamanlar adı Oğuz Bozkırları olan bu bölge, artık Deşt-i Kıpçak (Kıpçak Bozkırı) olarak geçecekti[118]. Kafkasyanın Daryal ve Derbent geçitlerinden aşarak Kafkaslara inmişlerdir[119]. Kıpçaklar, Peçenek ve Uzlar'dan boşalan yerleri işgalle, kuzey Kafkaslar'a, Kuban boyuna ve aşağı Don boyuna ve oradan da Özü (Dnyeper) istikametine girmişlerdir[120]. Ayrıca Kıpçakların, Destani ilk iber/Kartel tarihi "Kartlis-Çkhovreba" (Gürcistanın Hayatı) adlı kitapta Karadeniz ile Hazar Denizi arasındaki yerlere Hazarlar ve Türkler ile beraber gelip yerleştikleri anlatılır[121].

1113'te Kiev Knezliğine Vladimir Monomakh'ın geçmesi, Kıpçak egemenliğindeki Peçenek ve Oğuzların ayaklanıp Rus tarafına geçmeleri ve Kıpçakların, Saruhan'ın ölmesiyle de önemli liderlerini kaybetmesi üzerine Saruhan'ın oğlu Başbuğ Atrak'ın Ruslar karşısında tutunamayarak[122] güneye çekilip, Gürcü krallarının hizmetine girmek zorunda kalmasıyla, güney Kafkaslarda Kıpçak yerleşmesi başlamıştı. Gürcü Kralı II. David (1088-1125), Selçuklu devletinin en kudretli çağına tesadüf eden hükümdarlığının başlarında Selçuklu baskısına karşı koyabilmek ve Selçuklu işgaline uğrayan Gürcü topraklarını tekrar geri alabilmek için, Kıpçaklarla irtibata geçerek askeri destek arama yollarına başvurmuştur. 1190/1110'da bu Gürcü kralının Kıpçak başbuğu Atrak'ın kızıyla evlenmesi üzerine Atrak'ın, 300 bini aşan kalabalık bir Kıpçak kitlesiyle Gürcüstan'a giderek yerleştiği

[117] Prof.Dr. B.E.KUMEKOV, *a.g.m.*, s.380.
[118] Peder GOLDEN, *Kıpçak Kabilelerinin Menşeine Bir Bakış*, Ankara 1996, s.49.
[119] Ali KAFKASYALI," *Karapapak Türkleri"*, A.Ü.Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED), Sayı 48, Erzurum 2012, ss.269-304, s.272.
[120] Akdes Nimet KURAT, *Karadenizin kuzeyinde Türk Kavimleri*, TTK, Ankara 1972, s.72.
[121] Saadettin Y. GÖMEÇ, *Türk Tarihinde Kıpçaklar*, Ankara 2006, s.1.
[122] Osman KARATAY, *a.g.m.*, s.64.

kaynaklarda geçmektedir. Kral II. David, Kıpçaklar ile kurduğu ittifak sayesinde, onlardan 45 bin kişilik bir ordu kurarak Selçuklular'a karşı önemli başarılar elde etmiş, Azerbaycan, Karabağ, Şirvan ve Doğu Anadolu'ya akınlar yapmıştır. II. David'in ölümünden sonra, Atrak'ın Gürcistan'dan tekrar kendi yurduna döndüğü, fakat kendisiyle gelen Kıpçaklar'dan büyük bir kısmının geri dönmeyerek orada kaldığı ve bugünkü Kür, Çoruh ve Çıldır gölü havalisinde yaşayan Türklerin atalarını teşkil ettiği anlaşılmaktadır[123].

Kıpçaklar Ruslarla ortak bir ordu oluşturup Moğollara direndilerse de yapılan Kalka Savaşı'nda (1223) yenilmekten kurtulamayarak[124] dağılmak zorunda kaldılar. Kıpçak (Kuman) Hakan'ı Köten, bu yenilgiden sonra önemli miktarda bir Kıpçak (Kuman) grubuyla birlikte Eflak boyunca geri dönerek, IV. Bela'dan Macaristan'a sığınma isteğinde bulundu. Kıpçak bozkırında kalmış olan Kıpçak topluluğunun önemli bir bölümü ise, Moğolların isteklerine boyun eğdiler ve Moğol egemenliğini kabul ettiler. Ancak kendilerine egemen olan Moğollar, sayıca daha az idi ve Kıpçaklar arasında erimeleri sonucu, bölgede üstünlük tekrar Türklere geçti[125]. Moğol işgali döneminde bölgede kalan ve bölgenin Türkleşmesini sağlayan Kıpçaklar, Altın Ordu Devleti'nde (1227-1502) etkin güç olmuşlardır. Hatta Berke Han'ın (1256-1266), Müslüman olmasıyla Altın Ordu Devleti, Kıpçaklar sayesinde tam bir Türk-İslam devleti haline gelmiştir[126].

Önemli sayıda Kıpçak'ın, çevre ülkelerin halkları arasında eriyerek kimliklerini kaybetmeleri tarihen sabit olmakla beraber, kuzeyde Moğol- Altın Orda, Balkanlar'da ise Osmanlı hakimiyeti sayesinde Kıpçakların esas kitlesi Türklük sınırları içerisinde tutulmuş, bir süre sonra İslam'ın yayılış ile bu kimlik pekişmiş, Kıpçak adı kaybolsa da, torunları Balkanlarda Türk, batı bozkırında ise Tatar ve

---

[123] Doç.Dr. Ahmet GÖKBEL, *Kıpçak Türkleri*, İstanbul 2000, s.57-58.

[124] Mehmet ÇOG, "*Ortaçağ'da Kafkasya Havzasinda Kıpçaklar*", Karadeniz İncelemeleri Dergisi, 2015, (19), ss.57-74, s.67.

[125] Arpad BERTA, (Çev. Emine YILMAZ), "*Kumanların Kökeni"*, Adatok Kıskunhalas törtenetehez sezerkesztette, Kıskunhalas 1996, ss.11-20, s.15.

[126] Mehmet Güneş ŞAHBAZ, http://www.tdba.net/?p=1476 (22.04.2015).

Nogay adı altında varlıklarını günümüze kadar sürdürmüşlerdir[127]. Bu suretle Kafkasların Türkleşmesinde Kıpçaklar, önemli rol oynamışlardır[128].

[127] Osman KARATAY, *a.g.m.*, s.64.
[128] Tuba TOMBULOĞLU, *a.g.t.*, s.111.

II. BÖLÜM

2. KARAPAPAK TÜRKLERİ

2.1. KARAPAPAK TÜRKLERİNİN KÖKENİ

Bu Türk boyunun tarihi, kökeni, gelenek ve inançları ile ilgili yapılan araştırmalarda kısıtlıdır. Ayrıca; tam bir bütünlük de mevcut değildir. Araştırmacının adeta iğneyle kuyu kazar gibi ince, titiz ve sabırla kendine has bir plan ve program dahilinde ilerlemesi gerekmektedir. Bu konuda yazılmış kitap, makale ve diğer süreli/süresiz yayınları inceleyerek, ayrıntılarını aşağıda açıklamaya çalışacağımız gibi, gördük ki Terekeme adı da Karapapak adı da kuzey Kafkas kökenli bir Türk boyuna verilen çifte isimdir. Bu iki ismin kelime anlamlarını incelemekle başlayıp tarih içinde gezerek günümüze ulaşmaya çalışacağız.

Karapapak sözcüğünün anlamı açık olduğundan öncelikle Terekeme sözcüğü ile ilgili görüşlere açıklık getirmek isteriz. Terekeme sözcüğü Azerbaycan'da doğmuş[129] olup harfiyen "*Türkmenler"* demektir[130]. Göçerliği temsilen "Terk-i Mekan'dan" bozma diyenler olduğu gibi Arapça " toplanma, yığılma " anlamına gelen "teraküm'den" bozma da olabileceği veya Kumukların hayvancılık/tarımla uğraşanlarına denen "Terekme" sözcüğünün zamanla "Terekeme'ye" dönüştüğü gibi mantıklı ve makul görüşler yanında Mekke'den kovulma anlamına gelen "Terk-i Mekke'den" geldiği gibi akıl ve mantıkdışı söylentilerde bulunmaktadır. Ancak genel kanı, Terekeme sözcüğünün Arapça kökenli "Türkmenler" anlamına gelen "Terakime" sözcüğünün Türkçe dil yapısına uygun olarak "Terekeme'ye" dönüştüğüdür. Kafkaslarda Arap ilerleyişi sonrasında bu kelimenin yayıldığı ve zamanla müslüman olan bütün Karapapaklara Terekeme dendiği bilinmektedir[131]. Karapapak adı ise Türkçe olup ilk defa 1599 yılında Buhara Hanlığı belgelerinde

---

[129] Selahattin DÜNDAR, Haydar ÇETİNKAYA, *a.g.e.*, s.20.

[130] Maarife HACIBEYAVA, *Azerbaycan Folklor ve Edebiyatı*, Kültür Bakanlığı yay.,Ankara 1999, s.119.

[131] OrhanYENİARAS, *Karapapak ve Terekemelerin Siyasi ve Kültür Tarihine Giriş*, İstanbul 1994, s.17-33.

geçmekte[132] ve başa takılan siyah renkli başlık anlamına gelmektedir. Zaten Siyah kuzu derisinden kalpak taktıklarından çevre haklar tarafından bu isimle anılmışlardır.

Kara sözcüğünün çeşitli anlamları vardır. *Kara* kelimesinin bir anlamı güçlü demekti. *Karahan* kelimeside *güçlü han* anlamına geliyordu ki Karahanlılar devletine onların kullandıkları lakap sebebiyle bu isim verilmişti. Mesela Hazarlarda bir kabilenin adı *Kara-Çur'du*. *Çur, Çor* veya *Çura* kahraman demekti[133]. Orhon Yazıtlarında, *yönetilen halk* olarak geçmektedir[134]. Semih Tezcan ise, *kara* ile *siyah* anlamına gelen *kara*'nın aynı sözcükler olmadığına bunun bir tesadüf olduğuna inanmakla birlikte, *Kara* sözcüğünün, eski Persçedeki "*ordu, savaşçı, halk* " anlamına geldiğini belirtmektedir. "*Kara*" sözcüğü Karapapaklarda *büyük* anlamına gelmektedir[135]. Bu halkta, **mal** küçük baş hayvan demekken **malkara** ise büyük baş hayvan anlamına gelir.

Farsça "kavm-i külah-ı siyah" veya Rusça "karabörklü" anlamına gelen "çernie klobuki" isimlerinin hepsi Karapapakları anlatmaktadır[136]. Karapapakların yaşadıkları Gürcistan, Azerbaycan ve Türkiye'de her iki isimde bilinirken Dağıstan Derbent bölgesinde ise sadece Terekeme ismi bilinir[137]. Ayrıca yine bu çoğrafyalarda bu boyun göçer olanlarına Terekeme şehirli (yerleşik) olanlarına ise Karapapak denmektedir. Benzer adlandırmayı Osmanlılarda da görmekteyiz. Osmanlılarda, Türk/Türkmen kavramı, kimi zaman, konar-göçerlik karşılığında kullanılır, "Türkmenlikten Çıktı" deyimi, göçerlikten yerleşik düzene geçen Türk aşiretleri için kullanılırdı[138].

---

[132] Muhammed KEMALOĞLU, "*Kafkasya Tarihi Geçmişi,Etnik,Dini yapısı ve Karapapak Türkleri"*, Akademik Bakış Dergisi, Sayı 32, Eylül-Ekim 2012, s.9-10.

[133] D.Ahsen BATUR, "*Türklerde Ak ve Kara Kelimeleri üzerine"*, http:// www. Turksolu.com.tr/ 437/abatur437.html (20.04.2015).

[134] Serkan ŞEN, "*Eski Türkçede gök ile yerin adlandırılışında renklere dayalı deyim aktarmalarından yararlanma ve kara sözcüğünün kökeni üzerine"*, İlmi Araştırmlar, sayı 24, 2007, 129-136, s.4-5.

[135] Yaşar KALAFAT, *Tematik halk inanmaları*, Ankara 2011, s.276.

[136] SelahattinDÜNDAR, Haydar ÇETİNKAYA, *a.g.e.*,s.36.

[137] Gülreyhan NOVRUZOVA, *Dağıstan Derbent Bölgesi Terekeme Türklerinin Dini Hayatı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi,Eylül 2005, s.48.

[138] Nami Cem İYİGÜN, *a.g.e.*, s.26.

Asyadan Avrupaya kitlesel göç hareketleri M.S. IV. y.y.'larda Kavimler Göçü denen tarihi kesitte yaşanmıştı. Bu zamanda Hun kitleleri, Gayet disiplinli bir şekilde batıya doğru akmış Avrupanın, sosyal ve siyasi haritası; Roma İmparatorluğunun ikiye bölünmesi, İngiliz, Fransız, İspanyol, Alman ve diğer kavimlerin bugünkü çoğrafyalarına yerleşmeleriyle, hemen hemen bugünkü şeklini almıştı. M.S. IV. y.y.'larda Kavimler Göçü denen etkileri küresel boyutta yıkıma neden olan kitlesel göçlerde Karapapaklar, birkaç asır önce geldikleri yeni yurtları, Kür boylarını ve Derbent geçidini, inat ve inançla savundular[139]. Avrupalı kavimlerin hatta Roma İmparatorluğunun tutunamadığı disiplinli Hun boylarının karşısında direnmeleri ve bugünde halen bu çoğrafyada bulunmaları, bu boyun son geri çekilişi olmuştur.

İşte ilki M.S. II.yy.'daki kitlesel göç hareketlerinin olduğu yıllarda kuzeyden Kafkasları aşarak Kür Irmağı boylarına "Borçalı" ve "Kazaklı" olarak anılan iki yeni boy geldi. Bu iki boy, siyah astragan kalpak giydiklerinden komşuları tarafından Karapapaklar diye anılmaya başlandı[140]. Kazak boyu, doğuda Alıstev de denilen Kazak Çayı civarına, Borçalı boyu ise Debet de denilen Borçalı Çayı civarına yerleşerek buralara adlarını vermişlerdi[141]. Bugün Terekeme olarak da bilenen Türklerin ataları bu iki boy'dur. Bu iki boyun birleştiği nokta ise kuzey Kafkas kökenli Barsil/Barsilik/Barselt kavmidir. Bu kavmin, Borçalı'lar ile aynı kavim olduğunu Rus Bilgin Artamanof'un söylediğini Kırzıoğlu'ndan öğrenmekteyiz[142]. Burada akla gelen soru, bu ikiz boyun, kür ırmağı boylarına, Hun boylarından biri olarak Hun göçleriyle mi? geldiği, yoksa Hun kitlelerinin baskısıyla mı? kuzey Kafkasyada ki yurtlarından ayrılmak zorunda kaldıklarıdır. Bu soruya tam bir cevap vermek oldukça zordur. Cevap olarak farklı görüşler vardır. Theophylactus Simocatta, Barsillerden (Barselt) kuzey Kafkasyalı ve Hun kökenli bir kavim olarak bahseder[143]. Kuzey Kafkasyalı kabileler olarak bidiğimiz isimler arasında tarih

---

[139] Orhan YENİARAS, *a.g.e.*, s.22.
[140] Orhan YENİARAS, *a.g.e.*, s.17.
[141] M.Fahrettin KIRZIOĞLU, *Karapapaklar*, Erzurum 1972, s.6.
[142] M.Fahrettin KIRZIOĞLU, *a.g.e.*, s.3.
[143] Peter B. GOLDEN, *Hazar Çalışmaları*, (Çev. E.Ç. MIZRAK), İstanbul 2006, Selenge Yay. s.167.

sayfasında ilk yerini alanlar, Barsillerdir[144]. Artamanof ise; "Barsıllar, şüphesiz eski bir kuzey Kafkas kabilesidir ve onların kuzey Kafkasyada ki varlıkları Hunların istilasına değin sürmüştür." tespitini yapar[145]. Görüldüğü gibi Simocatta, Karapapakları Hun boylarından biri olarak gösterilirken, diğer tespitte Artamanof da, çelişkili olarak, Hun birliğine dahil olmadıkları bilakis Hun kitlelerinin itmesiyle kuzey Kafkasyadaki eski yurtlarını terk ettikleri anlatılır. Bu arada, İbni Rusta ve Hudud el Alem derlemecisi gibi İslam bilginlerinin Barsilleri, Bulgar boy birliğinin bir parçası olarak gördüklerini de unutmamak gerekir[146]. Z.V.Togan, Arap kaynaklarında Edil Bulgarları ile Hazarların bir boyu diye geçen Barsula, Al-Borşaliye yahut Al-Borsul adını verdikleri bir boyun olduğu ve Bizans kaynaklarında bu adın Barselia veya Barsla'lar biçiminde yazılan Edil Bulgarlarında Kıpçak boy adlarından Boruçoğlu/Burçoğlu ile aynı olduklarını belirtip kendi adlandırmalarının ise Borçalı–Borçalılar olduğunu söylemektedir[147]. Yine, Ptolempus'un belirttiği "Edil havzasında yaşayan Borusk'lar adlı kavmin, Bulgarların diğer bir kolu olan Boraç-Boroçoğlu/Borçalı'lardan ibaret olacağını da söyler[148].

Ayrıca; TOGAN, tarihçi Kantemir'e atfen Osmanlıların Kırım yoluyla Deşt-i Kıpçak'tan (Kıpçak Bozkırı) Rum ülkesine (Anadolu'ya) gelen onbin hanelik ***"Terakime ahfadı"*** başka bir ifadeyle ***"Kıpçak Terakimesi"*** olduğu hakkında bir rivayet nakleder[149].

Karapapakları oluşturan Borçalı boyunun Kıpçak Boylarından ***Borçoğlu/Burçoğlulardan*** geldiği şeklinde yukarıda bizimde değindiğimiz ciddi bilgiler varsa da **Ahincanov**; bu bilgiye şüpheyle yaklaşmakta, ***Burç*** kelimesinin Arapça olduğunu Araplarla iletişimin olmadığı bir zamanda Arapça bir kelime olmasının imkansızlığına değinerek ***Burçe*** kelimesi üzerinde durmuş bunun ***Bur(i)çe/Bör(i)çe*** olabileceğini ve bu kelimenin ise kurt yavrusu anlamına geldiğine

---

[144] M.İ.ARTAMONOV, *a.g.e.*, s.145.

[145] M.Fahrettin KIRZIOĞLU, *a.g.e.*, s.3.

[146] Peter B. GOLDEN, *a.g.e.*,s.167.

[147] Şureddin MEMMEDLİ, Gülnara Goca MEMMEDOVA, "*Gürcistan'dan Türk Göçleri"*, Bizim Ahıska, Yaz 2011, ss.12-17, s.31.

[148] M.Fahrettin KIRZIOĞLU, *a.g.e.*, s.3.

[149] Gülşen Alışık SEYHAN, "*Görkemli Alim Muharrem Ergin Beğ (1923 Gögye-6 Ocak 1995 İstanbul)"*, Modern Türklük Araştırmaları Dergisi,c.2, sayı 4, mak.49,ss.10-25,s.10.

işaret etmiştir. ***Bur(i)çe/Bör(i)çe*** kelimesinde ki ***(i)*** kelimesinin zamanla düşerek ***Burç/Borç*** şeklini aldığını söylemiştir. Yine başka bir Kıpçak boyu olan ***Karabirikli***'nin çeşitli kaynaklarda ***Karabörklü*** olduğu ve Karapapakları anlattığı düşünülmektedir. Bizde, yaptığımız çalışmalarda böyle olabileceği düşüncesini edindik.

Karapapakların Kıpçak asıllı bir boy olduğunu söylemişken bu konuyada kısaca da olsa değinmek gerekir. Kıpçaklar Türk Dilli bir halk olarak kabul edilir[150]. Moğol boylarından "Kun'lara" bağlama tezi mevcut ise de en eski Kıpçak dilinin hiçbir Moğolca unsur taşımaması bu iddiayı çürütmektedir[151]. Kıpçak, kelime anlamı olarak, kaynaklarda genelde "*kabuk*" veya "*içi oyulmuş ağaç*" şeklinde olmakla beraber İslam ve Gürcü kaynaklarında Türkçe olarak " *Öfkeli, birden kızan* " şeklinde de açıklanmaktadır[152]. Gürcü, Rus, Ermeni, Süryani, Alman, Macar, Latin ve Bizans dillerinde; Polovets, Kuman, Kun, Palladi, Valwen ve Xarteşk gibi isimlerle adlandırılırlar. VIII. yy'larda Kazakistan topraklarında yaşamış IX. yy. da Kimaklarla ittifakla Peçenekleri iterek batıya ve güneye ilerlemişler ve adları XI.yy. ortalarında, Kuzey Kafkasya'ya gelmelerinden sonrada, Gürcü, Rus, Ermeni,Süryani, Alman, Macar, Latin ve Bizans kaynaklarında geçmeye başlamıştır[153]. Kıpçakların, IX yy'da Turgay Bozkırlarından başlayan göçleri İdil Boylarına ve Sır-Derya'ya kadar uzanmıştı. Böylece coğrafya kitaplarında bir zamanlar adı Oğuz Bozkırları olan bu bölge artık, Deşt-i Kıpçak (Kıpçak Bozkırı) olarak geçecekti[154]. Ayrıca Kıpçakların, Destani ilk iber/Kartel tarihi "Kartlis-Çkhovreba" (Gürcistanın Hayatı) adlı kitapta Karadeniz ile Hazar Denizi arasındaki yerlere Hazarlar ve Türkler ile beraber gelip yerleştikleri anlatılır[155]. Kafkasyanın Daryal ve Derbent geçitlerinden aşarak Kafkaslara inmişlerdir[156]. Günümüzde Kafkasya'nın alt bölgeleri, batıda Ardahan, doğuda Gence, kuzeyde Tiflis, güneyde Revan ile çevrili yerlere, bir Kıpçak uruğu olan Borçalı ve Kazaklı diye kollara ayrılan Karapapakların, Arşaklı

---

[150] Sercan M.AHİNCANOV, *Kıpçaklar*, Selenge Yay., İstanbul 2009, s.73.
[151] Nami Cem İYİGÜN, *a.g.e.*, Ankara 2012, s.405d.
[152] İbrahim KAFESOĞLU, *a.g.e.*, s.186.
[153] Sercan M.AHİNCANOV, *a.g.e*, s.41.
[154] Peder GOLDEN, *a.g.e.*, s.49.
[155] Saadettin Y. GÖMEÇ, *a.g.e.*, s.1.
[156] Ali KAFKASYALI, *a.g.m.* s.272.

Kralı III.Tiridat (287-330) zamanında gelip yerleştikleri anlaşılıyor[157]. Gürcü Kralı IV. David, Kıpçak Başbuğu Atrak'ın kızı ile evlenerek kaynatası **Atrak'ı** ülkesine davet etmesi üzerine **Atrak** 40 bin aile ile Gürcistana gitti[158]. Bu göç Gürcistan'a ilk büyük Kıpçak göçü olarak bilinir. Ancak Azerbaycan vilayetinden gelip yerleşen Türk aşiretleri mevkilerini koruyabilmişler, diğerleri ya kendileri gitmişler ya da hükümetler tarafından başka yerlere nakledilmişlerdir[159]. Son Kıpçak göçü ise ana tarafından Kıpçak olan Kraliçe Thamara (1184-1213) zamanında yine bir davetle Kıpçak kitlelerinin Gürcistan'a yeni bir göç dalgası oluşturmasıyladır. Ayrıca Kraliçe Thamara çağı Kıpçakların Gürcistan'a; askeri, mali ve iktisadi yönden egemen oldukları bir dönemdir[160]. Kıpçaklarla kurulan ittifak ile siyasi ve askeri yönden güçlenen[161] Gürcü Kralları Selçuklulara bağlı Azerbaycan Atabeyliği ve diğer Türk beyliklerine karşı üstünlük sağladılar. Bu üstünlük Selçukluların bölgeyi tamamen kendilerine bağlamalarıyla son buldu.

Görüldüğü gibi zamanla askerlikteki dehaları Gürcü Krallarının dikkatini çekmiş ve bizzat Gürcü Kralı Bagratlı IV. David, XII yy.'dan itibaren onları kuzey Kafkasya'ya davet ederek hem komşularına karşı güçlü müttefikler edinmek istemişler hem de eritmek için aralarında Hristiyanlığın yayılmasına çalışmışlardır[162]. Bu stratejik Gürcü politikasının faydalarını, aynı yüzyılda Gürcülere karşı başlayan iç ayaklanmalara katılmamaları ve Moğol istilası sırasında gösterdikleri yararlılıklarda da görüyoruz. Bir evlilikle başlayan Gürcü-Kıpçak ittifakı yine bir evlilikle, Selçuklu Sultanı Alparslan'ın Hristiyanlaşmış Kıpçak Başbuğu II.Gurgen'in (1046-1081) kızını alması ve onların toptan İslam dinine girmesiyle dağıldı.

Moğol istilasına kadar Kuzey Kafkasya ve çevresine gelen Türk kavimlerinin çoğunluğu Kıpçaklar olmakla beraber bu dönemden sonra ise bölgeye

---

[157] M.FahrettinKIRZIOĞLU, *a.g.e.*, s.42-43.
[158] İbrahim KAFESOĞLU, *a.g.e.*, s.191.
[159] Z.V.TOGAN, "*Azerbaycan'ın Tarihi Coğrafyası IV"*, Azerbaycan Yurt Bilgisi, Nisan-Mayıs 1932, Yıl 1,ss.145-156, s.153.
[160] Ahmet B. ERCİLASUN, *a.g.e.* , s.18.
[161] Otar MİNOŞVİLİ,*Gürcistan'da Etnografik Yolculuk*, Tiflis 1998, s.78.
[162] Sercan M.AHİNCANOV, *a.g.e*, s.133.

Oğuz Boyları gelip yerleşmişlerdi[163]. Orta asya bozkırlarında birlikte yaşayan Kıpçak ve Oğuzların bu dönemlerde yine Azerbaycan ve Kafkasya'da yan yana gelmeleri aralarındaki kültürel benzerliklerin de etkisiyle kaynaşmalarına sebep oldu. Selçuklu yürüyüşü zamanı Oğuzların XII. asrın ikinci yarısında ise Kıpçakların Azerbaycan'a yerleşmeleriyle orada da bir kaynaşmanın olduğunu söyleyebiliriz[164]. Bu kaynaşmanın izlerini, dil benzerliğinde görmekteyiz. Bu iki boy arasında dil benzerliği öylesine fazladır ki Kaşgarlı Mahmud, "*Oğuzların ve Kıpçakların yalnız bir öz dilleri vardır*."[165] demektedir. Yine Prof. Dr. Ahmet B. ERCİLASUN, Kıpçak ve Oğuzlar için "*Ağızlarında tespit ettiğimiz hem Kıpçak hem Oğuz özellikleri yanında, tarihi kayıtlarda bizi bu sonuca vardırmaktadır*" der[166]. Buna rağmen, isim benzerliğinden dolayı ilk başlarda Kazak-Kırgız kökenli bir boy olan Karakalpak Türkleriyle karıştırılmış ancak sonraları Karapapakların Kıpçak-Oğuz Türklüğünün bir parçası olduğu anlaşılmıştır. Türkiye'de KIRZIOĞLU'nun Kıpçaklar üzerine yaptığı çalışmalarla Karapapakları Oğuz olmayan Kıpçak-Hazar[167] gibi Türk boylarından görmesi sonradan gelen araştırmacıları etkilemişse de bugün genel kabul gören Kıpçak – Oğuz kaynaşmasından ibaret olduklarıdır. Karakoyunlu Türkmenlerinin bazı gruplarının Karapapakların etnik oluşumuna katkıları[168] bu gerçeği yansıtmaktadır. Karapapaklar, tarih boyunca, hem Oğuz hem de Kıpçak Türkleri ile siyasi, sosyal ve kültürel yönden etkileşim içinde olmuşlardır. Kıpçakların ve Oğuzların bütün haslet ve husisiyetlerini taşımaktadırlar[169]. Ayrıca, Karapapakların oluşum süreci içerisinde Hazarlar, Peçenekler, Oğuzlar, Kıpçaklar, Gürcüler, Moğollar ve Araplar gibi birçok karışımın[170] olduğunu da görmekteyiz.

Sonuç olarak Karapapaklar, Tarih, kültür, dil ve din gibi maddi değerler ile beraber mensubiyet duygusu olarak da Türktürler. Araştırmalarımızda da zaten

---

[163] M. Emin RESULZADE, *Kafkasya Türkleri*, İstanbul 1993, s.7.
[164] Erol KÜRKÇÜOĞLU, *Azerbaycan'ın Türkleşmesi Tarihine Bir Bakış*, İstanbul 1998, s.151.
[165] Sercan M.AHİNCANOV, *a.g.e*, s.78.
[166] Ahmet B. ERCİLASUN, *a.g.e.*, s.41-42.
[167] M.Fahrettin KIRZIOĞLU, *a.g.e.*, s.1.
[168] S.Ş.GADJİEVA, *Dagestanskie Terekemenzı (Dağıstan Terekemeleri)*, Moskva, Nauka,1990, s.13.
[169] Ali KAFKASYALI, *a.g.m.*, s.274.
[170] Muhammed KEMALOĞLU, *a.g.m* , s.14.

bunun aksini söyleyen herhangi bir bilgi ve belgeye veya iddiaya rastlamadık. Hangi Türk grubuna ait oldukları yönünde farklı görüşler bulunsa da bu konuda araştırma yapan Türk ve yabancı yazarlar Karapapakların Türk olduklarında hem fikirdirler.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KARAPAPAK TÜRKLERİNİN TARİHİNE GENEL BAKIŞ

3.1. XI- XIII. YÜZYILDA KARAPAPAKLAR

XI.yy'da Oğuzların Kınık boyundan çıkan ve güçlü bir siyasi teşkilat kuran Selçuklular, Kalabalık Türkmen yığınlarına yeni yeni yerleşim yerleri açmak için İran[171] üzerinden ilerleyip Anadoluyu fethe başlamaları ile birlikte Borçalı ve Kazaklı bölgelerinde meskun Karapapaklarla komşu oldular. Daha sonra bunların bölgelerini de feth ettiler. Gürcistan, Dağıstan ve Azerbaycandaki fetihler sonunda müslüman ***Karapapaklara Terekeme*** denilmeye başlandı[172]. Önceden Arşaklılar ve Gürcüler tarafından Hristiyanlaştırılan daha çok Borçalı boyuna mensup Karapapakların yoğun olarak bulunduğu Gürcistan (Taşir-Bagratlılar) Borçalı bölgesini 1064'te fethiyle başlarında bulunan II.Gurgen (1046—1081) hem Selçuklu egemenliğini kubul etmiş hemde kızını Sultan Alparslana vererek akrabalık bağı kurmuştu. Bu fetih ve akrabalık dil birliğinin de etkisiyle Hristiyan Borçalıların İslamlaşmasını sağladı. Önce Selçuklular döneminde daha sonra ise İldenizoğulları egemenlik yıllarında, Azerbaycan, Dağıstan ve Kür boyları Türkleşme ve müslümanlaşma sürecini dolu dolu yaşadılar[173]. Bu kaynaşma, Kıpçak – Oğuz kaynaşması, birlikte harekat etme kabiliyeti kazandırmış ve ilk olarak 18 Eylül 1049 günü Erzurum'un ilçesi Hasankale civarındaki Pasinler yöresinde yapılan savaşta ordusunda Karapapakların Kazaklı boyu (Gence Kazakları) [174] bulunduğu Selçuklular, Bizans'a karşı zafer kazanmışlardı. Güçlü olmanın ve zaferin yolu bir olmak, iri olmak ve diri olmaktan geçer. Türk tarihi incelendiğinde görülür ki güçlü Türk Devleti, dirayetli başbuğların önderliğinde çeşitli boyların biraraya gelmesiyle mümkün olmuştur. Aksi halde devlet çözülmüş düşmana gerek kalmadan bu boylar birbirleriyle çatışarak hep birlikte siyasi tarihten silinmişlerdir.

---

[171] Tebrize ilk yerleşen Türkler Kıpçaklardır.
[172] OrhanYENİARAS, *a.g.e.*, s.33.
[173] Seyfeddin BUNTÜRK, *Rus-Türk Mücadelesinde Ahıska Türkleri,* Ankara 2006, s.XIX.
[174] Selahattin DÜNDAR, Haydar ÇETİNKAYA, *a.g.e.*,s.40.

Karapapaklar, XII. yy.larda Selçukluların gelmesiyle önce onlara sonra da 1146-1225 yıllarında da İldenizlere bağlı olarak yaşarken bu tarihten sonra bölgeleri Harezmşahlar'ın kontrolüne girdi[175]. Bir süre sonra, Cebe ve Sabutay'ın yönettiği Moğol kuvvetlerinin, 1223 yılında Kalka savaşı sonrası, kısa sürede Kıpçak bozkırlarını ele geçirmeleri Harezmşahlar üzerine saldırmalarına imkan verdi. Moğollar önünde tutunamayan Celaleddin Harezmşah'ın Anadolu'ya girmesiyle kendisine bağlı Türk boylarının da Anadoluya yönelmesini sağladı. İşte bu dönemlerde Harezmşahlara bağlı yaşayan Karapapaklar da diğer Yörük boyları ile birlikte Anadolu'ya girdiler[176]. İleride ayrıntılarıyla göreceğimiz gibi Karapapakların, tarih boyu karşılaştıkları zorlayıcı nedenlerin etkisiyle 13. yüzyılın başlarında başlayan Anadoluya yönelişi 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam etti.

Moğolların inanılmaz derecede hızlı yayılması, önlerine gelen milletleri ezip kısa sürede Türkistan'ı, Kafkaslar'ı, Rusya'yı ve Anadolu ile Suriye-Irak tarafından Arap topraklarını ele geçirmeleri dünyayı dehşete düşürmüştü. Bu arada Avrupa'yı da sarsmaya başlamışlardı. Bu yıllarda Mısırda kurulan Eyyubi Devleti (1171-1252) Gulam veya Memluk adını verdikleri gençleri devşirme yoluyla Deşt-i Kıpçaktan ve Kafkaslardan getirterek özel eğitimden geçirip asker ihtiyaçlarını karşılıyorlardı[177]. İşte bu gençlerden, Kıpçak asıllı Aybek, yönetimi ele geçirerek Mısırda Kölemenler Devletini kurdu[178]. Bu devlette 1260'lı yıllarda Sultan olan Kotuz'u öldürterek sultanlığı ele geçiren Baybars Borçalı Karapapaklarındandır[179]. Baybars'ın Moğolları ilk kez Ayncalut'ta (3 Eylül 1260) yenerek Kayseri'ye kadar gelip güç gösterisi yapması dünya tarihini farklı yönde şekillendirdi. Bir Avrupalı tarihçi "*Eğer Baybars olmasaydı,bugün Batı Avrupa hatta İngiltere bir Moğol işgalindeydi.*" sözü Sultan Baybars'ı çok güzel anlatmaktadır. Sultan Baybars, kaderin bir cilvesi olarak kendi vatanını değil ancak köle olarak gittiği ve sonradan kabiliyetiyle sultanı olduğu bir Devleti, Moğol işgalinden kurtarmıştı. Eğer Selçuklularda biraz cesaret olsaydı

---

[175] OrhanYENİARAS, *a.g.e.*, s.35.

[176] ZiyaGÖKALP, *Türk Medeniyeti Tarihi*, İstanbul 1976, s.37.

[177] Elbeyi CELALOĞLU, *Göy Erleri, Borçalı Türkler'inin Etnik Tarixine Seyahat (Etnoqrafik-Puplisistik Araşdırma),* Bakü 2010, s. 40.

[178] OrhanYENİARAS, *a.g.e.*, s.38.

[179] Elbeyi CELALOĞLU, *a.g.e.*, s. 40.

Anadolu da Moğol egemenliğinden kurtulacaktı. Bu cesaretsizlik Anadolu Türklerine pahalıya mal olmuş, Sultan Baybars'ın Kayseri'den ayrılmasını fırsat bilen Moğollar Anadolu'da büyük katliamlar yapmışlardı. Ayrıca Baybars dönemi Mısır'da Türkçe konuşmak üstünlük sayılmakta, devletin her kademesinde yükselmek, Türkçe bilmeden mümkün olmamaktaydı. Bu nedenle Araplar Memlük Devleti için Türkiye Devleti anlamına gelen "El Devlet-üt Türkiya" sözünü kullanıyorlardı[180].

3.2. XIV-XX. YÜZYILDA KARAPAPAKLAR

Osmanlılar çağı ele alınınca Timurlular, İran Safevi Devleti ve Çarlık Rusya'sı incelenmeli, bu devletler arasındaki siyasi ve külterel ilişkiler de Karapapakların tutum ve davranışlarına göz atmalı, dolayısıyla araştırma ve incelemeyi 14. yüzyıldan başlatmalıyız kanısındayım. 14.yy.'da Türkistanda Timurlular, Kafkaslar'da Altın Orda Devleti, Doğu Anadolu ve Azerbaycan'da Karakoyunlular, Mısır'da Memlüklüler ve Anadolu ve Rumelide Osmanlılar egemendi. Bu devletlerin hepsi Türk devletiydi.

Moğolların sahneden çekilmesinden sonra 14. yüzyılın ortalarında Türkistanda siyasi birliği sağlayan Timur gözünü batıya yani bölgede bulunan diğer Türk devletlerine dikti. Karakoyunlular ve Calayırlılardan Irak, Azerbaycan ve Doğu Anadoluyu aldı. Karakoyunlu Kara Yusuf ile Sultan Ahmet Calayır Yıldırım Beyazid'e sığındı. Doğu Anadolu ve Azerbaycan'da hiçbir beylik göz açamadı[181]. Daha sonra Kafkaslara Altın Orda Devletine yöneldi ve bu devlete savaş açtı. Moğollar devrinde, Moğol-Gürcü ittifakından dolayı baskıya maruz kalarak Altın Orda Devletin'e göçen Karapapaklar[182] bu devletin yanında, Emir Timur'un saldırılarına karşı büyük bir direniş göstererek Timur ordularına büyük kayıplar verdirdiler[183]. Ancak sonradan Timur'a yenilerek teslim oldular. Timur, savaşarak yendiği hiç kimseyi affetmez topluca öldürürdü. Bunu prensip edinen Timur,

[180] OrhanYENİARAS, *a.g.e.,* s.38.
[181] Ahmet B. ERCİLASUN, *a.g.e.,* s.21.
[182] Elbeyi CELALOĞLU, *a.g.e.,* s.44.
[183] OrhanYENİARAS, *a.g.e.,* s.39.

prensiplerine aykırı haraket ederek savaşcılıklarını çok beyendiği Karapapakları kitleler halinde öldürtmeyerek yerlerinde kalmalarına izin verdi[184].

Timur, daha sonra Ankara savaşıyla (1402) Osmanlıları da yenerek doğuda Tanrı Dağlarından, batıda İzmir, kuzeyde İtil Irmağından, güneyde Ganj Nehrine kadar uzanan geniş bir çoğrafyada egemenlik kurdu[185]. Timur'un ölümünden sonra Ülkeyi Türk töresi gereği oğulları ve torunları aralarında böldüler böylece Timurlular, zaman içerisinde eski gücünü kaybetti. Başta Osmanlılar olmak üzere ele geçirdiği ülkeler bağımsız veya yarı bağımsız hareket etmeye başladılar.

3.2.1. OSMANLI-İRAN İLİŞKİLERİNDE KARAPAPAKLAR

Osmanlı-İran mücadelesi kökü mazide olan Türk-Fars mücadelesinin devamıdır. Şah İsmail Safevi Türk Devletini kurduktan sonra ilk olarak fethettiği yerlerden biri Borçalı-Kazak bölgelerinde yer alan Ahıska şehri ve çevresini yaylak yapmıştır[186]. Şehrin canlanmasına sebep olan bu durum Karapapakların da ilgisini çekmiş, şehre yönelmelerine ve hakim olmalarına neden olmuştur.

Karapapapakların kadim yurdu Borçalı-Kazak bölgesi Osmanlı ve Safevilerin mücadele alanı olmuş her iki devlette buralara hakim olabilmek için aralarında mücadeleye gerişmişlerdi. Bu mücadeleler sonrası Osmanlı-Safevi arasında 1555'te Amasya Antlaşması yapılmış ve bu antlaşmayla bölge her iki devlet arasında bölünmüştü. Safevi egemenliğinde kalan Kazak bölgesi Karapapakları ise başlarında Bedreddin Han önderliğinde Gürcülerle mücadeleye cihad bağlamında devam ediyorlardı. Bu durumdan rahatsız olan Gürcü yönetimi bir mektup ile Safevi Şahı Tahmasb'a müracaatla Karapapakların bölgeden sürgün edilmelerini karşılığında kendilerinin Safevilere belli miktar vergi verebileceğini bildirdiler[187]. Şah Tahmasb bu isteği kabul ederek Karapapakları başlarında Bedreddin Hanla beraber Özbek sınırındaki Horasan'a yerleştirmeye götürtür.

---

[184] Muhammed KEMALOĞLU, *a.g.m*, s.8.
[185] OrhanYENİARAS, *a.g.e*., s.38.
[186] Ali KAFKASYALI, *a.g.m*., s.275.
[187] Şureddin MEMMEDLİ, Gülnara Goca-MEMMEDOVA, *a.g.e*, s.13.

Kazvin bölgesine yaklaştıkları sırada Bedreddin Hanın da bağlı bulunduğu Dağıstan'daki Nakşibendi Tarikatı Şeyhi, Şeyh Emir, Şah'a bir mektupla bunun islam'a zarar vereceğini belirtip sürgünü durdurmasını ister[188]. Şah da isteğe olumlu cevap verip Gürcülerle iyi geçinilmesi için Bedreddin Han'ı hapis ettirip diğerlerinin yurtlarına dönmelerine izin verir[189]. Bedreddin Han'ın hapis edilmesinden sonra oğlu Nazar Han ancak şiiliği benimsemesi ve Osmanlıyla mücadele etmesi karşılığında Karapapakların başbuğu kalabilecekti. Nazar Han'da Şiiliği benimseyerek sekiz yıl boyunca Sünni Osmanlıyla mücadele etti. Nazar Han'ın Osmanlıyla mücadelesi Osmanlılar Revan'ı feth edene kadar devam etti. Nazar Han, 28 Ağustos 1587'de Osmanlı Veziri Ferhat Paşa'ya gelerek törenle itaat etti[190]. Böylelikle, Osmanlı Veziri Ferhat Paşa Karapapak Başbuğu Nazar Bey'i "Nazar Paşa" ünvanıyla oluşturduğu Loru Eyaletine Beylerbeyi tayin etti[191]. Sonuçta, Gence-Karabağ ülkesine tabi Kazaklar dışındaki bütün Karapapaklar Osmanlı idaresine geçip yeniden sünniliğe döndüler[192].

Osmanlı'da başlayan iç isyanlar yüzünden, çıkan karışıklıkları fırsat bilen Safeviler 1603-1607 yılları arasında Borçalı da dahil Hazar Denizinden Kars'a kadar olan toprakları Osmanlılar'dan alınınca Şah Abbas Borçalı ahalisinden Osmanlı'ya göçmek isteyenlere ailesi ve hayvanlarıyla birlikte gitmelerine izin verip, gitmek istemeyenleri de zorunlu olarak Gence, Karabağ, Şirvan ve Şiraz'a zorunlu göçe tabii tutmuştu[193]. Şah Abbas, bu askeri hareketlerlerde ordusuyla, 1606'da Loru kalesi önüne gelince, Nazar Han ölünce yerine geçen oğlu, Mehmet Paşa kaleyi hemen teslim ederek, af dileyip kızılbaşlık tacını giyerek yerinde kaldı[194]. Osmanlıların iç isyanları halledip bölgeye tekrar yönelebileceğini hisseden Safeviler, çeşitli bahanelerle, Osmanlı'ya meyilli olduğunu bildiklerinden Mehmet Bey'i 1612

[188] M.Fahrettin KIRZIOĞLU, *a.g.e.*, s.10.
[189] Ali KAFKASYALI, *a.g.m.*, s.276.
[190] M.Fahrettin KIRZIOĞLU, *a.g.e.*, s.11.
[191] Seyfeddin BUNTÜRK, *a.g.e*, s.36.
[192] M.Fahrettin KIRZIOĞLU, *a.g.e.*, s.12.
[193] Şureddin MEMMEDLİ, Gülnara Goca-MEMMEDOVA, *a.g.m.*, s.13.
[194] Ali KAFKASYALI, *a.g.m.*, s.276.

yazında idam ettiler[195]. Hanlık kardeşi Mustafa Bey'e kaldıysa da iki yıl sonra onu da öldürtüp Hanlığa bu sülaleden olmayan güvendikleri Şemsi Beyi getirdiler.

Safeviler Şii mezhebinin bölgede yayılmasına çok önem veriyorlardı. Bu durumdan Karapapaklar'da etkilendi. Safeviler, baskı, rütbe ve ünvanlar yoluyla Sünniliği zayıflatmış ve yerine Şiiliği yaymaya çalışmışlardı. Bugün sayıları azda olsa Şii olan Karapapaklar o günün şartlarında olmuşlardır.

Karapapakların yaşadığı Borçalı-Kazaklı bölgesi bu mücadelede bir Osmanlıların bir Safevilerin nüfuz alanına girmiş, Safeviler bölgeye hakim olunca Sünni Karapapaklar, Osmanlı bölgeye hakim olunca da Şii Karapapaklar ezilmişti[196]. Bu durum 17 Mayıs 1639 Kasr-ı Şirin antlaşmasına kadar devam etti. Gerçi bu tarihten sonrada sıkıntılar olmuş fakat eskisi gibi büyük çapta ve boyutta yıkıcı etkisi olmamıştı. 1735'te bölgenin Safevi'lere geçmesinden sonra, Nadir Şah zamanında, İran iç bölgelerine ve Osmanlı'ya zorunlu göçler olduysada bu sınırlı düzeyde kaldı.

Osmanlılar ve Safeviler gibi iki büyük Türk Devletinin arasındaki, her ikisini de zayıflatan kanlı savaşlarla dolu yüz yıllar sonunda kazançlı çıkan olmadığı gibi kuzeyde sessizce güçlenen Rusya'nın tarih sahnesine çıkması ve bölgeye gözünü dikmesiyle, bu iki devlet ve Karapapaklar için daha zorlu bir süreç başlamış oldu.

3.2.2. OSMANLI-RUS İLİŞKİLERİNDE KARAPAPAKLAR

Türk-Rus ilişkileri tarihin her kesiminde her iki millet içinde önem arz etmektedir. Her iki milletin de tarihileri birbirleriyle kesişmektedir. Öyleki Rus edebiyatının önemli destanlarından " **İgor Destanı** " Türk-Rus mücadelesinin edebiyata yansımasıdır. Tarih içinde birinin yükselişi daima diğerinin düşüşü olmuştur. Hem konumuz olmadığından hem de bilgi düzeyimizin yetersizliği gibi nedenlerle Türk-Rus mücadelesine derinlemesine dalmak yerine asıl konumuz olan Karapapak Türklerinin bu mücadeledeki durumları, siyasi duruşları ve çektikleri sıkıntılara değineceğiz.

---

[195] M.Fahrettin KIRZIOĞLU, *a.g.e.,* s.12.

[196] Şureddin MEMMEDLİ, Gülnara Goca-MEMMEDOVA, *a.g.m.*, s.12.

Ruslar Hristiyanlık öncesi temelini doğa güçlerinin oluşturduğu bir nevi animist inançа sahip, tarih içerisinde pek varlık gösteremeyen bir millettir[197]. Sırasıyla; Avar, Moğol-Türk ve Altın Ordu egemenliği Ruslara yaramış bu devletlerin koruyuculuğunda çevre kavimlerin saldırılarından emniyette olarak varlıklarını geliştirerek devam ettirmişlerdir. Avar egemenliğinde; Elbe, Karpat, Vistül, Dalmaçya, Balkanlar ve Macaristan gibi geniş bir alana yayılırken Moğol-Türk egemenliğinde ise Moskova Kinezliğinin etrafında birleşmeyi öğrenmişlerdi[198].

Hristiyan olmalarından sonra, özellikle üçüncü Roma olma mirası ve bu mirasa ulaşmada geliştirelen politikalar, Türk dünyası zararına olmuş doğu Türklüğünü üç asırlık esarete götürürken Anadolu Türklüğünü, Osmanlı Devletini, ise derinden sarsmış adeta yıkılmasına sebep olmuştur.

III. İvan 1462'de tahta çıkıp **Moskova Knezi** olunca izlemiş olduğu sistemli ve ihtiyatlı politikalar sonucu tabi oldukları Altın Orda hanlarının desteğini kazanmış, Rus knezlikleri arasında en kuvvetlisi ve kudretlisi olmamasına rağmen, zamanla diğer knezlerin kendisine tabii olduğu **Moskova Büyük Knezi** ünvanını almıştı[199]. Gücünün doruğuna uluştığını anlayınca etrafındaki Rus Knezliklerini yutarak daha da büyümüş ve artık Altın Orda Hanlarına kafa tutar duruma gelmişti. Altın Orda hanı Seyyid Ahmed'in 1477 yılında İvan'a karşı açtığı seferin başarasız olmasıyla da Moskova Knezliği 1480 yılında bağımsız oldu. Hiç şüphesiz Kırım, Sibir ve Kazan hanlıklarının aralarındaki çekişme İvan'ın başarısını kolaylaştırmıştı.

Rusya'yı Rusya yapan ve bugünkü durumunun temelinin atıldığı dönem Büyük Petro (1689-1725) dönemidir. Büyük Petro zamanında başlayan avrupa tarzı reformlar çok kısa sürede etkisini göstermiş ve Rusya'nın Düveli Muazzama listesine girmesini sağlamıştır. Çar Petro'nun amacı Karadeniz'e çıkmaktı. Bunun için donanmaya öncelik verdi. Kafkaslardaki Türk Hanlıklarını elde etmeye çalıştı. Belli başarılar elde ettiysede 1711'de Osmanlı Türkleri karşısında yenilgiyle karşılaştı. 1711 Purut Harbinde Osmanlı'lara yenilen Çar Petro sıcak denizlere inme mirasıyla

---

[197] Yaşar ONAY, *a.g.e* , s.11-12.
[198] Adnan BAYCAR,*Osmanlı Rus İlişkileri (Ahmet Cavid Bey'in Müntehabatı),* İstanbul 2004,s.55
[199] Akdes Nimet KURAT, *Rusya Tarihi*, TTK., Ankara 2010, s.109.

Terk-i Hayat etti. Bugün için Petro'nun sıcak denizlere inme hedefi, halefleri için bir milli politika olmuştur.

18.yy. başlarında, Borçalı ve Kazaklı bölgelerine Rus nüfuzu yayılmaya başlayınca İran yönetiminden sonra Gürcü-Rus işgal güçlerine karşı da direniş gösteren Karapapaklar neticede 1736 yılında önceleri ayrı ayrı Borçalı da **Borçalı Sultanlığı**, Kazak'ta **Kazak Sultanlığı** ve Şemkir'de **Şemseddin Sultanlığını** oluştururlar ve daha sonra bunların birleşmesiyle 1801 yılına kadar bağımsız, 1819'a kadar da Rus nüfuzunda yaşayacak olan **Kazak-Şemseddin Hanlığını** kurarlar[200]. XIV. yüzyıl Kafkaslarda ki bölünmüşlüğün heyacanıyla durumu uygun bulan Rusya 1801'de kadim Karapapak yurdu Borçalıyı (Lori Vilayetini) işgal etmişti[201]. Bu işgalin getirdiği yıkımla bölgede bulunan Karapapaklar Türkiye ve İran'a göçtüler[202]. 1804 yılında ise İran'la başlayan savaşı 1813'de bitiren Rusya, **Gülistan Antlaşmasıyla** Bakü, Gence, Derbent ve Kuba gibi yerleri alınca Karapapaklar Osmanlı yönetimindeki Ahıska Paşalığı topraklarına göçmek zorunda kalmışlardı[203]. Çar I.Aleksandr'ın ölümüyle Rusya'da başlayan taht kavgasından faydalanmak isteyen İran Kaçar Hanedanlığından Veliaht Abbas Mirza 1826 yılında Rusya'ya harp ilan eder ve Karapapakları da yardıma çağırır[204]. Karapapaklar, Naki Bey önderliğinde binden fazla süvari birliği ile yardıma giderler[205]. Naki Han önderliğinde misilsiz kahramanlık gösteren Karapapaklar, bölgede yaşayan bazı beylerin hıyanet ederek Rusya tarafına geçmesiyle, savaşta hiçbir netice alamadılar[206]. Böylelikle Rus ordusu karşısında yenilen Abbas Mirza, Ruslar ile Türkmeçay Antlaşmasını (1828) imzalar. Bu antlaşmayla Karapapaklar, yaşadıkları bölgelerin Rus işgaline uğramasıyla, buralarda tutunamazlar ve bugünki İran ve Türkiye coğrafyasına göçerler[207]. 1828'li yıllarda Rus tazyiklerinin etkisiyle Revan

---

[200] Ali KAFKASYALI, *a.g.m* , s.278.
[201] OrhanYENİARAS, *a.g.e.*, s.51.
[202] Ahmet B. ERCİLASUN, *a.g.e.*, s.27.
[203] Şureddin MEMMEDLİ, Gülnara Goca-MEMMEDOVA, *a.g.m.*, s.14.
[204] Akdes Nimet KURAT, *a.g.e.*, s.323.
[205] Ali KAFKASYALI, *a.g.m* , s.280.
[206] Elbeyi CELALOĞLU, *a.g.e.*, s.54.
[207] Fahri Valehoğlu HACILAR, "*XIX. Yüzyılın İlk Türk-Rus Savaşı ve Karapapak Kara Bey"*, Bizim Ahıska, Yaz 2011, ss.18-21, s.19.

ve bölgesinde yaşayan Karapapaklar, Kaçar hakimiyetinde olan Azerbaycan topraklarından Urmiye ve Sulduz'a ve Osmanlı egemenliğinde bulunan Kars ve civarına göçmeye mecbur oldular[208]. Karapapakların boşalttığı yerlere, İran'dan 6.946 bin (35.560 kişi), Türkiye'den 3.682 bin (21.666 kişi) toplam 10.628 Ermeni aile (57.226 kişi) Ruslar tarafından getirtirilerek yerleştirildi[209]. Ayrıca, yine bu tarihlerde Borçalı bölgesine, kısa sürede yerleştirilen Ermeni nüfus 90 bin civarındadır. 1828'de **Nahcivan ve İrevan Hanlıklarına** getirtilen göçlerle %20 civarında Ermeni nüfus olmasına rağmen bu iki hanlık Ruslar tarafından lağv edilerek yerine **Ermeni Vilayeti** kuruldu[210]. Ermeni nüfusun bu tarihten sonra da, Rusya'nın himmetiyle, Azerbaycan arazisine göçü aralıksız devam etti. Son olarak 1948 yılında Stalin'in onayını alan Ermeniler, Gümrü, Erivan, Gökçe, Pembek ile Dilican bölgelerinde bulunan çoğunluğu Karapapak olan 100 bin Türk'ü sürgün ederek yerlerine Suriye, Yunanistan, Arnavutluk ve Bulgaristan gibi ülkelere gitmiş bulunan 100 bin Ermeniyi getirterek yerleştirmiştir[211].

1828-1829 Osmanlı-Rus savaşında Osmanlı ordusuna paralel Karapapaklarında Kars ve civarında Osman Ağa önderliğinde milis kuvvetleri kurarak direnmelerine rağmen savaş sonunda 14 Eylül 1829 günü imzalanan Edirne Barışı ile Ruslar Anadolu'dan toprak koparmayı başardılar[212]. 25 Nisan 1841'de Rusya Kafkasya işgalini tamamladıktan sonra, bir Çar Fermanı ile Kuzey Azerbaycan ve bu arada Borçalı bölgesi Karapapak ağalarının ve beylerinin toprakları ellerinden alınarak Çar'a sadık Rus, Ermeni ve yerli işbirlikçilere verilmesi kanunlaştırıldı[213]. Bütün bu baskılar karşısında tarihte **Kaçaklar Hareketi** diye bilinen ve temelinde bağımsızlık ruhu bulunan Rusya'ya, Ermeni çetelerine ve yerli işbirlikçilere karşı ilk baş kaldırışlar oldu.

1853-1856 Osmanlı-Rus savaşında ise Kars'lıların gösterdiği direniş ve bu sefer kazanılan zafer ile Kars'a Gazi ünvanı verilerek bazı ayrıcalıklar tanındı.

---

[208] Elbeyi CELALOĞLU, *a.g.e.*, s.56.
[209] Seyfeddin BUNTÜRK, *a.g.e.* , s.40.
[210] Elbeyi CELALOĞLU,*a.g.e.*,56.
[211] Ali KAFKASYALI, *a.g.m.* , s.281.
[212] Selahattin DÜNDAR, Haydar ÇETİNKAYA, *a.g.e.*, s.53.
[213] Elbeyi CELALOĞLU, *a.g.e.*, s.56-57.

Böylelikle Anadolu'da ilk kez bir Türk şehri Gazilik ünvanı almış oldu. Bilindiği gibi Karapapaklar Kars'ta önemli bir yekun oluşturuyorlardı.

XIX. yüzyılın son çeyreği Avrupa siyasi dengesinin değiştiği, siyasi birliğini tamamlayan Almanya'nın dünya siyasetinde kendisini hissettirdiği bir dönemdir. 1870-71 Alman-Fransız savaşı ve Alman İmparatorluğu'nun ilanı, İtalyan birliğinin gerçekleşmesi, Balkanlarda gelişen Slavist (Pansilavizm) akımın tedirginliği ve İngiltere'nin değişen Osmanlı politikası Osmanlı'yı Alman nüfuzuna itmişti[214]. 1875 yılında Balkanlar'da Slav unsurlar Rusya'nın desteği ile isyan çıkarmaya başladılar. Osmanlı Devletinin bu isyanlara müdahalesi ise başta Rusya olmak üzere diğer büyük devletlerin müdahalesine sebep oluyordu. Bu isyanlar ve Rus kışkırtıcılığı sonunda Karadağlılar ve Sırplar Osmanlı Devletine harp ilan ettiyse de kısa zaman sonra Osmanlı'nın üstünlüğü kendisini gösterdi. Osmanlı Ordusu Belgrad üzerine yürürken Rusya'nın müdahalesi geldi ve 24 Nisan 1877 günü Osmanlı'ya savaş ilan etti[215].

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı Balkanlarda Gazi Osman Paşayı ve Doğuda Gazi Ahmet Muhtar Paşayı yarattığı gibi Karapapaklarda da Mihrali Beyi yaratmıştır. Mihrali Bey Borçalı Karapapaklarındandır. Rusyada karıştığı bir adli olay nedeniyle[216] kaçak olmuş kah Rus kah Osmanlı sınırlarında, soydaşlarının yanında ve dağlarda adamlarıyla beraber, bazen Ruslar ile bazen de Osmanlı askerleriyle vuruşa vuruşa yaşamaktaydı. Böylece hem Osmanlı Devleti hem de Rusya tarafından aranmaktaydı. 1877 yılında Rusya durumun Osmanlı Devletiyle savaşa doğru gittiğini anlayınca Kaçaklar için genel af çıkartarak hem iç işlerini düzeltmek ve hem de Osmanlıya karşı Kaçakların askeri marifetlerinden yararlanmak istedi. Bu aftan Mihrali Bey'in de yararlanmasını ve kendi saffında Osmanlıya karşı savaşmasını istese de bu teklifin kendisi bile Mihrali Bey için utanılacak bir durumdu. Fakat bu teklifi iyi değerlendirip Osmanlının Kars Kumandanı Hüseyin Hilmi Paşa'ya[217] Rus teklifini bildirip, bir nevi şantaj yaparak, kendileri tarafından da

[214] Yaşar ONAY,*a.g.e.,* s.138.
[215] Adnan BAYCAR, *a.g.e.,* s.546.
[216] Ayrıntısına ileride değineceğimiz için şimdilik kısaca geçiyoruz.
[217] Selahattin DÜNDAR, Haydar ÇETİNKAYA, *a.g.e.,* s.61.

affedilmesi halinde Osmanlı Devleti yanında savaşabileceğini söyledi. Teklifi değerlendiren Osmanlı Karargahının Mihrali Bey'den gelen bu teklifi kabul etmesi üzerine adamlarıyla birlikte Kars'a gelerek Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın huzuruna çıkarıldı. Bundan sonra Mihrali bey'e Binbaşı rütbesi verilerek[218] en kritik yerlerde ve zamanlarda adamlarıyla birlikte görevlendirildi.

24 Nisan 1877 günü Ruslar Kars'a saldırdı ve kısa sürede şehri kuşattılar kuşatmayla beraber şehirde kıtlık baş göstermişti ki Mihrali bey Rus kuşatmasını yararak Rus ordugahına giden erzağa el koyup Kars'a getirdi. Bu durum Kars'ta büyük bir mutluluğa sebep oldu[219].

1877-78 Osmanlı – Rus Savaşı bütün fedakarlıklara rağmen kaybedilince önce 3 Mart 1878'de Ayastefanos Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmanın şartları büyük devletleri özellikle İngiltere ve Avusturya'nın çıkarlarına tersti. Bu durumu düzeltmek için bu iki devletin isteği ile 13 Haziran 1878 günü Berlin'de ilk antlaşmanın şartlarını hafifleten bir antlaşma daha yapıldı. Berlin Antlaşmasıyla Kars, Ardahan ve Artvin Ruslara verildi[220]. İşte bu tarihten sonra Kars halkının deyimiyle " **40 Yıllık Kara Günler** " 1. Dünya Savaşı sırasında Rusya'da meydana gelen **Ekim Devrimi** sonrasında 3 Mart 1918 Brest Litovsk antlaşmasına kadar sürdü. Bu Antlaşmayla Kars ve Ardahan kurtarıldı.

3.2.3. CENUBİ GARBİ KAFKASYA CUMHURİYETİ

Cenub-i Garbi Kafkasya, coğrafi olarak aşağı yukarı; " Kars, Ardahan, Batum, Ahıska, Ahılkelek'in batı kısmı, Eçmiyadzin ve güneybatısı, Erivan'ın güneyi, Nahcivan, Kağızman ve Oltu sancak ve kazalarından ibaret bir bölgedir[221]. 1. Dünya savaşının sonlarına doğru, Çarlık Rusyasının içerden devrilmesi ve yeni gelen yönetimin savaştan çekilme kararı almasıyla Rusya ile 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk anlaşması imzalandı. Anlaşmaya göre Rusya, Güneybatı Kafkasya'dan,

[218] Fuat TÜRKAY, *Mihrali Bey,* Ankara 2010, s.53.
[219] Ersin HAKAN, *Kars Tarihi,* İstanbul 2012, s.545.
[220] Adnan BAYCAR, *a.g.e.*, s.588.
[221] Ahmet Ender GÖKDEMİR, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti,* Ankara 1998, s.1.

Anadolu'da işgal ettiği Kars, Ardahan, Artvin ve Batum'dan çekildi. Bunun üzerine bölge halkı, 5 Kasım 1918 yılında, Başkanlığına Borçalı Karapapaklarından Kepenekçi Emin Ağa'nın[222] getirildiği, " Kars İslam Şurası " adıyla toplanmış ve bir dizi yerel kongreden sonra " Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti " adını verdikleri hükümetle Osmanlı sonrası bölgeyi yönetmeye başlamıştır. Bu oluşum kısa ömürlü olmuş ama yakın tarihimizde önemli bir yer teşkil etmiştir.

Birinci Dünya Savaşının sonlarında, nedenini hepimizin bildiği üzere, Rusya'da meydana gelen Bolşevik Devrimi sonrası 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk anlaşmasıyla Rusya Elviye-i Selase'yi belli şartlarda Osmanlı'ya iade etti. Ancak savaş sonrası Osmanlı'nın yenilgisi ve 30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes antlaşmasıyla Osmanlı ordusunun bölgeyi boşaltmasının istenmesiyle bölgede bir boşluk doldu. İşte bu siyasi boşluğu Gürcülerin ve Ermenilerin doldurmak istemesine karşılık yerel bazda örgütlenen bölge halkının şanlı tarihinin adı " Cenub-i Garbi Kafkas Cumhuriyeti " dir. Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın müterakeden sonra ve ülkeyi terketmeden önce evinde yaptığı toplantı sonrası Elviye-i Selase'den çekilecek ordumuzun buranın halkını silah, mühimmat ve gönüllü subaylar ile örgütlemesini istemesi üzerine Ahıska, Batum, Artvin, Kars ve Ardahan'da hızlı bir teşkilatlanma oldu[223]. Bu örgütlenme sonucu bir dizi kongreden sonra Kars'ta " Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti " kuruldu. Bu hükümetin Yürütme ve Yargı gibi demokratik kurumları, ileri seviyede olup yasayla oluşturulmuştur[224]. Cenub-i Garbi Kafkas Cumhuriyeti, Anadolu'da kurulan ilk cumhuriyet olmanın yanında, Türk İstiklal savaşı sonrası kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin adeta ön çalışması gibidir. Türkiye Cumhuriyeti kurularak İngiliz hülyalarının yıkılması gibi Cenub-i Garbi Kafkas Cumhuriyeti kurularak da Gürcü ve Ermeni hülyaları yıkıldı ve bölgedeki Türklerde milli şuur gelişti.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi bir dizi kongreden sonra 17-18 Ocak 1919 gecesi Dr. Esat (oktay) Beyin başkanlığında toplanan Kongre, Merkezi Kars olmak

---

[222] Orhan YENİARAS, *a.g.e* , s.91.

[223] Yunus ZEYREK, "*Kars Kafkas Cumhuriyeti Hükümeti"*, Bizim Ahıska, Kış 2013, ss.11-16, s.15.

[224] Vurgun EYYUP, "*Cenub-i Garbi kafkas'ın Demokratik Cumhuriyetleri"*, Azerbaycan Türk Kültür Dergisi, 2011 Ocak, ss.17-19,s.18.

üzere " Cenub-i Garbi Kafkas hükümeti Muvakkata-i Milliyesini " kurmuş ve azalıklarına (Bakanlıklara) aşağıdaki isimler getirilmiştir[225].

1) Parlamento Reisi - Çıldır Karapapaklarından Dr. Esat Bey[226].
2) Dahiliye Nazırı - Kağızmanlı Ali Rıza Bey.
3) Adliye Nazırı - İrevanlı Hakim Ağababababeyoğlu Abbas Ali Bey.
4) Hariciye nazırı - Divriği'li Piroğlu Fahreddin Bey.
5) Harbiye Nazırı - Cihangiroğlu Hasan Han Bey.
6) Maliye Nazırı - Gümrü'lü Hudadbeyoğlu Mehmet Bey.
7) Maarif Nazırı - Önce Türkiye Rumların'dan Kars'ta yerleşen Mihail Andreyanot, sonra Türk Muallim, " Kocaoğlu Mehmet Bey. "
8) İaşe Nazırı - Hasanbeyoğlu Mehmet Bey.
9) Nafia Nazırı – İrevanlı Mühendis Mahmut Bey.
10) Ziraat, Orman ve Ticaret Nazırı – Nahcivanlı Aliekber Kazım.

Ayrıca Kongrede, Hükümet Reisi olarak Cihangiroğlu İbrahim Bey seçilmiş, bazı Genel Müdürlükler oluşturularak atamaları yapılmış; böylelikle, kurulan hükümeti İngiliz askeri Valisi Temperley'de tanımıştır[227].

Yine bu kongrede, maddeleri aşağıya çıkartılan, 18 maddelik anayasa kabul edilmiştir. Bu anayasa incelendiğinde, herşeyden önce Demokratik Ulusal bir Cumhuriyetin kurulduğu ilan edilmekte, Türk, Türkiye ve Türk Devleti gibi sözcükler kullanılarak imparatorluk dönemlerinde kullanılamayan ulusal söylemlere yer verildiği, azınlık haklarında ve seçme ve seçilme yaşında gösterdiği kapsayıcı tutumu ile ileri bir düşüncenin ürünü olduğu görülecektir.

1) Hükümet Cenub-i garbi Kafkas namını taşıyacaktır.
2) Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti hududunu, Batumdan Nahcivan'a kadar çizilmiş ve hududunu sulhun neticesine kadar muhafazasını bilfiil deruhte edilmiştir.

---

[225] Ahmet Ender GÖKDEMİR, *a.g.e* , s.90.
[226] Orhan YENİARAS, *a.g.e* , s.92.
[227] Ahmet Ender GÖKDEMİR, *a.g.e.*, s.92-93.

3) Hükümetin bayrağı üç renk (beyaz, yeşil ve kara dilimli gibi 3 ayrı taslaklı zemin üzerine) Türk Devletinin ay yıldızı havi bayrağı kabul edilmiştir.
4) Cenub-i garbi Kafkas hudutları dahilinde resmi dil Türkçe, Muamelatı resmiye ve gayr-ı resmi tedrisat ve muhaberat Türkçe olacaktır.
5) Meclis-i Mebusan seçimi, onbin nüfustan bir mebus seçilecek, 18 yaşını ikmal eden her vatandaş seçime iştirak edecektir.
6) Her vilayet ve kazada Şura-yı Milli Şubeleri açılacak, bunların faliyeti için her türlü müzaharet edilecektir.
7) Türk millet ve hükümetini rencide edici tutum ve davranıştan kaçınılacaktır.
8) Umum askeri şube ve teşkilatlar Türk Devletinin kabul ettiği usul dairesinde tatbik edilecek. Türk Devleti ile irtibatı temin için daimi bir heyet Türkiye'de bulunacaktır.
9) Mülkiye Teşkilatları sekizinci maddede zikredilen usul aynen tatbik edilecektir.
10) Komşu Hükümetler ile daima dost ve iyi geçinmeyi Cenub-i garbi Kafkas Hükümeti duüstur addecek, Meclis-i Mebusan seçiminden sonra bu husus hakkında bir kanun çıkarılacaktır.
11) Avrupa Hükümetleri Vilayet-i Seniyyeyi Türkiye'den alıp ahir bir hükümete vermek kararını verirlerse, Hükümetimiz Türkiye'den ayrılmamayı katiyen kabul etmiştir.
12) Ekaliyetlerin hukukları aynen muhafaza edilecektir.
13) Müslümanlar arasında olan dini ayrılıklara hürmet edilecek ve dini ayinlerin ileride birleştirilmesi için çalışılacaktır.
14) Seçimler namzetsiz, demokrat ve bitaraf, Türk'ün şan ve şerefine yaraşacak surette yapılmasına azami surette dikkat edilecektir.
15) Valiler ve Kumandanların tayin ve azilleri meclisin kararıyla olacaktır.
16) Milli Şura Hükümeti Meclisi Mebusan seçiminden sonra bazı kanun maddelerinin tebdiline selahiyettar olacaktır.
17) Mebusların yaşları 25'den eksik olmayacaktır.

18) Bu kanunun icrasına Milli Şura Reisi Cihangirzade İbrahim Bey memur edilmiştir[228].

Bu anayasadan sonra, 25 Mart 1919 tarihinde tam bağımsızlık ilan eden hükümet adındaki geçiciliği kaldırarak " Cenub-i garbi Kafkas Hükümeti " adını aldı[229]. Cenub-i garbi Kafkas Hükümeti, kuruluşundan 6 ay sonra, 12 Nisan 1919 tarihinde[230] İngilizlerin, Askeri Valisinin de tanıdığı hükümetin, meclis binasını basıp hükümet üyelerini sürgüne göndermeleriyle yıkıldı.

İşgal sonrası İngiliz işgal kuvvetleri komutanı General Davie sıkıyönetim ilan etti. Yarbay Preston ise eski hükümetin birkaç üyesine çağrıda bulunarak geçici yeni bir hükümetin kurulmasını istedi. 14 Nisan 1919'da resmen toplanan yeni kongrede 6 Türk, 1 Rum ve 1 Rus üyeden oluşan ve ancak 15 gün sonra 30 Nisan 1919'da lağv edilecek olan Meşhedi Samed Ağa başkanlığında ve Yardımcılığını da Çıldır Karapapaklarından Dr. Esat (Oktay) Beyin yapacağı bir kukla hükümet kuruldu[231]. Kukla bir hükümet olmasına ve varlığı yalnızca 15 gün sürmesine rağmen dağınıklığı önleyerek, desteklediği Göle, Çıldır ve Oltu'daki direniş güçlerine, gizlice eldeki erzak ve cephaneyi kaydırmayı başardı[232].

30 Nisan 1919 dan sonra bölge İngiliz eliyle Ermenistan'a verildi. Buna rağmen mücadele kurtuluşa kadar yerel örgütler kurularak devam etti.

---

[228] Ahmet Ender GÖKDEMİR, *a.g.e.* , s.91-92.

[229] Nebahat ARSLAN, Süleyman TEKİR, "**C***enub-i garbi Kafkas Hükümetinden, TBMM'ye Fahreddin ERDOĞAN"*, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sonbahar 2010, sayı 6, ss.1-25,s.6.

[230] Ahmet Ender GÖKDEMİR, *a.g.e.* , s.156.

[231] Ahmet Ender GÖKDEMİR, *a.g.e.* , s.160.

[232] Orhan YENİARAS, *a.g.e.* , s.92.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4.1. KARAPAPAK TÜRKLERİNİN GÜNÜMÜZDE YAŞADIKLARI YERLER

Her şeyden önce şunu belirtmeliyiz ki Karapapaklar, Dil, Din, tarihi ve ırki özellikleriyle birlikte mensubiyet duygusuyla da Türktürler. Yazılarımızdan da anlaşılacağı üzere, gayemiz, Türk Ulusu içerisinden etnik bir grup çıkarmak değil Karapapak ve Terekeme adı verilen bu Türk boyunun Türk tarihine ve kültürüne yaptığı katkıyı açıklamaktır. Türklerde Tarih ve kültür, göçlerle biçimlenmiş, Asya'nın içlerinden başlayıp Avrupa'ya kadar hep göç üzerine kuruludur. Gittikleri coğrafyalara kendilerine ait sosyal, dini ve kültürel değerlerini taşıdıkları gibi yine bu coğrafyalarda yerleşiklerin kültürel değerleriyle de tanışmışlardır.

Özgürlüğüne düşkün Türk boylarının Hun İmparatorluğu gibi,sükût eden Türk Devletinin ardından kitleler halinde göçleri özelde Türk tarihine ve genel de ise dünya tarihine etki etmiştir. Bu göç savrulma şeklinde olmayıp yeni yerleri vatan yapmak ve oralarda tekrar Devlet kurmak amacıyla gayet disiplinli ve planlıdır. Avrupa'da Hun, Anadolu ve İran'da Selçuklu ve Osmanlı, Hint yarımadasında Gazneli devletleri bu gerçeğe şahitlik etmektedir.

Karapapaklarda da durum farklı değildir. Kitlesel göçleri, İlki M.S. II. yüzyılda olmak üzere 20. yüzyılın ilk yarısına kadar yoğun bir şekilde sürmüştür. Böyle olunca doğal olarak yaşadıkları yerler de farklılaşmıştır.

XX. asrın ortalarında İnsanlık tarihinin yüz karası olacak bir sürgün haberi Sovyetler Birliğinden gelir. Rusya'da kurulup tüm orta Asya ve Kafkasya'yı kızıl pençesine alan Sovyet Rusya'nın, başında bulunan lideri, Gürcü asıllı Josef Stalin'in yayınladığı 31 Temmuz 1944 tarih ve 6279 sayılı emirle Gürcistan'ın Türkiye sınırındaki Ahıska - Ahılkelek Türkleri'nin tamamının Orta Asya'ya sürgün edilmelerine karar verilir. Dr. Ali Kafkasyalı'nın belirttiğine göre "*Adigün, Ahıska, Aspinza, Ahılkelek ve Boydanovka adlı beş kent ve bu kentlere bağlı 219 köyde sakin bulunan köylerin tamamı 14 Kasım 1944'de gönderilen 20 bin silahlı Askerin*

nezaretinde 900 kamyon ve onlarca vagonluk 57 yük treni ile orta Asya'ya – 53.163'ü Özbekistan'a, 28.598'i Kazakistan'a, 10.546'sı Kırgızistan'a olmak üzere- sürgün edilir. Sürgün boyunca açlıktan ve soğuktan ölenlerin sayısı 14.895'tir. Sürgün edilen Ahıska Türklerinden yaklaşık 10-15 bin kadarı Karapapak Türkü'dür.Karapapak Türkleri'nin tamamı Kazakistan'da, aşağıda ayrıntısıyla değineceğimiz, şehir ve köylere yerleştirilmişlerdir.[233]*"*

Kıpçak Türklerinin bir alt uruğu olan Karapapakların Tarihi Kafkasya, İran ve Türkiye coğrafyasının tarihi ile çok ilgilidir[234]. Kadim yurtları Borçalı olup, burası; Gürcistan'ın güney doğusu, Ermenistan'ın Kuzeyi ve Azerbaycan'ın batısında yer alan üçte biri düzlük olan dağlık bir yurttur[235]. Yurtları tarih içerisinde Türkler ile İranlıların, Türklerle Rusların ve Ruslarla İranlıların mücadele alanı olmuştur. Tarihte kitlesel göçler veya topluca sürgün nedeniyle bugün, Kafkaslardan tutun; İran, Türkiye ve Orta Asya içlerine kadar varlıklarına rastlayabiliyoruz. Şimdi sırasıyla bulundukları yerelere, bölgelere ve ülkelere değinelim.

4.1.1. TÜRKİYE

Borçalı'da yaşayan Karapapak Türklerinin bir bölümü - özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşında Türkiye'ye göç etmek zorunda kalanlar- bugün Ardahan, Kars, Ağrı, Sivas, Amasya, Tokat gibi şehirlere yerleşmiştir[236]. Türkiye'de genelde "*Karapapak*" veya "*Terekeme*" olarak bilinmesine rağmen Tokat'ın Zile İlçesinde "*Papaklılar*" ve Amasya'da, Şirvan'ın Rus işgaline uğraması üzerine buradan geldikleri için, bölge halkı tarafından "*Şirvanlılar*" olarak bilinirler[237]. Amasya'ya Şirvan'dan Şeyh İsmail Siraceddin Efendi müritleri ve hane halkıyla gelerek yerleşmiştir.

---

[233] Ali KAFKASYALI, *a.g.m.*,s.269.

[234] Ünal KALAYCI, "*Gürcistan'da Yaşayan Farklı Topluluklar ve Ortak Dil Türkçe",* Bizim Ahıska, Kış 2006, ss.11-16, s.14.

[235] Ali KAFKASYALI**,** *a.g.m.*, s.275.

[236] Bahadır GÜNEŞ, "O*rd. Prof. Dr. Valeh hacılar'ın ardından",* Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: ½, Türkiye 2012, ss. 153-156, s.153.

[237] Ali KAFKASYALI**,** *a.g.m.***,** s.279.

Türkiye en fazla Karapapak Türkünün yaşadığı bir ülkedir. Tahminimize göre Türkiye'de bugün itibariyle Karapapak nüfusu yaklaşık 1 milyon kadardır.

4.1.2. GÜRCİSTAN

Gürcistan'a Karapapak göçü Bagratlı Taşir dönemi IV. David zamanında ve Kraliçe Thamara dönemlerinde yoğun olmakla beraber, Arşaklı Kralı III.Tiridat (287-330) zamanında gelip yerleştikleri bilindiği gibi yine Sovyet Rusya'nın Gürcistan'a egemen olduğu yıllarda bizzat Gürcü kökenli Josef Stalin zamanında Orta Asya'ya büyük oranda sürüldükleri de bilinmektedir. Son olarak, Gürcistan'ın bağımsızlığı kazandığı yıllarda, Bağımsız Gürcistan'ın ilk Cumhurbaşkanı Zviad Gamsakhurdia zamanında ağır bir dışlanmışlığa ve baskıya maruz kaldılar.

Gürcistan'da Karapapaklar başta Tiflis olmak üzere Borçalı diye bilinen (asıl Borçalının küçük bir kısmıdır[238].) merkezi Rustavi olan Kvemo Kartli vilayetine bağlı Sarvan (Merneuli), Bolus (Bolnisi), Başkeçid (dmanisi), ve Karayazı (Gardabani) şehirlerinde çeşitli ilçe ve köylerde yaşamaktadırlar[239]. Gürcistan'daki Türk nüfusun 500 bin[240]olduğu genel kabul görse de, resmi rakamlarda,1989 nüfus sayım sonuçlarına göre, 308 bin Türk yaşamaktadır[241] ki bunların büyük çoğunluğu Karapapaklardır.

4.1.3. AZERBAYCAN

Azerbaycan'ın kadim sakinlerinden olan Karapapak Türkleri "Kazak-Şemseddin" bölgesinin Kazak, Ahıstafa gibi şehir ve 50'den fazla köyünde, Şemkir ve çevre köylerinde[242] yaşamaktadırlar. Bugün Azerbaycan'da Kazak ve Ahıstafa şehirlerinin tamamı Karapapak kabul edilir. Burada bahsettiğimiz Azerbaycan

---

[238] Elbeyi CELALOĞLU, *a.g.e,*s.40.

[239] Bahadır GÜNEŞ, "*Borçalı (Gürcistan) Karapapak/Terekeme Türkleri Ağzında Yeminlerin Kullanılışı"*, ss.1-15, s.1, Acta Turcica Tematik Türkoloji Dergisi, Yıl V, Sayı 2, Temmuz 2013.

[240] Ali KAFKASYALI, *a.g.m.*, s.282.

[241] Kamil AĞACAN,"*Gürcistan Türklerinin Mevcut Durumu,Siyasi ve Ekonomik Sorunları"*, Karadeniz Araştırmaları Dergisi -1, ss.90-101, s.90.

[242] Ali KAFKASYALI, *a.g.m.*, s.274.

bugünkü Azerbaycan olup tarihi Azerbaycan'ın yalnızca üçte birini oluşturmaktadır. İran işgalinde bulunan Güney Azerbaycan'daki varlıklarına İran bahsinde ve Ermenilere cebren ve hileyle verilen tarihi Revan Hanlığının (Erivan) içerisinde bulunan "*Akbaba"* bölgesindeki Karapapak yerleşim yerlerine ise Ermenistan bahsinde değineceğiz.

4.1.4. İRAN

Revan ve Nahcivan Hanlıklarının 1827'de Ruslar tarafından işgal edilip Rus ordusunun Tebriz önlerine gelmesiyle İran ve Rusya arasında 1828 yılında Türkmençay antlaşması imzalanır[243]. İşte bu yıllarda yurtları işgal edilen Karapapaklar, 12 bin tümen vergi ve gerektiğinde 400 atlı asker vermek şartıyla şimdiki İran'ın Sulduz bölgesi ile Halifelu ve Halifan şehirlerine yerleşirler[244]. Sulduz Karapapakları günümüzde 20 bin kadar olup Terkyavyun, Saray, Arpalı, Canahmetli, Çaharlı, Ulaçlı adında 6 boy olarak aşiretler şeklinde yaşamaktadırlar[245]. Yine bu antlaşmanın ilgili maddesine göre İran'da meskûn Ermenilerin kitleler halinde Güney Kafkasya'ya göçürülmesi de vardı ve ilk önce 8248 ve daha sonra da 40 bin Ermeni ailesi, Karapapak Türkleri'nin meskun olduğu topraklara, göçürtülerek[246] bugünkü Ermenistan'ın temelleri oluşturulmaya başlandı.

4.1.5. ERMENİSTAN

Ermeni veya Ermenistan meselesi Türk tarihiyle ilişkilidir. Geçmişte meydana gelen Türk-Ermeni ihtilafı aslında emperyalist devletlerin olumsuz yönde etkilerinin bir ürünüdür. Bugün de devam etmektedir. Tarihte bugünkü Ermenistan'ın kurulduğu coğrafyada Ermenistan veya Ermeni yurdu bulunmamaktadır. Ermenistan'ın kurulduğu topraklar ve hatta başkenti Erivan (Revan) Anadolu'dan da eski Türk yurdudur. Osmanlı ve İran'dan Rus desteğiyle göçürtülen Ermeniler

---

[243] SelahattinDÜNDAR, Haydar ÇETİNKAYA, *a.g.e,* s.51.
[244] Ali KAFKASYALI, *a.g.m.,* s.289.
[245] Ahmet B.ERCİLASUN, *a.g.e.*, s.45.
[246] Elbeyi CELALOĞLU**,** *a.g.e.*, s.55.

tarafından Kadim Türk yurdu Revan ve civarında Ermenistan kurulmuştur. Yukarıda da değindiğimiz gibi, kurulurken dahi bölgedeki nufusu %20 civarındaydı. Karapapaklar, Ermenistan'ın Akbaba nahiyesinin Ördekli, Hamasa, Balıklı, Göllü Sanık ve Garabulah köylerinde[247] meskûnlarken yoğun baskı ve şiddet olayları sonucu Azerbaycan ve Türkiyeye göçmüşlerdir. Bugün Ermenistan'da Karapapak veya diğer Türk nufus bulunmamaktadır.

4.1.6. KAZAKİSTAN

Kazakistan'daki varlıkları XX yüzyılda, Sovyet Rusya diktatörü Josef Stalin zamanında Toplu halde Orta Asya'ya Ahıska Türkleriyle beraber sürülmeleriyle başlar. Bir aydan fazla süren bu sürgün yıllarında binlercesi açlıktan ve soğuktan ölürler ve topluca Kazakistan'da çeşitli İl, İlçe ve köylere yerleştirilirler. Bugün Kentav, Türkistan, Çimkent ve Almatı şehirlerinde ve bunlara bağlı İlçe ve köylerde 2012 yılı itibariyle 65 bin Karapapak Türk'ü bulunmaktadır[248]. Ali Kafkasyalı'nın belirttiğine göre siyasi ve sosyal arenada güçlü ve etkili olmak için Ahıska Türkleriyle birlikte harekât etmektedirler.

4.1.7. RUSYA FEDERASYONU

Rusya Federasyonu içerisinde bulunan Dağıstan'ın Derbent ili, ilçeleri ve köyleri ile beraber Karapapakların yerleşim yerleridir. Bugün 100 bin dolayında nüfusu olan Derbent şehrinin ezici çoğunluğunu Karapapaklar oluşturmaktadır. Ancak Stalin zamanında Türk ismi yasak olduğundan Dağıstan'da bulunan Türklere Azeri adı verilmiş ve bu adla nüfusa kayıt edilmişlerdir. Dolayısıyla Karapapak Türkleri de Azeri denilerek kayıt edilmiştir. Karapapaklar, Nadir Şah (1736-1747) zamanında Güney Dağıstan'a (Derbent) yerleşmişlerdir[249].

---

[247] Ahmet B.ERCİLASUN, *a.g.e.*, s.46.
[248] Ali KAFKASYALI, *a.g.m.*, s.286.
[249] Gülreyhan NOVRUZOVA, *a.g.e.*, s.24.

Karapapaklar, Dağıstan'ın Derbent merkez olmak üzere 10'dan fazla köyünde ve çevresinde yaşamaktadırlar. Berekey, Velikent, Cemikent, Padar, Mamedkale, Deliçoban, Salik, Karadağlı, Tatlar, Uluterekeme, Şahbazkent ve Şebe köyleri[250] tamamen Karapapak köyleri olup bazı köylerde ise diğer kabilelerle birlikte yaşamaktadırlar.

[250] İsmail ÖZSOY, *Dağıstan'ın Sosyoekonomik Tarihi*, İzmir 1997, s.54.

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. KARAPAPAK TÜRKLERİNİN HALK BİLİMİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Milletlerin siyasi ve iktisadi birliğinin temelini kültür birliği oluşturur. Kültür, bir stratejik objedir ve merkezinde halk kültürü vardır[251]. Türk Ulusu, yaşadıkları bölgelerin geniş coğrafyalara yayılmış olması dolayısıyla ayrı ayrı siyasi bütünlük içerisindedirler. Bu da farklı siyasi ve iktisadi bütünlük oluşturmaktadır. Fakat bütün bu parçaları, kültürel yönden birleştirmek mümkündür. Bunun için sağlam kültürel köprüler kurmak gerekir. Böylece kültürel aynılıklar artacak, milli birlik bakımından emperyalızm karşısında daha sağlam kaleler inşa edilecektir. Bunun içindir ki emperyalizmin karşısındaki en güçlü direnç unsurunun milli yapılar olduğunu iyi bilen emperyalist güçler Ulusları ihtilafa düşürerek bölünmelerini amaç edinirler. Çağdaş batı kültürünün, Eski Yunan, Roma ve Hristiyanlık gibi üç temel bileşeni vardır[252]. Bu üç temel üzerine inşa edilen batı kültürü, yüzyıllar boyu bir bütünlükle ilmek ilmek işlenerek bugüne getirilmiş, bugün ise dünya genelini adeta işgal etmiştir. Bu güçlü ve yaygın kültür karşısında tutunmanın yolu, Türk kültürlü halklarda geliştireceğimiz ortak kültürel temeller oluşturmaktır.

Millet olarak bölge de yalnız olmadığımızı, diğer milletlerle de irtibatlı olduğumuz gerçeğiyle haraketle, ortak kültürel paydalar bularak esas olanın ötekileştirme değil bütünleştirme olduğunu anlanmalı ve anlatılmalıyız. Bir misal vermek gerekirse **Nevruz** bir çatışma günü değil bir birlik günü olarak düşünülmeli böylece kutlanmalıdır. Dede Korkut'larımızı, Yunus Emre'lerimizi veya Mevlana'larımızı anlamalı, anlatmalı ve nesilden nesile aktarmalıyız.

Türk Halk Bilimcilerin, Belli bir planla önce Anadolu'yu sonra bu Türk kültür birliğine bağlı bulunan Türkistan, Kafkaslar ve bu kültürün yaşadığı daha

---

[251] Yaşar KALAFAT, *Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları V-VI,* Ankara 2008. S.9.
[252] Orhan YENİARAS, *a.g.e.*, s.8.

küçük bölgeleri kültürel yönden incelemeli ve ortak paydaları tespit etmeleri gerekir. Asırlardan beri kendine özgü bir şekilde zenginleşerek günümüze kadar gelen Türk kültürünün tarihi derinliğini ve etki alanını tam olarak anlayabilmemiz için Gök Tanrı inancı ve bunun içindeki dinsel öğeleri de çok iyi anlamamız gerekmektedir. Böylece Türk Kültür yapısı, genişliğine ve derinliğine bütün boyutlarıyla ele alınmalı hem kendi içerisinde hem de komşu kültürlerle karşılaştırmaları yapılmalıdır.

Bu bölümde, Kars İli ve civarında yaşayan Karapapak Türkleri kültürel yönden incelenmiştir.

5.1. DOĞUM VE DOĞUMA DAİR UYGULAMALAR VE İNANIŞLAR

İnsan hayatının önemli aşamalarından biri olan doğum, Anneye, Babaya ve akrabaya benlik, bütünlük, güven ve güç katmaktadır. Babaya güç ve güven katan doğum, Anneye ise akrabaları ve çevresinde saygınlık verir. Buna bağlı olarak da sosyal hayatın içinde önemli yeri olan doğum ile ilgili olarak çeşitli inanışlar ve uygulamalar gelişmiştir.

Düğünden sonra aile, akrabalar ve çevrelerindeki komşular evli çiftten çocuk beklerler. Eğer makul bir süre içinde Gelin hamile kalmazsa " **Gelini, koyun derisine sarma, Yanan tezek[253] dumanına oturtma**, **Bazı otları kaynatıp buharına oturtma ve soğan kabuklarını kaynatıp içme**" gibi geleneksel tıp yöntemlerine başvurulur. Yine de olmazsa, **ziyaret yerlerine götürülür ve adak** adanır. **Mezarlığa gidilerek yedi mezardan alınan topraklar suya katılarak o su ile Gelin yıkanır**[254]. Bütün bu uygulamalara rağmen çocuğu olmayan kadınlara Hamzatlı derler ve hamzatlı kadına kötü gözle bakılır. Hamile kadınlarla veya yeni doğum yapmış kadınlarla konuşturulmazlar. Ancak kadın hamile kalırsa, uyması gereken kurallar vardır. Belli bir süre mezarlığa gidememesi, hamilelik boyunca aynaya ve hayvanlara bakamaması ve gizli saklı şeyler yiyememesi kurallardan

[253] Tezek, kurutulmuş hayvan dışkısıdır. Gübre ve yakıt olarak kullanılır.
[254] Orhan YENİARAS, *a.g.e.,* s.161.

bazılarıdır. Mezarlığa gitmesiyle çocuğun ölü doğabileceğine, hayvanlara bakarak, örneğin kadın bir inek'e bakarsa çocuğunun inek gibi olacağına, eşinden ve ailesinden habersiz meyve ve sebze gibi şeyleri yemesinde ise çocuğun vücüdünden yediği şeyin izinin çıkacağına inanılır.

Kadın hamile kalınca iş çocuğun cinsiyeti meselesine gelir dayanır. Burada da bazı inanışlar geliştirilmiştir. Kadının karnı yuvarlak karpuz şeklindeyse kız, dik olursa oğlan olacağına hükmedilir. Ayrıca Anne karnında oynayan çocuğun hızlı ve sert oynaması erkek, yavaş oynaması kız olduğuna dalalet eder.

Doğuma hazırlanan kadının rahat doğması için rahat doğum yapmış kadınlar doğum yapacak kadının sırtını sıvazlar ve kilitli olduğu düşünülen sandıklar, kapılar ve pencereler acılır. Burdaki amaç doğum kilidinden kadının da, açılan kapı pencere gibi kurtulması, açılmasıdır.

Çocuğun doğumundan kırkı çıkana kadar geçen süre hem anne hem de çocuk için çok önemlidir. Bu dönem bağışıklık sistemlerinde fizyolojik yetersizliklerin ve ailenin bebek bakım konusundaki deneyim azlığı nedeniyle hastalık ve ölümlerin yüksek olduğu bir dönemdir. Kırk basması yada al basması denilen belki yeni doğan sepsisini tanımlayan, zayıflama, anne sütü emmeme gibi durum büyüsel nedenlere bağlanmaktadır[255]. Albastı ile ilgili inanış ve uygulamalar bütün Türk topluluklarında mevcuttur. Orta Asya Türk topluluklarından Kırgız-Kazak ve Başkurt Türkleri albastıyı keçi veya tilki suretinde, Kazan Türkleri kötü bir ruh olarak, Özbek Türkleri pejmürde, saçları dağınık bir koca karı suretinde tasavvur etmektedir Gagauzlar ise albastıyı kötü ruhlu bir dev suretinde düşünmekte, loğusa kadını onun kötülüklerinden korumak için yastığının altına makas koymakta, odasında süpürge bulundurmakta ve loğusa kadının bulunduğu odada kırk gün mum yakmaktadır. Karapapaklarda da, hamile kadının Hal (al) ve Cin gibi yaratıklardan korunması için, elbisesine çengelli iğne takılması, loğusalık döneminde yattığı odanın kapısının arkasına süpürge konması gibi uygulamalar geliştirilmiştir. Burada Süpürge, rahmet ve bereketi simgeler konmasında ki amaç ise, akları yok etmemek ve karalardan korunmaktır[256].

---

[255] H.A.BAŞAL, "*Doğum Adetlerimiz"*, Eğitim Fakültesi Dergisi, XIX (1), 2006,ss.45-70,s.48.

[256] http://www.yasarkalafat.info/index.php?ll=newsdetails&w=1&yid=3 (09.07.2014)

Ayrıca kırkı çıkmamış kadının yanına kırkı çıkmamış bir kadın gelirse kırkının onu basacağına inanılır. Böylece iki kırklı kadın mümkün olduğu kadar yan yana getirilmez.

Hamilelik sonrası çocuk doğunca bir ulu kişiye götürülerek okutulur. Eğer çocuk götürülemiyorsa bir elbisesi gönderilip okutturulur. Sarlığın yeni doğan çocuklar için tehlikeli ve istenmeyen bir şey olduğundan, çocuğun sarılığa yakalanmaması için beşiğine sarı tül asılır. Kırk basması veya albastıdan çocuğu korumak için beşiğinin baş ucuna Kuran, ekmek konur. Yatağının altına demir parçası da konur. Görüldüğü gibi, Kuran ve ekmek gibi İslam dininde kutsal kabul edilen iki değerin yanında, Şamanizmin kutsallarından sayılan demir'de kötülüklerden korunmak amacıyla kullanılır. Ayrıca anneyi korumak için ise, annenin sakız çiğnesi veya sakızın annenin yastığının altına konması sağlanır. Albastının uyurken kadına musallat olduğu inancı vardır. Bu yüzden kadının sakız çiğneyerek uyanık olması amaçlanmıştır. Yine sakızın olduğu yere albastının yaklaşmayacağı yaklaşırsa sakıza yapışıp öleceği gibi kökü şamanizm'de olan bir inanış vardır.

Doğum sonrası ilerleyen günlerde göbek bağı düşer. Düşen göbek bağı bazen gömülür bazen de saklanır. Gömüldüğü yerler çok önemlidir. Cami bahçesine gömülürse çocuğun ilerde dindar olacağına, okul bahçesine gömülmesi durumunda ise çocuğun okuyup eğitimli biri olacağına inanılır. Bütün bu yapılanlar çocuğun gelecekte olgun, temiz, zeki, okumuş biri olması içindir. Bebeğin kırkı çıkıp yıkanmasına gelince buna kırklama yıkayışı denir. Bebeğin yıkanacağı suya, ailenin durumuna göre kırk arpa, fındık veya altın konur, dualarla çocuk bu suyla yıkanır. Böylece hastalıkların çocuktan gideceğine inanılır. Ve Çocuğun süt dişi çıkınca ailesi bir tür ikram yemeği olan buğday, nohut ve mürdük birlikte haşlanarak "göğle" veya "Şapsı" adı verilen yiyecek pişirilir, etraftakilere dağıtır[257].

Bu çalışmada, Karapapak'larda, doğum üzerinde oluşmuş ritüel ve inançlar; eski Türk kültüründe karşılıklarının olup olmadığı ve Türk dünyasının diğer toplulukları ile benzeyen yönlerinin mukayesesi gibi bakış açılarıyla

[257] Zihni PAPAKÇI, *a.g.e.*, s.93.

irdelenememiştir. Ancak yinede bu konuyla ilgili yaptığım çalışmamda edindiğim izlenim, genellikle Orta Asya Türk kültürünün hâkim olduğu yönündedir.

5.2. EVLİLİK İLE İLGİLİ UYGULAMALAR VE İNANIŞLAR

Evlilik, kültürümüzün önemli bir parçasıdır. Sağlıklı nesillerin yetişmesi ancak temeli sağlam evliliklerle mümkündür. Bu nedenle evlenecek kız ve erkeğin birbirini beyenmesi esastır. Temeli sağlam evliliklerde eş seçimi, uygun birini bulmak çok önemlidir. Evlenecek kız da erkekte kararlarında özgür olmalıdırlar. Karapapak'larda normal bir evlilik şu aşamalardan geçerek gerçekleşirdi.

KIZ GÖRME : Oğlan evlilik çağına geldiğinde gelin adayı aranırdı. Bu işi hem oğlan hem de oğlanın ailesi birlikte yaparlardı. Bazen oğlan görüp beyendiği kızı, ailesine söyleyerek istemelerini sağlasada, genelde oğlanın ailesi, özellikle annesi, kız seçiminde daha etkendir. Özellikle çevreden, kızın ve ailesinin durumlarını öğrenmeye çalışırlar. Bu şekilde gelin adayı belirlendikten sonra, önce oğlanın annesi birkaç kadınla birlikte adayın evine giderler. Kızı ve ailesini ve bu arada, evin temezlik gibi durumlarını gözlemlerler. Kızı konuşturup tanımaya çalışırlar. Bu olaya " Kız Görme " denir[258]. Kızı gören kadınlar geri döndükten sonra kanaatlerini evin erkekleriyle paylaşıp kızı isteyip istemeyeceklerine birlikte karar verirler. Eğer karar olumluysa kızı istemek üzere konuyu kızın ailesine açmaya karar verirler.

ELÇİLİK : Oğlan ailesi, Anne ve Babası, yanlarına hatırı sayılır yaşta ve saygınlıkta aileler alarak, kız evininde uygun gördüğü günde kız evine elçiliğe giderler. Burada genelde kadınlar ayrı erkekler ayrı odalarda otururlar. Her iki odada da amaç kız istemek olduğundan, kadınlar arasındaki sohbette de bu gündeme gelir. Bu isteğe kız tarafından kadınlar olumlu şeyler söyler, fakat evet demezler. Bu kararı erkeklere bırakırlar.

Erkeklerin sohbetinde ise, erkek tarafıyla gelen ve önceden herkesin konuşmasını istediği kişi sohbet arasında sözü konuya getirip " **Allah'ın emri ve Peygamberin kavli ile** " diyerek kızı ister. Karşı tarafta " **Allah yazmışsa hayırlı**

[258] Orhan YENİARAS, *a.g.e.*, s.152.

olsun ” der. Böylece taraflar anlaştıktan sonra hazır bulunanlar, her iki tarafıda kutlarlar. Erkek tarafının kız evine gelirken getirdiği tatlı türü şeyler yenilir ve çaylar içilerek yeni kurulacak olan akrabalık bağının ilk aşaması tamamlanır.

NİŞAN : Elçilik sonrası, düğün öncesi son iş olarak nişan yapılır. Bunun için oğlan tarafından kadınlı erkekli bir grup kız evine nişan götürür. Nişanın getirileceği gün bir kaç hafta önceden kız tarafına bildirilerek onların da görüşü alınır. Nişana gelecek davetlilere kız tarafından yemek verilir. Bu yemeğin masrafını oğlan tarafı karşılar. Nişanda gelin adayı ve yakınları için adına **Honçe (Xonce)** denilen[259] hediye paketi hazırlanır. Honçe (xonce), nişanlılık süresince bayramlarda ve özel günlerde sürekli yapılan bir uygulamadır. Bütün bu uygulamalardan sonra eylenceler başlar ve gece yarılarına kadar sürer. Böylece nişanlılık etrafa duyurulmuş olarak gerçekleşmiş olur. Nişandan hemen sonra nikah kesilir. Kız ve oğlan, yanlarında yakınlarıyla, İmamın huzuruna gelerek **imam nikahı** kıydırırlar. Bu arada imam efendiye adına **Helet** denilen ve içinde gömlek, kazak, pantolon gibi eşyaların olduğu hediye paketi verirler.

DÜĞÜN : Düğün, evlilikte son aşamadır. Düğünden üç hafta kadar önce yakınlara ve akrabalara düğün gününü belertir davetiye gönderilir. Davetiye de Kına Gecesi ve kız evindeki düğünü belirtir tarihte olur. Düğüne birkaç gün kala, kına gecesi olarak kız evinde, kız ve oğlan tarafından bir grup kadın çalgı eşliğinde oyunlar oynayıp türküler söyleyerek eğlenirler. Bir süre eylendikten sonra hatırlı ve yaşlı bir kadın daha önce hazırlanmış kınayı gelinin eline koyar ve diğer kadınlarda kınadan yakarlar. Bunun adına kına yakma denir. Ve düğün gününe hazır edilmek üzere, şah bezeme geleneği için hazırlıklara başlanılırdı.

ŞAH BEZEME VE KALDIRMA GELENEĞİ : İlk önce şah yapılır. Şah ağaçtan yapılma 70 cm uzunluğunda 7 veya 9 dallı geometrik şekildir[260]. Şah bezenirken Türkler için önemli kabul edilen 3-7-9 ve 40 sayılarına dikkat edilir, Şahın dallarına 7, 9 veya 40 çeşit meyve, şeker vs. asılır. Oğlan şahı ve kız şahı olmak üzere iki tane

---

[259] Orhan YENİARAS, *a.g.e.,* s.153.

[260] Ebru ŞENOCAK, “*Türk Halk Kültüründe ve Mitolojik Bağlamda Üzümün Yeri”,* Turkish Studies İnternational Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 3/5, Fall 2008, ss.176-189, s.180.

şah bezenir. Oğlan şahının masraflarını oğlan sağdıcı kız şahının masraflarını kız yengesi karşılar[261]. Kız şahı, düğün günü gündüz, kız evine müzik eşliğinde getirlir. Burada oğlan sağdıcı, kız şahını, kız sağdıcından **Hilat** vererek alır. Ve üzerindeki meyve ve diğer kuruyemişleri kız evinde bulunanlara ikram eder.

Oğlan şahı ise, düğün akşamı karanlıkta yine müzik ile beraber intizamlı bir şekilde dizilmiş kalabalıkla ve sağlı sollu sıralanmış yanan meşaleler eşliğinde türküler söylenerek damat evine getirlir. Yine oğlan sağdıcı, belli bir bedel karşılığı oğlan şahını alır. Burada şah, gerdek odasına alınır ve damat ile gelinin gerdeğe girince yemesi için odanın en güzel yerine konur.

Şah kaldırma eğlencesi bittikten sonra da düğün aynı gün iki yerde, gündüz kız evinde, gece ise oğlan evinde yapılır. Kız evinde yapılan eğlencelerden sonra oğlan evinden gelen oğlanın yakınlarından kadınların bulunduğu bir grup tarafından kız, oğlan evine getirilir. Yolun ve yeni hayatın aydınlık ve bolluk olsun dileğiyle, kızın bindiği arabaya su ve buğday atılır. Kız oğlan evine girerken önüne konan porselen tabağı ayağıyla kırar. Kıramazsa bunun uğursuzluk olacağı düşünülür ve orada bulunan biri tarafından muhakkak kırılır. Ayrıca gelinin başına meyveler atılır. Böylece oğlan evine gelme gerçekleşmiş olur.

Oğlan evinde yemekli eylenceler düzenlenir. Düğünün sonlarına doğru Davetliler " **Toyun mübarek olsun**" diye takı takarak kutlarlar. Düğün bittikten sonra Gelin ve Damat gerdeğe girerler. Gerdek süresi üç gün sürer. Gelin bakire çıkınca sağdıç ve soldıç durumu kız ve oğlan tarafına bildirirler.

YÜZ AÇIMI (EL GÖRDÜ) : Düğünden bir hafta sonra oğlan tarafı kızın anne ve babasını yemeğe çağırırlar. Bir arada otururlarken, gelin başında duvakla yanlarına gelir. Evde bulunan çocuklardan biri, daha önceden tenbihlendiği gibi, gelinin başındaki tülü alıp kaçar ve gelinin yüzü açılmış olur. Böylece gelin artık o evden sayılır. Yine geline adına **yüz görümlüğü** denilen hediyeler verilir. Gelinde ayağa kalkarak orada bulunanların ellerinden öper ve gece tamamlanmış olur.

---

[261] Selahattin DÜNDAR, Haydar ÇETİNKAYA, *a.g.e.,* s.87.

Bu olaydan birkaç ay sonra, kız tarafı oğlanın anne ve babasını yakın akrabalarıyla birlikte yemeğe çağırırlar. Buna **ayak açma** denir. Böylece bir düğünde aşılması gereken bütün aşama tamamlanmış olur.

5.3. KİRVELİK - KİRVA – KİRVE

Kirvelik, sünnet geleneği ile ilgili sosyo-kültürel bir kurumdur. Toplumsal ilişkileri düzenleyen yazılı kanunlar bir yerde yetersiz ve ihtiyaca cevap veremeyecek durumda kalınca karşımıza örf, adet ve gelenekler çıkar. İşte bu geleneklerden biri de "kirvelik" tir. Geleneksel topluluklarda yaygın görülen, dini anlam da ise Yahudiler ve Müslümanlarca kabul gören, daha doğrusu yapılması zorunlu olan bir sosyal olaydır.

Kirve kavramı Anadolu'da çeşitli yörelerde farklı ağızlarla da olsa, söylene gelmiştir. Kirveliğin en önemli fonksiyonlarından biri, iki aile ya da aile grupları arasında yakınlık sağlamaktadır. Kirve, Sünnet esnasında çocuğu kucağına alarak, elini ve ayaklarını tutan kimseye verilen isimdir. Bu kelimenin çıkış yeri Gürcistan'daki Karapapak bölgesi olup Ülkemizde ise, Doğu Karadeniz bölgesinde Artvin ilinden Akdeniz bölgesindeki Mersin İline düz bir hat çizersek bu hattın doğusunda kalan Doğu ve Güneydoğu Anadoludaki il, ilçe ve köylerinde uygulanan gelenek görneklerimizin başlıcalarındandır[262].

Karapapaklarda kirva çok önemlidir. Akrabalık bağı kurulacağından iyi bir insan olmasına özen gösterilir. Bu nedenle huyunu suyunu bilmedikleri birini kirva olarak kabul etmezler. Kirva olmak büyük bir itibardır. Kirva evin içinden biri sayılır ve ondan çekinilmez. Çocuk kirvasının çocuklarıyla kardeş sayılır ve büyüdüğü zaman varsa kirvasının kızıyla evlenemez.

[262] Selahattin DÜNDAR, Haydar ÇETİNKAYA, *a.g.e*,82.

5.4. ÖLÜM VE ÖLÜME DAİR UYGULAMALAR VE İNANIŞLAR

Tarihi süreç, halk kültüründe bir takım inanç ve uygulamalar geliştirmiştir. Ölüm ve Yas törenleri de bunlardan biridir. Yaşamın sonu olarak kabul edilen ölüm, bütün toplumlarda ürkütücü bir olay olarak görülmektedir. Doğum ve evlenmeden sonra, hayatın sonuncu geçiş dönemi olan ölüm etrafında birçok gelenek, görenek, adet ve inanma kümelenmiş durumdadır. Bu nedenle, ölüm ve sonrası yas uygulamalarında halk inançları tamamen din değildir. Tarihi ve sosyo – kültürel geçmişi vardır. Ölüm, bazı kültürlerde bir yok oluş, bazı kültürlerde geçici olarak dünyadan ayrılma ve tekrar dünyaya gelmenin gerekçesi, İslam toplumları içinse, kısa ve geçici bir hayattan ebedi ve uzun bir hayata başlangıçtır[263]. Halk inançlarında ölüm, dinsel bir şekilde geleneği de yaşatan uygulamalarla kaçınılmaz bir durum olarak düşünülür. Kişioğlunun doğup, büyüyüp ve öleceğine inanılır. Böylece kader inançı yerleşmiştir. Ölümü gerçekleştireceğine inanılan melekte Azrail'dir. Dört büyük melekten birisi olan Azrail, Allah'ın emrini, diğer melekler gibi, yerine getirdiğinden suçlanmaz.

Anadolu'nun birçok yöresinde olduğu gibi Karapapak Türklerinde de ölümün ön belirtisi olarak kabul edilen durumlar vardır.

Hayvanlara Ait İnanışlar;[264]

Baykuş ötmesi,

Köpek uluması,

Horozun zamansız ötmesi

Gökle İlgili İnanışlardır;

Yıldız kayması,

---

[263] Mustafa Hakkı ERTAN, "*Ölüm Adetleri ve Geleneği"*,Yaşam Bilimleri Dergisi,c.1,s.1,ss.949-962,s.950.

[264] K5.

Ay tutulması,

Güneş tutulması.

Rüyalarla ilgili olan inanışlar ise;

Rüyada öleceğini görmek ömrü uzatır.

Rüyada evin herhangi bir yerinin yıkılması,

Rüyada evin direğinin yıkılması (Evin büyüğünün öleceğine işarettir.)

Rüyada diş dökülmesi ölüme işarettir.

Böyle rüya gören biri, rüyasını kimseye anlatmadan suya anlatıp üfler. Ve fakirlere sadaka vererek kötü rüyanın etkisinden korunacağını düşünür.

Ölümün etkisinden korunmak için ise;

Zamansız öten horozun başı kesilir.

Baykuş öterse, bol bol dua edilir.

Köpek uluduğu zaman önüne ekmek atılır.

Erken uyumak iyi sayılmaz.

Ölüme işaret olan belirtiler;[265]

Ölecek hastanın bedeninde meydana gelen bazı değişiklikler hastanın ölümünün yaklaştığının belirtisi olarak kabul edilmektedir.

Gözleri dalar.

Elleri titrer, bir şey tutamaz.[266]

---

[265] K3.

Gözünü tavana diker.

Dudakları siyahlaşır.

Vücudunda morarma olur, rengi değişir.

Elleri ayakları buz gibi olur.

Sevdiği insanları görmek ister.

Hastanın dili tutulur.

Ölüm Sırasında;[267]

Can çekişirken hastanın yanında yakınları bulunur. Hastanın öleceği anlaşılınca, yakınlarından biri Yasin Suresi'ni okur.

Hasta kolay can versin, imanlı gitsin diye başında sürekli dua okunur.

Ağzı yaş olsun, yumuşak olsun diye suyla hastanın dudakları sürekli silinir.

Hasta canını zor teslim ederse, "Sağlığında çok etmiş." derler.

Hasta öleceği vakit, ölmüş olan çok sevdiği birinin adını sayıklarsa Azrail'in o insan kılığında geldiğine inanılır. Böyle ölen insanlara iyi biri gözüyle bakılır.

Ölüm Sonrası;[268]

Ölü duyurusu, geçmişte ev ev dolaşılarak yapılırdı. Komşu köylere ölünün yakınları atlara binerek gider haber verirlerdi. Günümüzde ise sala okunarak yapılmaktadır.

Hasta ölür ölmez gözleri kapatılır; çene ve ayakları bağlanır.

---

[266] K5.
[267] K3.
[268] K2.

Hasta teslim olur olmaz çenesinin altından başa doğru ağız bağlanır (ağzı açık kalmasın diye.) Daha sonra ölünün ayakları, geriye çekilmesin dik kalsın diye iyice birleştirilerek ayak bileklerinden tülbentle bağlanır. Şişmesin diye üzerine bıçak konur.

Şamanist bir uygulama olarak[269] ölen erkekse ve evliyse, karısı saçlarını keser ve bu saç parçalarını kocasının mezarının üzerine, toprağa atar. Atı varsa atın kuyruğu ve yelesi de kesilir[270].

Ölü yıkanana kadar yanında yakınları bekler.

Ölü için yapılan her şeyin sevabı çok büyüktür. Ölünün yıkama suyunu hayır seven iki-üç kadın taşır. Ölünün yıkama suyuna "cenaze suyu" denmektedir. Cenaze suyu, üç tane kulplu bakır kazan içerisinde hazırlanır; ölü rahatsız olmasın diye ne ılık ne de sıcaktır.

Kadın cenazeye kadınlar, erkek cenazeyi hoca yıkar. Cenaze yıkayan, abdest alır. Yıkama sırasında ölünün yanında yakınları bulunur. Cenaze yıkanan yerde kefen, pamuk, havlu makas, bıçak, kefen bezinden dikilen iki tane lif, üç kalıp sabun, su dökmek için kulplu, üç kazan ılık su ve yıkayanın üzerine su sıçramaması için önlük bulundurulur. Yıkama ve kefenleme, teneşir tahtasında yapılmaktadır.

Akşam ölenin cenazesi sabaha kadar bekletilir. Akşam ölen ertesi gün öğle namazında kaldırılır. Cenaze toprağa öğleden önce teslim edilir, öğle namazı cenazenin üstüne gelir. Sabah ile öğlen arasında ölen, öğle namazına yetiştirilmeye çalışılır; yetişmezse ikindi namazında kaldırılır. Akşam namazında cenaze kaldırılmaz.

Cenaze toprağa verildiği günün gecesi mezarı başında ateş yakılır. Buradaki amaç yabani hayvanların ölüyü mezardan çıkarıp yemesinin önlenmesi gereğidir[271].

---

[269] Abdulkadir İNAN, *Makaleler ve İncelemeler I. Cilt*,TTK. Ankara 1998, s.471.
[270] K4
[271] K1.

Cenaze toprağa verildikten sonra baş sağlığı verilir. Ve ilerleyen günlerde adına **İhsan** denilen hayır yemeği geleneği vardır. Hayır yemeği, **İhsan** geleneği, Hunlar, Göktürkler, Kuman, Peçenek, Bulgar, Macar ve Hazar Türklerinde de bulunurdu[272]. 3, 7, 40, 52'si baş sağlığına gelenlere yemekler verilir hayır duaları alınır. Bu uygulamayı Türkmenistan'da ve[273] bütün Orta Asya'da[274] da görmekteyiz. Karapapaklarda yapılan bu uygulamaların Hunlar, Göktürkler ve Moğollarda gördüğümüz yas geleneklerine ilişkin bazı izleri vardır. Bu günlerde halka yemek vermekle ve rahmet duası almakla ölünün rahatlayacağı, günahlarının bağışlanacağına inanılır. Aynı uygulama ölünün birinci yılında tekrarlanır. Türk tarihinde **Yuğ** törenlerinin bir benzeri, günümüzde Karapapaklarda uygulanmaktadır. Türk Devletlerinde görülen, **Ağıtçı** denen özel görevli yerine Karapapaklar'da ölünün yakınları ağıt yakmaktadırlar.

5.5. KARAPAPAK TÜRKLERİNİN DİNİ İNANIŞLARI

Din, yol, inanç sistemi ve bu inançta uyulması gereken kuralların tümüdür. Milletler ve toplumlar tarih boyunca çeşitli dinleri benimsemişlerdir. Bu kelime, ilk çağlardan beri insanoğlunu etkilemiş ilk başlarda tabiat üstü varlıklara inanmayla başlayan inanç sistemimiz, günümüze kadar gelerek semavi dinlerde son bulmuştur. Din değiştirmeler, gerek kişisel gerekse topluca yaşanmıştır. İnsanlar yeni dine girerken, eski dinlerinden de bir şeyler alıp götürmüş ve yeni dinlerinde başka ad altında olsada onu yaşatmışlardır. Bugün Türkler tarafından, islam dini içerisinde yaşatılan ve hurafe yada batıl inanç sanılan şeyler, gerçekte böyle olmayıp, Türklüğün gizli izleridir. Eski dinlerinden getirdikleriyle beraber, dinler tarihinde tespit edilen bir diğer husus da, hiçbir dinin saf halde kalmadığı, Tanrının her zaman kutsal sayılan ikinci derecede yan varlıklar ile çevrili bulunduğudur. Tarihin en büyük dinlerinde durum böyledir. Hristiyanlıkta bir yerine üç olan Tanrı kişiliğinden başka, Meryem Ana, melekler, azizler ve ölü ruhları kutsaldır. İslamiyet'te, İhlâs Suresi'nde "Allah'ın birliği ve vasıfları din felsefesi ve edebiyatında görülmemiş bir

[272] Orhan YENİARAS, *a.g.e.*, s.162.
[273] Yaşar KALAFAT, *Türk Kültürlü Halklarda Ölüm,* Ankara 2011, s.55-56.
[274] Abdulkadir İNAN, *Makaleler ve İncelemeler II. Cilt*,TTK. Ankara 1998, s.249.

şekilde belirtilmiş" olduğu halde Amentü Suresi'nde peygamberlere, kitaplara, meleklere iman vardır[275].

İnsanoğlu tarihinde çeşitli dinlere inanmış, dinler icat etmiş sonra icat ettikleri dinden, başka icat edilene fert fert veya kitlesel olarak geçmiş yani din değiştirmiş, hiç çekinmeden bütün maneviyatıyla din adına savaşlar çıkartmış dünyayı kendisine cehennem etmiştir. Bunun yanında, tezat olacak şekilde barışın, esenliğin, bolluğun ve huzurun teminatı da yine dinler olmuştur. İnsanlığa bu teminatı bozulmamış geldiği gibi korunan dinler vermiştir. " **Suçsuz bir insanı öldüren bütün insanlığı öldürmüş gibidir**." veya " **İnsanın, insandan üstünlüğü Allah katındaki üstünlüğüdür.**" diyen bir din, dünya ve ahret saadetinin kaynağıdır. Ancak din adına daha önce düşülen hataların, yanlışların çoğunda, mitoloji, destanlar, efsâneler, menkıbeler, dini masallar ve halk arasında kalıntılar halinde süren veya dini inançtan saptırılan, bazı adetlerin etkisi büyük olmuştur. İşte bu aşamadan sonra işin içine giren kötü ruhlu, dini kisveli, iblis ruhlu adamlar büyük kitleleri din adına felakete sürüklemişlerdir. Din uğruna savaşlar çıkartmışlar, katliamlar hatta soykırımlar yaptırmışlardır ki bunlar halen günümüzde de devam etmektedir.

Karapapaklar Hristiyanlık ve İslam dinine girmeden önce Gök Tanrı inancındaydılar. İlk olarak, M.S.III. yüzyılda Arşaklılar zamanında hristiyanlıkla tanıştılar. Aralarında Hristiyanlık yayılmaya başladıysa da Gök Tanrı inancının değerleriyle beraber (bir kısmı) bu inancı benimsediler. 642 yılında Nihavend savaşıyla İran engelini aşan Müslüman Araplar, bölgeye hakim olmaya ve yeni bir dini, İslam dinini, bölgeye taşımaya başladılar. İşte bu tarihten sonra Karapapaklar, Gök Tanrı inancı ve Hristiyanlıktan motiflerle bezenmiş bir şekilde İslam dinine girdiler. Ancak aralarında bir bölümü, Selçuklular dönemine kadar hristiyan olarak kaldı. Zamanla Karapapakların müslüman olanlarına artık **Terekeme** denmeye başlandı[276].

---

[275] Sadettin GÖMEÇ, "*Şamanizm ve Eski Türk Dini"*, PAÜ. Eğitim Fak.Dergisi. 1998, Sayı:4, ss.39-50, s.49.

[276] Orhan YENİARAS, *a.g.e.*, s.33.

Osmanlının, Orta kür bölgesini feth edip yönetmesiyle birlikte, Osmanlı kaynaklarında bölgede yaşayan Karapapakların inançlarıyla ilgili olarak; " Ehli sünnet ve sofi (dindar) olup hanefi mezhebine mensupturlar." denmektedir[277]. Hanefi mezhebinden olmaları hasebiyle Ehlibeytle beraber diğer Halifelere de aynı muhabbeti duymaktadırlar. Ayrıca; sünni tarikatlarından Halveti tarikatının kurucusu Karapapak büyüklerinden Muhammed bin Nur'ül Halveti'dir[278]. Bununla beraber, XV. yüzyılda yaşadıkları bölgeye İranlıların hakim olmasıyla aralarında Şii'lik inancı da yayılmaya başlamış ve bugün sayıları az olmakla beraber, şii inaçlı karapapaklar bulunmaktadır.

Karapapakların, İslam dini öncesi Gök Tanrı inancında olduklarını söylemiştik. Aradan asırlar geçmesine rağmen, bünyesine tesir ettiği Karapapakların, inançlarında ve günlük yaşayışlarında varlığını devam ettiren 'Gök Tanrı' inancı, sınırlı da olsa halen tesirini sürdürmektedir. İslam dini ile beraber yeni inanç sistemleri kabul gördüyse de asırlardır inanıp benimsedikleri eski dinlerine ait inaçlarını yer yer İslam dinine uyarlıyarak inanmaya devam ettiler. Bugün ay doğduğu zaman " **Ay'a bakarak dilek tutup ihlas süresini okumaları[279] veya selavat getirmeleri, Gün hakkı için"** deyip yemin etmeleri veya "**Türbelere, Ziyaret yerlerine, gidip buralarda kurban sunmaları**[280]" hep islam dini içindeki eski inançlarının izleridir. Bu yönü ile Gök Tanrı inancının, Karapapaklar arasında ne denli derin bir geçmişe ve köklü bir yapıya sahip olduğunu da anlamaktayız.

5.6. KARAPAPAK TÜRKLERİNDE DİL ÖZELLİKLERİ

Karapapaklar Öz ve Öz Türkçe konuşurlar. Karapapak Türkçesini Türkiye Türkçesinden çok Azerbaycan Türkçesine dahil etmek gerekir. Şiveleri bugünkü Azeri Türkçesinin bir benzeridir. Kısaca, Karapapak Türkçesine, Azeri Türkçesinin

---

[277] Selahattin DÜNDAR, Haydar ÇETİNKAYA, *a.g.e.,* 94.

[278] Muharrem YILDIZ, *Karapapak (Terekeme) Türkleri*, Eskişehir 2005, s.20, basılmamış yüksek lisans tezi.

[279] Yaşar KALAFAT, *Kuzey Azerbaycan - Doğu Anadolu ve Kuzey Irak'da eski Türk dini izleri*, Ankara 1998, s.65.

[280] Engin AKGÜN, *Türk Dünyasında Din ve Gelenek Üzerine*, İstanbul 2008, s.150.

bir alt şivesidir diyebiliriz. İstanbul Türkçesindeki gibi –**yor**- ekini kullanmazlar. Onun yerini kelimelerin sonuna –**or-ur, ör-ür**, **ır-ir**- eklerini getirirler.

İSTANBUL TÜRKÇESİ	**KARAPAPAK TÜRKÇESİ**
Yazı**yor**um	Yaz**ır**am
Uyu**yor**um	Uyuy**ur**am
Sevi**yor**um	Sev**ir**em
Öpü**yor**um	Öp**ür**em

İstanbul Türkçesinde varlığı uzun zaman tartışma konusu olmuş olan kapalı e (e) sesi Karapapak Türkçesinde çok sık şekilde kullanılır[281].

İhtiyar > ehtiyar, İyilik > eyilik, Böyle > Bele

H harfini İstanbul Türkçesine göre gelmemesi gereken yerde kelimelerin başında kullanırlar. Ürüme > **H**ürüme, Oluk > **H**oluk, Ark > **H**ark gibi.

Karapapaklarda şiviyi belirleyen en temel fark -**Aya, eye**- kelimesini kullanmalarıdır. Bu nedenle diğer kavimler tarafından kendilerine "**Ayalar**" da denmektedir.

Nasılsın > **Aya** nasılsan, Nereye gidiyorsun > **Eye** nereye gidirsen

Aya, Eye kelimesi zamir gibi de kullanılır. Uzaktaki birine seslenilecekse ismiyle değil yani Ahmet, Mehmet diye değil de –**Aya** veye **Eye**- diye seslenilir.

Karapapak Türkçesinde yabancı kökenli sözcükler genelde Türkçe dil yapısına uyarlanarak söylenir.

Asker > **Esger**, Ahmet > **Ehmet**, Acele > **Ecele**, Kemal > **Kamal** gibi.

Karapapak Ağzı'nda, kalınlık ve incelik uyumunun bazı kelimelerde kullanılmadığı görülmektedir. Kalın ünlülü kelimelere, ince ünlülü eklerin gelmesi kalınlık-incelik uyumunun bozulmasına sebep olmaktadır.

---

[281] Muharrem YILDIZ, *a.g.t.*, s.22.

Çoktu > **çoḫidi** Yokdu > **yoḫimiş**

Varmış > **varímiş** Yararsa > **yarirse**

Sararsın > **sarirsen**

5.7. YAĞMUR DUASI (GODU GODU)

Yaşamın her alanı için yararlı olan yağmurun, çok yağdığı veya yağmadığı kuraklığın olduğu dönemlerde, bu olumsuzlukların etkisinden kurtulmak için yapılan bir tür törendir. Bütün toplumlar, yağmura ihtiyaç duyulan durumlarda gerekli olan yağmuru sağlamak ve kuraklığı önlemek için kendi inançları ve adetleri doğrultusunda dualar etmiş törenler düzenlemiştir[282]. Karapapaklarda da, yağmurun yağdırılması veya dindirilmesi için kökü altay şamanlığına[283] giden, **godu godu** geleneği uygulanır. Bu, bir grup insanın, çocukların, Kadın gibi süslenmiş süpürge, buna **Godu Gelin** derler, ile büyük bir kepçenin üzerine genelde kırmızı renkli tül örtülerek kapı kapı dolaşıp, hep bir ağızdan aşağıdaki tekerlemeyi söyleyerek komşulardan yağ, şeker, et, ekmek vs. şeyler toplayıp önceden belirledikleri yoksullara verilmesi uygulamasıdır.

GODU GODU[284]

Godu goduyu gördün mü?
Goduya salam verdin mi?
Godu kapıdan geçende
Gırmızı günü gördün mü?

[282] Nilgün ÇIBLAK, "*İçelde Yağmur Yağdırma Törenleri"*, Folklor/Edebiyat 2002, C.VIII, S.XXXI, ss.93-103, s.93.
[283] Orhan YENİARAS, *a.g.e.*, s.147.
[284] K4

Yağ verin yağlamağa
Bal verin ballamağa
Godu gülmek istiyir
Goymayın ağlamağa

Goduyu gördün mü?
Goduya salam verdin mi?
Godu Allah'tan ne ister
Suluca yağış ister.

Goduya gaymak gerek
Kaplara yaymak gerek
Godu gün çıkarmazsa
Goduyu yakmak gerek

Yağ verin yağlamağa
Bal verin ballamağa
Godu gülmek istiyir
Goymayın ağlamağa

Godu balçığa batmıştı
Garmaladım çıkardım
Gızıl gaya dibinnen
Gırmızı gün çıkardım

Yağ verin yağlamağa
Bal verin ballamağa
Godu gülmek istiyir
Goymayın ağlamağa

Karapapaklarda uygulanan bu **Godu Godu** geleneğini, Mersin ilimizin bazı bölgelerinde de görmekteyiz. Ancak Karapapaklarda ki **Godu Godu** burada harf değişimi ile **Dodu Dodu**[285] olarak karşımıza çıkmaktadır. Zaten Karapapakların bir kısmı, istisna olsada, **Godu Godu** yerine **Dodu Dodu** demektedirler. Afganistan Türklerinde yağmur duası için yetim kız kepçe gelin olarak dolaştırılır[286].

Karapapaklarda kurak havalarda yağmur yağdırmak veya dolu yağdığı zaman yağmura döndürmek için ise;

- Evliya veya Şehit mezarlarından toprak alınarak suya, çay, dere ırmak gibi, atılması,
- Yüksek bir tepeye çıkılıp kurban kesilmesi gibi uygulamalar yapılır.

Dolu yağması durumunda da, evin en büyük erkek çocuğu bir avuç tuz alarak; " **men anamın ilkiyem, suya dön, suya dön**" diyerek tuzu yere serper. Ayrıca yerden alınan dolu taneleri " **Koyuna (ğöğüse) sokularak**" vücutta eritilir.

5.8. HIDIR NEBİ (HIDIRELLEZ)

Hıdırellez, Hızır ve İlyas"ın buluştuğu güne verilen addır. İnanışa göre her yıl 5 Mayısı 6 Mayısa bağlayan gece Hızır ve İlyas peygamberler buluşur. Hıdrellez geleneğinin, bolluk-kıtlık, yaz-kış çatışması, doğanın düzenli değişmesi gibi nedenlerle kutlandığı tören, şenlik ve bayram olduğunu söyleyebiliriz. Hıdrellez geleneği, bahar bayramı niteliğinde kutlanan, Orta Asya kültürü (Şamanizm) ve İslâm kültürü ile beslenmiş zengin kültür değerlerinin oluştuğu bir bayramdır. Hıdrellez geleneğinin doğuşuyla ilgili rivayetlerin, Hızır ve İlyas üzerinde yoğunlaşmasına rağmen kutlama nedenlerini incelediğimiz zaman mevsimlik bayramlardan bahar şenlikleri olduğu öne çıkmaktadır. Baharın gelişini, doğanın canlanışını kutlamak, kışın soğuk günlerinden sonra insanlar arasında bir canlılık

[285] Nilgün ÇIBLAK, *a.g.m.*, s.99.
[286] Yaşar KALAFAT, *Türk Kültürlü Halklarda Ölüm*, Ankara 2011, s.208.

oluşması için şenlik yapılır. Hızır inanışı ve Hızır-İlyas geleneğinin temeli kış mevsiminin sona erip baharın gelmesi, tabiatın canlanması esasına dayanır[287].

Türk halk inançlarına göre Hızır, ölmezlik sırrına ermiş bir peygamberdir. Hızır, Allah'ın yeryüzünde dolaşan yardımsever elçisidir. Hızır'ın darda olanların yardımına koştuğuna inanılır. 5 Mayısı 6 Mayısa bağlayan gece ve sabahında Hızır'ın yeryüzüne uğrayacağı, sıkıntıda olanlara yardım edeceği, dilekleri yerine getireceği inancıyla bütün Türk coğrafyasında benzer uygulamalar yapılmaktadır. Bugün, insanların birbirleriyle barıştığı, kaynaştığı, ve yardımlaştığı bir gündür. Hıdırellez kutlamaları insanlar arasında dargınlıkların sona ermesi için uygun ortam oluşturmaktadır.

Karapapaklarda, **Hıdırellez** yerine genelde **Hıdır Nebi** adı kullanılır. 6 Mayıs gününden birkaç gün önce evlerde, bahçelerde temizlik yapılır. 5 mayıs gecesi, undan yapılan adına **Kavut** denilen tatlı yapılıp bir tepsi içerisinde evin az kullanılan odasında üzeri örtülerek tenha bir yere konur. 6 Mayıs günü temiz, yeni elbiseler giyilerek bu **Kavut** sabahleyin kontrol edilir. Eğer herhangi bir iz varsa bu izi Hıdır Nebi'nin koyduğu dolayısıyla o eve Hıdır Nebi'nin uğradığı düşünülerek sevinç ve gurur duyulur. Karapapaklarda, Hıdır Nebi'nin, bilhassa kışın tipide kalmış insanlara yardım eden ölümsüz bir peygamber olduğuna inanılmaktadır[288].

5.9. İT - KÖPEK ULUMASI

Karapapaklarda it'in uluması uğursuzluk sayılır. Uluyan İt'in öldürülmesiyle uğursuzluğun giderileceğine inanıldığından eskiden uluyan it'i mutlaka öldürürlerdi[289]. Fakat bu uygulama yaygın değildi. Genelde uluyan ite " git öz başını ye, uğursuzluğun özüne olsun." gibi beddualar edilir[290].

---

[287] Nedim BAKIRCI, "*Hıdırellez ve Niğde'de Unutulan Bir Gelenek Niğde Cumaları"*, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 5/3 Summer 2010,ss.856-863,s.856.

[288] Orhan YENİARAS, *a.g.e.*, s.150.

[289] K3

[290] K1

5.10. BAŞA DÖNME

Şamanizmle ilgili olduğu bilinen bu uygulamaya, Moğollar **dzolik gargahu**, Kazak ve Kırgızlar **aynalu** ve **aylanu** terimlerini kullanırlar[291]. Başka biri için kendini feda etmek anlamına gelir. Moğollar, bugün Budist olmalarına rağmen bu şamanist töreni olduğu gibi muhafaza etmekte, hastayı iyileştirmek için, yakınlarından biri hastanın etrafında dönerek iyileştirmeye çalışmaktadır. Yine Müslüman Babür Şah'ın ağır hasta olan oğlu Muhammed Humayun'a, doktorlardan çare bulamayınca böyle bir uygulama yaptığını ve sonrasında oğlunun iyileşip kendisinin öldüğünü[292] tarihi vesikalardan bilmekteyiz. Kazaklar ve kırgızlar ise bu işlemi hayvanlara yaptırmaktadırlar.

Moğollarda, Kazak ve Kırgızlarda hastanın etrafında dönülürek iyileştirilebileceği inancı gibi, Karapapaklarda da benzer bir şekilde birine, **başına dönüm** derken **Senin dertlerini ben alayım** demek istenir. Yine Karapapaklarda ve Azerbaycan bölgesinde hasta sahibi hastasının etrafında dönüp Allah'a yakararak, hasta olan şahıs yerine, kendi canını almasını ister. Böylece başına dönen kimse, dönülen kimse için, kendisini kurban etmiş olduğuna inanır[293]. Bugün için Karapapaklar da bu deyim, tatlım, hayatım, canım, sevgilim gibi sevgi ve nezaket içeren hitap cümleleri yerine kullanılır. Mesala, **canım nasılsın** yerine, **Başına döndüğüm nasılsın** derler.

5.11. HALK HEKİMLİĞİ

Nasılki insanın doğa karşısındaki mücadelesi ve onu alt etme düşüncesi teknolojiyi geliştirmişse, aynı şekilde insanların karşılaştığı sağlık problemlerinin çözümü için verilen mücadele de, modern tıp bilimini geliştirmiştir. Halk hekimliği, modern tıptan önce, toplumların sağlık sorunlarına çare aramak için geliştirdikleri, bazen şifalı bitkilerle bazende büyü-din karışımı şekillerle bezeli bir yöntemdir. Bu yönteme, günümüzde modern tıbbın yetersiz kaldığı veya doktora

[291] Abdulkadir İNAN, *Makaleler ve İncelemeler II. Cilt*,TTK. Ankara 1998, s.247.
[292] Abdulkadir İNAN, *Makaleler ve İncelemeler II. Cilt*,TTK. Ankara 1998, s.247.
[293] Yaşar KALAFAT, *Türk Kültürlü Halklarda Ölüm*, Ankara 2011, s.86.

gidilmediği/gidilemediği durumlarda başvurulur. Bu nedenle halk hekimliği için, modern tıbbın müdahalesinin yetersiz olduğu durumlarda yahut da yoksulluk karşısında başvurulan yöntemdir diyebiliriz[294]. Halk hekimliğine alternatif tıp ve kocakarı uygulamaları olarak iki tür bakış acısı ile bakılmaktadır. İlki olumlu anlamda dikkati üzerine çekerken, diğeri sağlık çözümlerinin bir açmazı olarak değerlendirilmektedir. Çaresizliğin ve bu çaresizlik içinde sağlıklı yaşam isteğinin, özellikle modern tıptan bir şekilde uzak düşmüş kesimlerde, sözlü kültür yoluyla edinilen bilgilerle desteklenen geleneksel ritüel ve uygulamaların problemlere çözüm sağladığı inancı, halk hekimliğinin yaşatılmasına önemli bir katkı sağlamaktadır[295].

Karapapak Türkleri de, Hastalıklardan korunmada, Hastalıkların teşhisinde ve tedavisinde, büyü-din veya bitkisel kökenli bir takım uygulamalar geliştirmişlerdir. Aşağıda, örnek olması açısından bazı hastalıklar ve bunlara dair tedavi yöntemleri hususunda, halk hekimliği uygulamaları incelenmiştir.

5.11.1. Diş Ağrısı

Bir adet yumurta pişirilerek beyazı sarısından ayrıldıktan sonra, sarısı ağrıyan dişin üstüne koyulup ağrı geçinceye kadar bekletilir[296].

5.11.2. Karın Ağrısı

Kavurga (ateşte demir sacın içinde kavrulmuş buğday) ince bir beze konarak ağrıyan karnın üzerine konur. Ağrı geçmezse bu işlem tekrarlanır[297].

5.11.3. Baş Ağrısı

Başı ağrıyan, birkaç adet patates soyduktan sonra, dilimleyip alnına koyarak bezle sıkıca bağlayıp bu ağrıdan kurtulabilir[298].

---

[294] Ali Berat ALPTEKİN, "*Türk Halk Hikayelerinde Halk Hekimliği"*, Milli Folklor, 2010, yıl 22, s.86, ss.5-19, s.5.

[295] Kürşat ÖNCÜL, "*Kars Örnekleminde Halk Hekimliğinin Arkaik Unsurları"*, Turkish Studies İnternation Periodical for the Languages, Literature and history of turkish or turkic Volume 8/1 Winter 2013, p.2031-2035, Ankara-Turkey, s.2032.

[296] K3.

[297] K2.

[298] K3.

5.11.4. Kanamanın Durdurulması

Kanayan yere kanama iyice kesinceye kadar bir bez üzerinden bastırılır. Ve daha sonra yeteri kadar bez parçası yakıldıktan sonra külü yaranın üzerine kapatılır. Böylece yaranın kanamasının tamamen duracağı ve mikrop kapmayacağı sanılır[299].

[299] K4.

ALTINCI BÖLÜM

6. KARAPAPAK TÜRKLERİNİN SÖZLÜ GELENEKLERİ

6.1. YEMİNLER (ANDLAR) – BEDDUALAR (KARGIŞLAR) – ALKIŞLAR (DUALAR)

Yemin ya da ant, Türkçe Sözlük'te " Tanrı'yı veya kutsal bilinen bir kişiyi, bir şeyi tanık göstererek bir olayı doğrulama, kendi kendine söz verme" şeklinde tanımlanmıştır. Daha genel bir açıklamayla yemin; aynı inanç ve değer dairesi içinde yaşayan insanların söylediği/söylemediği bir sözün ya da yaptığı/yapmadığı bir işin gerçekliğini veya gerçek dışı olduğunu kanıtlamak, kendi inanılırlık veya güvenilirliklerini ispat etmek için başvurduğu bir yoldur[300]. Alkış kelimesinin temelini ise dualar oluşturur. Halk edebiyatı ürünü olarak alkışlar; halkın mitolojisini, günlük hayatını, iyilik ve kötülük hakkındaki duygu ve düşüncelerini, güzellik ve çirkinlik anlayışlarını, hastalık ve hastalık sebepleri ile bunların tedavi yöntemlerini, doğa-insan ilişkilerini, gök, yer, atalar kültü gibi halk bilgisinin çeşitli yönlerini dua ve dilekleri vasıtası ile yansıtmalarından oluşan ve bazen doğal halleri korunarak bazen de yeni kültür unsurları ile özdeşleşerek gelecek kuşaklara aktarılan kültür öğeleridir[301]. Beddua da, kişi veya bir şey için yine kutsal bilinen şeyden ki, bu genelde Tanrı olur, kötü dilekte bulunmak vardır.

Karapapaklarda da yemin ve beddua aynı anlamda kullanılmakta, kutsallar üzerine yemin edilmekte veya kutsallar adına kötü dilekte bulunulmaktadır. Yeminlerde kutsallar bazen **Allah, Kuran** veya **Peygamber** olurken bazende **Ata** veya **Ecdat** olmaktadır. Beddua ise sadece Allah'tan dilenir. Biz, yaptığımız çalışmalarda kaynak kişi ve kitaplardan derlediğimiz yeminleri ve Bedduaları aşağıya çıkartmayı uygun bulduk.

---

[300] Bahadır GÜNEŞ, "*Borçalı (Gürcistan) Karapapak/Terekeme Türkleri ağzında yeminlerin Kullanılışı"*, Acta Turcica, Y.V, S.2, Temmuz 2013, s.4.

[301] Enver KAPAĞAN, "*Gök Tanrı İnancı Ve Bu İnanç Sisteminin İçinde Alkış, Dua Ve Dilekler"*, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/3 Winter Ankara 2014, ss. 801-810, s.801.

YEMİNLER (ANDLAR) [302]

Allah hakgı,
Peygamber Hakgı,
Atamın anamın goru hakgı,
Bu yer göğ hakkı (Yer, Gök),
Açılan savah (sabah) hakgı,
Ay hakgı,
Yalan diyeni yer götümesin,
Yalançının öyü (evi) yıhılsın,
Işığa kor galım (yalan deyiremse),
Muhammed Peygamber hakgı,
Gağamın goru (Gûr: Mezar),
Balalarımın (çocuklarımın) canı hakgı,
Bu ahar (akar) su hakgı,
Gün Hakgı,
Bu gettiğimiz yol hakgı,
Yalan diyenin ölüsünü it çıçıhatsın,
Yalançının dili gödey (Küçük) olsun,
Gözüm şeker kimi ağarsın,

BEDDUALAR (KARGIŞLAR)[303]

Adın batsın
(Ölesin)

Zatın kesilsin
(Ölesin)

Ad koyanın olmasın
(Çocuğun olduğu zaman ona Ad koyan, baban-deden olmasın)

Adın adlara koyulsun
(Sen öl, adın başkalarına konsun)

Dedenin gara kağızı gelsin
(Dedenin ölüm haberi gelsin)

Gudurup guduzbağa gidesen
(Kudurarak ölesin)

Gara yara çıxarasan
(Çaresiz derde düşesin)

Bereketini gara yel aparsın
(Yaptığın her iş bereketsiz olsun)

Dilin yansın su sepen olmasın
(Sıkıntıya düşesin yardım edenin olmasın)

Gözüne gara su gelsin
(Kör olasın)

---

[302] Bahadır Güneş, "*Kültürümüzde Yemin",* Actaturcica, Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi, Yıl 5, sayı 2, Temmuz 2013, s.6.
[303] K4

Göğ başına yıxılsın
(Çok büyük acılar yaşayasın)

Gara yere giresen
(Ölesin)

Allah sana dağ çeksin
(Allah sana kötülük etsin)

Oğul dağı görmeyesen
(Oğlun olmasın)

Düz geden işin ters olsun

Kökünüze süpürge vurulsun
(Soyunla sopunla birlikte ölesiniz)

Başına gara bağlıyım
(Utanılacak bir duruma düş)

Boyuna boz ip ölçüm
(Öl mezar kazmak için boyunu ölçeyim)

Vayına oturum
(Öl cenazene geleyim)

Vay haberin gelsin
(Ölüm haberin gelsin)

Bazen kafiyeli beddualar edilir. [304]
Araz Araz xan Araz
Sultan Araz han Araz
Çayın, çeşmen gurusun
Menim teki yan, Araz.

Guşlar ganat üstedi,
Atma ganat üstedi,
Elin gurusun felek,
Oğlan Murad üstedi.

Galmadı azan yerde
Gabrimi gazan yerde
Gelemin sınsın felek
Yazımı yazan yerde.

[304] K1

Ay doğdu dize düştü
Gara zülf üze düştü
Feleyin çerhi dönsün
Ayrılıx bize düştü.

ALKIŞLAR (DUALAR)[305]

Adına gurban olam	Ağlına (aklına) Gurvan (kurban) olam
Gargıs (kargış) senden uzak olsun	Adınla yücelesen
Cevan canına canım gurvan (Gençliğine kurban)	**Sinenizde ağ tüyler bitsin** (Yaşlanmak Nasip olsun)
Ağ güne çıhasan (Güzel günler göresin)	**Gara gün görmeyesen** (Kötü gün görmeyesin)
Günün günden ağ olsun (Her günün daha iyi olsun)	**Kağızın gara yazılmasın** (Kaderin güzel olsun)
Kapın kanag üzüne açık olsun (Kapın dostlara açık olsun)	**Allah kapını bağlamasın** (Allah rızkını kesmesin)
Üreğin (yüreğin) açık olsun	Gözüne ışık gelsin
Evli eşikli olasın	**Seni bin budağ olasan** (Çokça çocuğun olsun)
Tırnağına taş değmesin	**Duru suyun bulanmasın**

[305] K1.

6.2. TAPMACALAR (BİLMECELER)

Anonim halk edebiyatının ürünlerinden olan tapmacalar Karapapak sözlü kültüründe önemli bir yer tutar. Tapmaca kültürü, kah geceleri toplantılarda sohbetlere konu olmuş kah aşıkların sazlarında muamma adında yaşatılmıştır. Tapmacalar anonim parçalar olduklarından yüzlerce yıldan beri söylene söylene az çok değişikliğe uğrayarak günümüze kadar gelmiştir. Düzgün kafiyeli, cinaslı, serbest veya nesir şeklinde olurlar. Bizde kimisini Karapapaklar arasından derlediğimiz, kimisini de daha önceden derlenenlerden seçtiğimiz tapmacaları aşağıya çıkartık.

SORU: O nedirki hemeşe gider menzile çatmaz.[306]
CEVAP: O nedir ki sürekli gider ama menzile ulaşmaz. **(Dere)**

SORU: O nedirki Düzüler
Ayağınnan su içer
Başınnan süzülar.
CEVAP: (Tahıl)

SORU: Altı cehennem üstü su.
CEVAP: (Semavar)

SORU: Abdest almaz[307]
Namaz kılmaz
Cemaatten geri kalmaz.
CEVAP: (İnsanın Gölgesi)

[306] K5.
[307] K2.

SORU: Balaca menzer[308]

Dağları bezer

Gayıdıf geler (sallana sallana gelir)

Obada gezer.

CEVAP: (Kuzu)

SORU: Üçü üçler ayıdır

Üçü cennet bağıdır

Üçü toplar bir araya

Üçü vurur dağıtır.

CEVAP: (Dört Mevsim)

SORU: Kanadı var uçabilmez

Kuru yerde kaçabilmez.

CEVAP: (Balık)

SORU: Attığım taş değil[309]

Kanadı var kuş değil

Ölür başı kesilmez

Eti murdar leş değil.

CEVAP: (Balık)

SORU: Evimizde bir kişi var[310]

Horhor yatışı var.

CEVAP: (Kedi)

[308] K6.
[309] K4.
[310] K1.

SORU: Menim bir köprüm var

Üstünde ot biçerem

Altından süt içerem.

CEVAP: (Koyun)

SORU: O toyda durar geder[311]

Boynunu vurar geder

Bir sürüye girende

Gırğını gırar geder.

CEVAP: (Kurt)

SORU: Pişirirsen aş olir

Pişirmezsen guş (kuş) olir.

CEVAP: (Yumurta)

SORU: Uzun uzun ulama[312]

Ucuna gıl dolama

Geder hans söyüne (Gider gavur iline)

Geler bize salama.

CEVAP: (Duman)

SORU: Tapma dedim[313]

Tapış dedim

Şahsenem yapış dedim.

CEVAP: (Ekmek)

[311] K1.
[312] K2.
[313] K6.

SORU: Horola hotan ola[314]

Olmuya kotan ola

Gırx eyex gırx buynuz (kırk ayak kırk boynuz)

Onu çeken ola.

CEVAP: (Çift)

SORU: Nefesi var canı yok

Cesedi var kanı yok.

CEVAP: (Körük)

SORU: Kucağına alırsan ağlıyar[315]

Yere koyursan kiriyer.(susar)

CEVAP: (Zincir)

SORU: Daş hırıldar su ırıldar

Tahta çalar den oynaşar.

CEVAP: (Değirmen)

SORU: Bir gürzgüm var gabaxlı

Dört gırağı saçaxlı.

CEVAP: (Göz)

SORU: Altı mermer

Üstü mermer

İçinde bülbül gezer.

CEVAP: (Dil)

[314] K2.

[315] K1.

SORU: O yanı gaya

Bu yanı gaya

İçinde sarı maya.

CEVAP: (Yumurta)

SORU: Alemi bezer özü çırpax (çıplak)gezer.

CEVAP: (İğne)

SORU: Ezzinem emer hey

Belde gümüş kemer hey

Göyde (gökte) meydan görmüşem

Yerde gulun emer hey.

CEVAP: (Gök Kuşağı)

SORU: Attım atana[316]

Değdi kötana

Suda ki balığa

Dağdaki ceylana.

CEVAP: (yıldırım-Şimşek)

SORU: Etinden kebap olmaz

Ganından kase dolmaz.

CEVAP: (Nar)

[316] K6.

6.3. ÂŞIKLIK GELENEĞİ VE ÂŞIKLAR

İslamiyet'in kabulünden önceki sözlü edebiyattır. Sazlı-sazsız, yazarak veya o anda, geleneğe bağlı şiir söyleyenlere âşık denir. Âşık, içinde yasadığı toplumun, ekonomik, toplumsal, kültürel ve siyasal olaylar karşısındaki duygu ve düşüncelerine her çağda, her ortamda tercüman olmuştur. Halkın çeşitli olaylar karsısındaki his, duygu, düşünce ve tepkilerini ifade ederken de onun öz, sade konuşma dilini son derece ustalıkla kullanmıştır. Bu halk sanatçılarına çeşitli Türk boyları ayrı ayrı isimler vermişlerdir. Altay Türkleri "Kam", Kırgızlar "Baksı, Baksı, Bahşi", Yakutlar "Oyun", Tunguzlar "Şaman", Oğuz Türkleri ise "Ozan" demişlerdir. Ancak mutasavvıf şairler 13. asırdan beri kendilerini diğer şairlerden ayırmak, bu suretle ilham kaynaklarının kutsi ve ilahi mahiyetini göstermek için âsık adını kullanıyorlardı[317]. Türklerde âşıklı geleneğinin Kafkas kültürlerini de etkilediği bilinmektedir. Arapçadan Türk diline geçen *Aşık* sözü Arapçadaki " *Bir kimseye veya şeye karşı aşırı sevgi ve bağlılık duyan, vurgun, tutkun kimse*" asıl anlamından başka Türkçede " *Halk içinde yetişen, değişlerini genellikle sazla söyleyen, sözlü şiir geleneğine bağlı ozan, saz şairi, halk şairi*" anlamını da kazanmıştır[318].

Âşıklığın bir kuralı ve geleneği vardır. Bu gelenek asırlarca süren deneyimlerden geçerek biçimlenmiş, kendine özgü bir hal alarak günümüze ulaşmıştır.

Âşıklık geleneğini şu şekilde sıralamak mümkündür.

1- Mahlas alma
2- Rüya sonrası âşık olma (bade içme)
3- Usta-Çırak ilişkisi
4- Atışma-Karşılaşma
5- Leb değmez (dudak değmez)
6- Askı (muamma)
7- Dedim-Dedi tarzı söyleyiş

[317] Sergiyye Heziyeva, *"Tarihi Süreç İçinde Türkiye'de Âşiklik ve Âşiklik Geleneği"*, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies,Cilt: X, Sayı 1 , İzmir 2010, ss.81-89, s.82.

[318] Ş.Haluk AKALIN, "*Kafkaslarda Türk dili ve kültürünün etkileri"*, Türk dili, Dil ve Edebiyat dergisi, Cilt XCVII, sayı 688, ss.291-297, Ankara Nisan 2009, s.294.

8- Tarih bildirme
9- Nazıre söyleme
10- Saz çalma

Karapapaklarda, Âşıklık Geleneği kültürün önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Yazıya dökme önemli olmakla birlikte, daha çok o anda ve içinden geldiği gibi söyleme geleneği vardır. Ayrıca onlarca âşık türküsü makamı gelişmiştir. Bu makamlardan bazıları aşağıdaki gibidir.

1- Ağbaba
2- Atüstü
3- Ayak divanı
4- Ardahan divanısi
5- Azeri divanisi
6- Çıldır divanisi
7- Azeri güzellemesi
8- Bala memmed
9- Bala kişi güzellemesi
10- Behmeni
11- Beşli
12- Borçalı
13- Çal papak
14- Civan öldüren
15- Çoban kele
16- Çukurova
17- Derbeder

Bu gelenek içinde Karapapaklar arasında bade içirilen, icazet verilen ve vecde hali beliren sayısız âşık gelip geçmiştir. Yazımıza hepsini almamız mümkün olmamakla birlikte bizce önemli Karapapak Âşıklarından kısaca bahsedeceğiz.

6.3.1. ÂŞIK ŞENLİK

1828 Türkmençay antlaşmasıyla, Borçalı ve Kazak bölgesinde yaşayan Karapapaklar yurtlarını terk ederek Kars civarındaki kasaba ve köylere yerleşmişlerdir. İşte Âşık Şenlik'in dedesi Kadir Ağa da onbeş aileyle birlikte[319] 1850'de, şuanda Ardahan ilinin Çıldır ilçesine bağlı Suhara (yakınsu) köyüne gelerek yerleşmiştir[320]. Suhara'nın tamamı Karapapaktır.

Suharaya (yakınsu) yerleşen aile zamanla kök salmış ve 1850'de Şenlik burada dünyaya gelmiştir. Babası Kadir ağa, annesi ise görgülü, okuma yazma bilen devre göre kültürlü sayılan Zeliha hanımdır. Asıl adı Hasan'dır. Sabah namazından eve dönen Babası Molla Kadir'i kapıda karşılayan Ebe Kadın, oğlun oldu diyerek müjdelemiş ve hasene (hayır-lı) olmasını söylemiştir. Hasene sözünü Hasan olarak anlayan Baba Molla Kadir, Çocuğuna Hasan adını verir. Zaman geçer Hasan büyür. 14 yaşında, Karasu çayının geçtiği kulaklar denilen yerde bir yabani ördek avında pusuda beklerken uykuya dalan hasan iki gün sonra kaybolduğunu düşünen babası ve köy halkı tarafından bulunur. Orada bulunanlar tarafından ne olduğu sorulunca hasan şu sözlerle cevap verir;

Rüyayı alemde yattığım yerde[321]
Neçe yüzmin hayal düşüme geldi
Üğbe üç cismime saldı bir ateş
Sevdiğim salatın düşüme geldi

Aynına geymişti gaflet lüzumu
Kör olubam açmayaydım gözümü
Bir tağayyır keyfte gördüm özümü
O kadar möhübbeti hoşuma geldi

[319] Ensar ASLAN, *Çıldırlı Aşık Şenlik, Hayatı-Şiirleri-Karşılaşmaları-Hikayeleri* , Diyarbakır 2001 s.25.
[320] İhsan NAZİK, *Aşık Şenlik Aşkına* , Elazığ 2013, s.5.
[321] K6

Şenlik'em hakine gettim yüzünen
Bir kelime danıştım şirin sözünen
Hayıf ki bakmadım kıyar gözünen
Sürahi gameti karşıma geldi

Hasan'ın bu şiirinde *Şenlik* adını kullanması üzerine, orda bulunan köyün imamının *Şenlik kimdir?* Sorusuna Hasan, ikinci bir şiirle karşılık vererek şöyle der[322];

Yığılın ahbaplar yaren yoldaşlar
Bir sağalmaz derde düştüm bu gece
Hikmet-i pir ile ab-ı zülalden
Kevser bulağından içtim bu gece

Kudret mektebinde verdiler dersi
Zahirde göründü arş ile kürsü
Hıfzımda zapt oldu arabi farsi
Lügat-i imrani seçtim bu gece

Sefil Şenlik haktan buldu kemali
Bu fikirle vasf-ı halin demeli
Bedirlenmiş gördüm güzel cemali
Tağayyır hal oluf şaştım bu gece

Hasan'ın şiirinde anlatmak istediklerini anlayan Köy İmamı, babası Molla Kadir'i tebrik ederek oğlunun bade içtiğini ve aşık olduğunu söyler. Bu günden sonra Hasan, Bölgede *Aşık Şenlik* adıyla bilinip tanınmıştır.

Aşık Şenlik Köylerinde Abdullah kızı Mürüvvet'le evlenir çocukları olmayınca, ilk sevgilisi Huri'ye benzettiği, yine aynı köyden Kral Hasan'ın kızı Huri

[322] http://www.turkuyurdu.com/yaren-yoldaslar-bu-gece-10447.html (15.09.2014).

ile evlenir. Fakat ikinci evliliğinde de huzur bulamaz. Evlenemediği, gizlice sevdiği Huri adlı kızın aşkını ve acısını hep içinde saklar.

Aşık Şenlik okur-yazar değildi. Edindiği bilgileri güçlü bir kulak ve hafızası yardımıyla kazanmıştır. Dini bilgilerini, Suharada (yıkınsu) Molla Mehti ve Yusufeli'de Eşref Hoca'dan ve ayrıca okuma yazma bilen annesi Zeliha'dan öğrenmiştir[323].

Aşık Şenlik Kars'ın Rus işgaline uğradığı o kara günlerde halkta beliren umutsuzluğu, bıkkınlığı hissetmiş ve ünlü **93 koçaklama**'sını söylemiştir. Milleti ayağa kalkmaya çağıran bu kahramanlık şiiri Rus işgaline karşı bir başkaldırıdır. Bakalım Şenlik bu şiirinde ne söylemiştir.

93 KOÇAKLAMASI[324]

Ehli islam olan işitsin bilsin
Can sağ iken yurt vermeniz düşmana
İster uruset neki var gelsin
Can sağ iken yurt vermeniz düşmana

Gurşanın kılıcı geyinin donu
Gavga bulutları sardı her yanı
Doğdu koç yiğidin şan alma günü
Can sağ iken yurt vermeniz düşmana

Gavga günü namert sapa yer arar
Er olan göğsünü düşmana gerer
Cemi ervah bizden meydana girer
Can sağ iken yurt vermeniz düşmana

[323] Ensar ASLAN, *a.g.e.* , Diyarbakır 2001, s.29.
[324] K6

Hele Alosman'ın görmemiş zorun
Din gayreti olan tedarik görün
At tepin baş kesin kazağı kırın
Can sağ iken yurt vermeniz düşmana

Benefserdir bilin bu Urusun aslı
Orman yabanisi balıkçı nesli
Hınzır sürüsüne dalın kurt misali
Can sağ iken yurt vermeniz düşmana

Şenlik ne durursun atlara binin
Sıyıra kılıç düşman üstüne dönün
Artacaktır şanı bu Alosman'ın
Can sağ iken yurt vermeniz düşmana

Aşık Şenlik bir gün, hanın daveti üzerine İran'a gitti. Orada bulunan aşıklarla girdiği atışmalarda hepsine galip geldi. Çekemeyen aşıkların şerbetine zehir katmaları üzerine 1913'de öldü. Cenazesi zorluklarla köyü Suhara'ya (yakınsu) getirilerek defnedildi. Vasiyeti üzerine Mezar taşına şu beyitler yazıldı[325].

İster ihtiyar ol ister nevcivan
Bu dünyada baki kalan öğünsün
Meraksız fikirsiz gamsız her zaman
Her zaman şad olup gülen öğünsün

Müddeti Hz. Adem'den beri
Okunmaz defteri bilinmez sırrı
Bu dünyadan gitti nice binbiri
Ahiretten dünyaya gelen öğünsün

[325] Orhan YENİARAS, *a.g.e*, s.139.

Sefil Şenlik diyer bu dünya fani
İskender Ürüstem Süleyman hani
Ecel pazarından kurtarıf canı
Azrailden mühlet alan öğünsün

Şenlik için söylenecek çok söz var, biz kısaca özetledik. Yaptığı atışmalara, yazdığı şiir ve hikâyelere değinmenin başlı başına bir çalışma konusu olacağının farkında olmanızı isteriz.

6.3.2. ÂŞIK ŞEREF TAŞLIOVA

Şeref Taşlıova 10 Nisan 1938 yılında Kars iline bağlı Çıldır İlçesinin Gülyüzü köyünde dünyaya geldi. Hacı Bey ve Nergiz Hanımın üçüncü çocuğudur[326]. Aşıklık ile ilgili bilgi ve terbiyesini Doğu Anadolu ve Azerbaycan sahasında tanınan Çıldırlı Aşık Şenlik'in oğlu Aşık Kasım'dan aldı[327]. 1964 yılında Kars Radyosuna girerek "*Aşık Programları"* yapmaya başladı. Bu çalışmaları radyo kapanıncaya kadar aralıksız on yıl devam etti[328].

İlk olarak 1971 yılında resmi görev ile; *"Sanat Elçisi"* olarak Almanya'dan başlayan yurt dışı seyahatleri, uzun bir zaman dilimi içinde tam olarak 25 kez gerçekleşti. 1987 yılında Almanya'nın Marl belediyesi tarafından davet edildi. Hollanda, Belçika, Lüksemburg, Fransa, İsviçre, Avusturya, Danimarka, Almanya, İngiltere, Singapur, KKTC, Kırgızistan ve Türkmenistan gibi ülkelere gitti[329]. Yurt içinde ve uluslar arası düzeyde yapılanlar da dahil olmak üzere, gittiği çeşitli organizasyonlarda; 135 madalya, 66 Plaket ve 180 Taktir/Teşekkür belgesi kazandı. Şiirleri ve Gelenekten gelen biri olarak kağıda döktüğü bilgileri, Türk Edebiyatı, Çağrı, Maya, Tarla, Gülpınar, Pınar, Köz, Türk Folkloru, Milli Kültür, Türk Folklor Araştırmaları gibi edebiyat tarihimizde önemli yere sahip dergilerle, çeşitli

[326] http://www.turkuler.com/ozan/sereftasliova.asp (29.01.2015).
[327] http://www.biyografi.net/kisiayrinti.asp?kisiid=1317 (29.01.2015).
[328] http://www.musikidergisi.net/?p=2697 (29.01.2015).
[329] Nail TAN, *Aşık Şeref Taşlıova, Hayatı, Şairliği, Hikayeciliği*, İzmir 2005, s.656.

antolojilerde yayınlandı. Bu arada, Folklor ve Halk edebiyatı üzerine yapılan sempozyum ve kongrelerde tebliğler sundu. *" Gönül Bahçesi"* isimli şiir kitabını Kültür Bakanlığı yayımladı. Aşık Şeref TAŞLIOVA'nın şiirlerinin bir kısmı, Amerika İndiana üniversitesi tarafından derlenmiştir. Almanya Berlin Üniversitesi İnternational İnstute For tradational Müsic İnstute tarafından yapılan çalışma sonucunda türküleri derlendi ve kitap haline getirildi. Unesco'nun 1988 hazırladığı Dünya Sanat Dizisinde, Türkiye'deki aşıkları temsilen rol aldı.

Başta TRT olmak üzere özel radyo ve televizyonlarda yapılan çeşitli programlara katıldı. TRT tarafından hazırlanan *" Ozanın Kopuzundan, Aşığın sazına"* isimli programda danışmanlık yaptı. Yine aynı kurumun hazırladığı *"Aşıklık Geleneği"* programının metin yazarlığını yaptı.

Aşık Şeref TAŞLIOVA, Türkiye'de aşıklar, ozanlar, şairler içinde devlet tarafından maaş bağlanan iki şairden biridir. Diğeri ise yine bir Karapapak aşığı olan Aşık Murat ÇOBANOĞLU'dur. Aşığımız aşağıda ki şiiriyle aslında kendisini güzelce anlatmaktadır.

BENİM[330]

Bin dokuz yüz otuz sekiz
Nisan doğum ayım benim
Taşlıova soyadımız
Salihgiller soyum benim

Doğuda Serhat Kars ili
Meşhurdur Çıldır'ın gölü
Tabiat nakışlı halı serili
Gülyüzü'dür köyüm benim

[330] http://www.biyografi.net/kisiayrinti.asp?kisiid=1317 (30.12.2014)

Anam Nergiz, Babam hacı
Üç kardeşiz iki bacı
Şeref der konuşmam acı
Yumuşaktır huyum benim

6.3.3. ÂŞIK YENER YILMAZOĞLU

Aşık Yener YILMAZOĞLU 1958 yılında Ardahan'ın Çıldır İlçesinde dünyaya geldi. 6 çocuklu çiftçi bir ailenin 4. Çocuğu'dur[331]. İlk, Orta ve Lise tahsilini Çıldır'da tamamladı. Ortaokul öğrencisiyken haşır-neşir olan Aşığımızın, liseyi bitirdikten sonra Kars'a yolu düşer. Hayatının akışı da işte burada değişir. Kars'ta halk aşıklarının uğrak yeri olan ve bir çok halk aşığının ocağı olan Murat ÇOBANOĞLU'ndan sazı öğrenerek çıraklığını yaptı[332]. Kısa sürede bütün bölgede tanınan ve girdiği bir çok yarışmada derece alan Aşık, daha sonra soluğu İstanbul'da alır.

Aşıklıktan Beyaz Perdeye de geçen Yener YILMAZOĞLU, doksanlı yıllarda Anadolu kültürünü ve Aşıklık geleneğini beyaz perdeye yansıtır. Kars ve Ardahan da "Bitmeyen Kin" ve "Güneşe Merdiven" filmlerinde başrol oynamıştır. Şuan çeşitli TV'lerde gösterilen *"Sarı Tel"* programının yapımcılığını ve sunuculuğunu üstlenen[333] aşığımız deyim yerindeyse Kar, Ardan ve Iğdır'ın sesi olmuştur. Memleketine ve Kültürüne olan sevdasını aşağıdaki şiirinde dile getirmektedir.

[331] http://www.biyografi.net/kisiayrinti.asp?kisiid=3575 (12.11.2014).
[332] http://www.antoloji.com/asik-yener/hayati/ (11.11.2014).
[333] http://www.biyografi.net/kisiayrinti.asp?kisiid=3575 (12.11.2014).

BİZİM ELLER[334]

Dinleyin dostlarım tarif eyleyem
Her şeyden güzeli hoş bizim eller
Üç ay yazdır düğün bayram herkese
Dokuz ay ağırdır kış bizim eller

Kışın yüce dağlar olur, boran kar
Tezek sobaları olur bütün nâr
Üç ay çalışırlar bin bereket var
Kışın'da gezerler boş bizim eller

Yılmazoğlu olur toprak binalar
İpten çorap örer garip analar
Her zaman tatlıdır sıcak yuvalar
Sağlam temeli var taş bizim eller

6.4. KARAPAPAK FIKRALARI

Kıssadan hisse şeklinde yergilerle, kimseyi incitmeden güldürürken düşündüren fıkralarımız Halk ve Aşık edebiyatımızın en zengin dallarından biridir. Bir diğer adı da latifedir[335]. Karapapaklarda güldürü (mizah) ögesi olarak eğlence kültürünün önemli bir parçasıdır. Derleğebildiğimiz kadarlarına aşağıda yer vereceğiz.

6.4.1. KİRVA BABAN NASI ÖLDÜ

Karapapak'ın biri kirvasını yemeye çağırıf. Arvadınada kaz pişiddirif, sofrayı kuruflar. Kirva tam surfaya yanaşıf kazdan yemeye başdıyanda, Karapapak deyerki;

[334] K6.
[335] Selahattin DÜNDAR, Haydar ÇETİNKAYA, *a.g.e*, s.204.

-Aya a Kirva senin atan hanceri öldü?
Kirva başdıyer anlatmağa "Gars'a doğdura götdüm, Erzurum' a sevk ettiler." diye uzun uzun annader, bu arada Karapapak kazı yer bitirer.
Kirvanın icine bu dert olor. Arvadına değerki: -Ay arvat ey bir kaz pişir kırvayı yemeğe alajam. Kazı pişirerler Karapapak çağıreller, Karapapak geler soffraya oturar oturmaz kırvası soror,
-Kirva senin baban nasıl öldü? Cevaben Karapapak değerki;
- Ele hastalık babamı tuttu ve öldürdü.

6.4.2. HARALISAN[336]

Karapapak esgerriğini yaper
-Birgün Savak erkennen lavaboda tıraş olanda...
Yanında ki obir aynıya bakdı sesdendi:
-Ay gardaş haralısan?
-Garsdıyam
-Aya mende garsdıyam,
Harasınansan?
-Mamaşdıyam
-Aya mende Mamaşdıyam, kimlerdensen?
-Tezebeyin oğluyam.
-Bıy öyün yıkılsın ola mende Tezebeyin oğluyam.
-Yoksa sen fako'sanmı....!

6.4.3. NAARER AYE[337]

Ezo kişi ve mangası siperdedir, güneşin altında beklemekten herkesin iflahı sökülmüştür, içlerinde hayatından şikayet etmeyen ikinci cıgaralarını dal dala culayan zoğalların Hasanıdır birce tek. Ezo yangözle izlemektedir, sinirlenmektedir

[336] K3.
[337] K1.

de içten içe, dayanamaz,

- Ola Hasan , hele bir gör bu itoğlitder necoldu, müslüman evladına bu geder de ezraf verilmezki…

Hasan,gayet yavaş hareketlerle cigarasını bir mökkem soğduktan sonra eyahlanır, elini terek yapıf karşı sipere bahanda bir gülle vızz! diye gulağının dibinden geçer, can havliyle kendini sipere atar,

- Naarer aya bu köpöyoğlu, az galsın gözümüzü tökejeydi.

6.4.4. DOST DÜŞMAN BELE GÜNDE BELLİ OLUR[338]

Sabahın ilk ışıklarında içki masasından dönen bir Karslı, kafayı bulduktan sonra arkadaş ve dostlarını ziyaret etmeye başlar.

Her gittiği yerde yüz bulmayan sarhoş, nihayet bir çöplüğe düşer ve orada sızar.

Bu arada çöplükte yiyecek arayan bir köpek, sarhoşun ağzının kenarında kalan kusmuk parçacıklarını yalamaya başlar...

Sarhoş yarı uyanık yarı uykudadır.

Ağzını yanağını yalayan köpeğe;

-"Sil gardaş sil... dost düşman bele günde belli olar" der.

6.4.5. ARVADIN ŞERİ

Zamanı evelde, bir ihdiyar Karapapak varmış.

Bu her zaman namaz gılarmış.

Namaz gılanda elini burıya götürür:

- A Tanrı mana filan şeyi ver, filan şeyi ver! diye dua edermiş.

Garısı deer ki:

- Ay kişi!

Deer:

- Nedi ay arvat?

---

[338] K8.

Deer:

- Sen heç demirsen ki garı şerinnen, guru şerinnen de meni sahla!

Deer:

- Hay garının başı batsın! Garının ne şeri olajah kı mana şer vere.

- Peki, deer.

Kişi sabahnan gahır, çifdünü aravasına goor, gedir çöle. Gedir, çifdini salır, çifd ekir. Garı gahır, beş altı tene balıh dutur. Balığı bir cıngıra goor. Gedif kişinin yanına. Epmeg mepmeg yeenden sora kişi gahır, öküzünü sürür. Arvat gahır, balıhların birini burıya salır, birini orıya salır, gedir ireli, hagosa salır.

Kişi balıhları görür, deir:

- Bo, balığa bah!

- Ay kişi! deir, çölde de balıh olar mı?

- Aye görmersen mi, deir, balıhları? Aye ne yahşı balıhlardı.

Dört beş tene.

- Bunu ahşam, deir, götürer, pişirersen. Men ahşam gelejem yeejem.

Arvat balıhları alır gelir.

Kişi ahşam çölden gelir.

- Arvat, balıhları pişirdin mi? deir.

- Bo, Allah meni öldürsün! Balıh nedi...

- Beş altı tene balıh vermedim mi sana, götü, pişir....

- Bo, gelin, deir, Veli deli olufdu!

Dieller:

- Aye balıh ne?!

- Aye tarradan balıh yığdım; bu arvada verdim; pişir, ahşam yeejem dedim.

- Aye tarrada, çölde de balıh olar mı? Bo, Veli deli olufdu.

Bunu dutdular; direğe sardılar, arava urganınnan. Sardılar direğe, basdılar zopuyu buna. Bu bağırır, “Men deli değilem!” “Yoh, delisen!” Savağa gadar bu orda galdı. Savahnan arvat bir bulgur pulovu pişirdi. Getdi, balığın birini pulovun içine goydu, bu Veli’nin terefine.

Veli’yi aşdılar. Başdadılar yemee. Bu gaşığı vuranda balığın başı ordan çıhdı.

- Ay anasını... Bah indi deejem, balıh görüyhdü; gene meni öldürejeyhler.

6.4.6. LELE GILIĞLIYIF[339]

Lele Dava vekilliğ yapmaktadır.
Köylüsü dardadır.
-Ay lele bizim gedeyi kurtar sana sekgiz tosun verejjem
-Cürümü nedi?
-Vallah cürümü yohdu. Ne teher işdi annamırem Sallandıracahlar gedeyi
Sen bilersen heç olmazsa mehebbete çöyür.
Dav günü gelir lele mahkemeye girer.
Mahkeme biter dışarıda köylüler merakla beklemektedir.
Lele ter gan içinde dışarı çıkar
-Gözünüz aydın, Mendiliyle alnındaki teri gururla silerek:
-Onnar dedi berat... Men dedim müebbet. Onnar dedi berat men dedim müebbet...
Sonunda hakimi gılıkladım..!

6.4.7. AYE MENEM MEN[340]

Bizim zayıl Karapapak İstanbul'da para biriktirmiş, eski bir araba almış. Arbaya biner binmez, çıkmış yola... Sağa, sola bakıyor ki bir tanıdığını görsün ona korna çalsın biraz da hava atsın.

Derken kırmızı ışıkta duran arabaları fark edememiş ve bir mersedese arkadan çarpış. Mersedesdeki takım elbiseli adam inmiş arbadan, bizim ki de yalvara yalara adam yönelmiş:
- Ağebey !! ağebey kurban olem men sana valla görmedim. Boyy arabayı da yeni almıştım. Ne olor beni bağışla beni şiket etme....
Mersedes sahibi:
-Sen nerelisin?
-Karslıyam ağabeyyy!!
-Ulan dua etki ben de Karslıyım. Yoksa seni mahvederdim. Şimdi bin arabana adam

[339] K7.
[340] K5.

gibi sür...

-Allah senden razı olsun!! Allah ne murazın varsa versin . der mecburi iskikamet olan yolda hareket ederler.

Bizim Karapapak yine aynı havada yola devam eder. O anda yolunun yanında bir arkadaşını fark eder. Başını çıkarıp, bağırmak isterken yavaşlayan trafiği fark etmez. Aynı mersedese arkadan hafifçe dokundurur.

Bu sefer mersedesci arbadan inmez ama başını camdan çıkarıp , arkaya bakar. Bizim Karapapak da başını çıkarıp öne doğru seslenir.

-Ayeee menem men !!!

6.4.8. TEMYİZ[341]

Yıllar süren mahkeme sonunda, hakim kararı verir. Dava reddedilmiştir.

Hacı Halil emi, hakime bakar ve sorar;

- Be indi nolajağ ?

Hakim;

- Temyiz et, temyiz et... der.

Hacı Halil emi sinirlenmiştir.

- Özün temiz et. Hancarı pohluyupsan ele de temiz et.

[341] K7.

YEDİNCİ BÖLÜM

7. KARAPAPAK TÜRKLERİNİN MADDİ KÜLTÜR ÖZELLİKLERİ

7.1. YEMEKLER

Karapapaklarda yemekler genellikle hamur ve et'ten oluşur. Bizde birkaç örnekle en çok bilinenleri anlatmaya çalışacağız.

7.1.1. KETE[342]

Kete hamuru mayalandıktan sonra fazla bekletilmez. Hamur yufka şeklinde açılır. Bu arada daha önceden açtığımız yufkanın içine konulmak üzere, yağda un kavrularak "İç" dediğimiz kete içi hazırlanır. Hazırlanan bu içten, açılan yufkanın arasına bir miktar konur ve yufka oval olarak bükülüp içe doğru kapatılır. Üzerine yumurta sürülen kete, tandırda yada elektrikli ocaklarda pişirilir.

7.1.2. GAGALA[343]

Normal hamur mayalanır bir süre bekletilir. Hamurun ekşimesi beklenilir. Daha sonra hamur (Künde) parça parça ortası delinerek yuvarlak biçimde şekillendirilir. Yağlanmış tavaya sığdığı kadar dizildikten sonra, dizilen gagalaların üzerine yumurta sarısı sürülerek fırına verilir. Ortalama 20 dakika pişirilir.

7.1.3. HÖRRE AŞI[344]

Bir mevi un çorbası olan Hörre aşı, bir tencerede 2 kaşık tereyağı ile un kavrulur. Rengi hafif pembeleşince yavaş yavaş su ilave edilir. Tuz ve karabiber ile tatlandırılır. Sürekli karıştırarak pişirilir. Diğer tarafta yarım kaşık tereyağında salça ezilerek kızdırılır. Bu çorbanın üzerine gezdirilir ve sıcak olarak yenir.

---

[342] K1
[343] K3
[344] K4

7.1.4. KAZ ÇEKMESİ[345]

Kaz kesildikten sonra 1 ay kadar kış ortamında asılarak kurutulur. Tandır yakılır. Kaz bütün olarak su dolu tencereye konup tandırın üzerine konur. Kaz yaklaşık 1 saat piştikten sonra kazı çıkarıp kazdan arta kalan tenceredeki suyun üzerine bulguru döküp bu da yine yarım saat kadar pişirilir. Suyunu çekip göz göz olmaya başlayınca, tavada kızdırılmış tereyağını üzerine döker, tandırın dibine oturturuz. Tam üstüne gelecek şekilde kazı ayaklarından asarız. Tandırın sıcaklığı ile kızaran kazın yağı pilavın üzerine damlar. Alttaki pilav da tandırın sıcaklığında demlenir. Kaz piştikten sonra çıkarılır etleri pilavın üstüne konarak sıcak sıcak ikram edilir. Tandır olmayan evlerde bulgur pilavı ayrı yapılır, kaz fırında ayrı kızartılır. Her ikisi de sıcakken, kazın fırın tepsisinde biriken yağı, pilavın üzerine dökülerek, birlikte sıcak sıcak ikram edilir.

7.2. YÖRESEL KIYAFETLER

Giyim ve kuşam, doğadan korunma olarak çıkmışsa da kültürel gelişim süreciyle beraber gelişme göstermiştir. İnsanlar, giyim-kuşamı bir kültürel değer olarak da geliştirmiştir. Uzun süreç içinde her toplumun, kendine özgü giyim ve kuşam şekillenmesi oluşmuş, kullanım amacına, mevsime, ekonomik duruma, inanca vs. bağlı zamanla gelişen durumla birlikte değişiklik arz etmeye başlamıştır. Bütün bu etkenler, ulusların kendilerine özgü giysilerinin kuşaktan kuşağa aktarılmasına ve beraberinde o ulusa ait bir giyim- kuşam kültürünün oluşmasına sebep olmuştur. Türk toplumu giyim konusunda çok önemli aşamalardan geçmiştir, Göçler, İslamiyet'in kabulü, hilafet ve saltanat, gerileme, çöküş, sanayileşme, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu, kılık-kıyafet devrimi ve en son küreselleşme gibi[346].

---

[345] K1

[346] Adem KOÇ, "*Kütahya merkezinde giyim-kuşam kültüründeki değişmelerin çözümlenmesi"*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, The Journal of International Social Research Volume 2 / 9 Fall 2009, ss.243-259, s.245.

Karapapak Türklerinde de aynı süreçten geçen giyim-kuşamı, erkek ve kadın giysileri diye ikiye ayırmak lazım gelir. Kadın giyimi yaşmak biçiminde, başa Örtülen leçek veya vala denen başörtüsü, boylama denen uzun entari, üçetek, peştemal, şalvar, kısa çorap ve çarıktan oluşur[347].

Geleneksel erkek giysileri ise, kalpak-papak, çuha, şalvar ve civekidir[348]. papak siyah renkli keçi derisinden uzun tüylü ve iricedir[349]. Çuha, koyu renkli kumaştan dikilir ve kol ağızları geniştir. Dizlere dek uzanır. Karapapakların geleneksel ayakkabısı civekidir. İnce veya kalın deriden bacağı ve ayağı saracak şekilde dikilir. Artık sadece yaşlılarda gördüğümüz bu geleneksel giysiler, gençler tarafından pek rağbet görmemektedir. Toplumun modasına uygun çağdaş giysiler tercih edilmektedir.

[347] K3.
[348] K2.
[349] Nazım ÖZANEK, "*Karsın Gelenek ve Görenekleri"*, Gazi Kars, Mayıs 2013, ss.28-31,s.30.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

8. KARAPAPAK ÖNEMLİ ŞAHSİYETLER

8.1. KAÇAK NEBİ (KAÇAX NEVİ)

Gence'nin Rus işgaline uğradığı ve bölgede sömürge politikalarının uygulanmaya çalışıldığı, 1880'li yıllarda Nebi, Gence'nin Zengezur kazasının Kubatlı (Aşağı Mollu) köyünde ve 16 yaşındadır[350]. Babası fakir bir köylüdür. Bir gün köy ağalarından birisi babasını alacak meselesinden dolayı dövmüştü. Nebi olayı duyunca öfkelenerek ağaya herkesin gözü önünde dayak attı. Ve iş Rus makamlarına şikâyetle sonuçlandı. Rus makamları tarafından suçlu bulunan Nebi, tutuklanarak hapse atılır. Fakat O bir yolunu bularak hapisten kaçar ve dağlara sığınır kaçak olur. Dağlara sığınmak özgürlüktür. Zaten bölgede hürriyet mücahidine Kaçak denir[351]. Zamanla Rus ve yerli işbirlikçilerin baskısından bunalan, gençlerin katılımıyla bir gerilla ordusu kurmayı başarır. Ve bundan sonra Çar'ın ordularına, memur ve işbirlikçilerine karşı savaş açar. Nebi, hakim olduğu Nahcivan mıntıkasında hiçbir Rus memur ve işbirlikçiye rahat gün göstermedi.

Sürekli Rus ordusuyla ve halka zulmeden yerli işbirlikçilerle savaşmış, binlercesini öldürmüş ve gerilla taktiğiyle adeta Rusya ile oyun oynamıştı. O, Rusya ile savaşırken Rus zulmünden bunalan halka umut olmuş ünü ve sevgisi kısa sürede bütün Kafkasya'ya yayılmıştı. Fakir fukarayı korur, zulme uğrayanın yanında yer alırdı. Rusya bu beladan kurtulmak için çok uğraştı fakat hiçbir şey yapamadı. Nihayet 20 Temmuz 1897 yılında Rus Askerleri Nebi'nin kardeşi Mehdi'yi Gücivan köyünde pusuya düşürerek öldürdüler. Kardeşinin ölümü üzerine Gücivan Köyüne gelen Nebi kardeşine pusu kurulması olayında Rus işbirlikçisi köy ağası ve yardımcılarını kurşuna dizdi.

---

[350] Orhan YENİARAS, *a.g.e.* , s.58.
[351] Celal BERGÜŞAT, *Kaçak Nebi*, (çev.Oktay Altunbay), Ankara 1987, s.5.

Rusya bütün acımasızlığıyla Nebi ile ilişkili olduğunu düşündüğü herkese zulmediyordu. Ve sonunda Ruslar, Nebi'nin karısı Hacer ile kız kardeşi Mihri'yi tutuklayarak el ve ayakları kelepçeli bir şekilde Gorus Kalesinde hapse attılar. Bu iki savunmasız kadının çektikleri aşıkların şiirlerine, destanlara konu oldu. Bir şairimiz Hacer'in ağzından bir şiirinde şöyle der[352].

Gazamet istidi yatabilmirem
Ayakta gandalak kaçabilmirem
Açar Urustadır açabilmirem
Menim bu günümde gelesen Nebi

Nebi, 28 Ekim 18895'te kendisine bağlı kuvvetleriyle **Gorus Kalesini** kuşatarak Kale kumandanından Hacer ve Mihri'yi ister Nebi'nin gücünden korkan komutan Hace ve Mihri'yi teslim eder. Nebi, Karısı ve Kız kardeşini alıp giderken kendisini takip eden kalabalık bir Rus müfrezesiyle karşılaşır. Fakat zorlu bir çatışmadan sonra çemberi yararak kaçmayı başarır.

Aradan yıllar geçer. Nebi, dağlarda yaşamaya Haklının yanında zalimin karşısında olmaya devam ederken bir gün, Hainlerin desteğiyle **Larni Köyü** yakınlarında pusu kuran Rus birlikleriyle yapılan çatışmada arkadaşlarıyla birlikte şehit edildi[353]. Nebi'nin fani vücudu ölür ama onun destansı kişiliği bugün dahi, Kafkas Türklerinin gönüllerinde yaşamaya devam eder.

8.2. MİHRALİ BEY

Mihrali Bey, bugünkü Gürcistan devletinin başkenti olan Tiflis'e 85 km. uzaklıkta ve Tiflis'in güneybatı yönünde bulunan Darvaz köyünde doğmuş ve büyümüştür[354]. Mihrali Beyin babasının adı Memili'dir. Mihrali Bey aslında Türk akıncı geleneğinin son temsilcilerinden biridir. Küçük yaşlarından itibaren ata

[352] K6.
[353] Orhan YENİARAS, *a.g.e* , s.60.
[354] Fuat TÜRKAY, *Mihrali Bey*, Ankara 2010, s.35.

binmeyi ve silah kullanmayı çok iyi öğrenmiş, savaşçı bir ruhla yetişmiştir. Mertliğini ve cesaretini de zaten her zaman ispatlamıştır.

Mihrali Beyin babası Memili takribi 1860-1861'de ölür. Tüm itirazlara rağmen cenazesi Darvaz'ın Müslüman mezarliğına değil Darvaz'a komşu köy olan ve Hristiyan Malakanların yaşadığı Örmeşen kabristanlığına Ruslar tarafından defnedilir. O vakit Mihrali Bey 17 yaşlarında bir gençtir. Bir rivayete göre o gece babası Mihrali Beyin rüyasına girer. Rüyasında ona sitem eder ve eğer cenazesini hristiyanların mezarlığında bırakırsan hakkını helal etmeyeceğini söyler. Bir başka rivayete göre ise Kız kardeşi Huri (Deli Hürü), Mihrali Bey'e hakaret ölçülerine varan sözler söyler:

" Sizde insan mısınız? Nasıl müslümansınız? Nasıl oğulsunuz? Atanızı hristiyan mezarlığına gömdürdünüz. Eğer ben erkek olsaydım onu asla orda bırakmazdım. Hemde bunun öcünü alırdım" der. Evin en büyük erkek çocuğu olan Mihrali Bey'e görev düşmektedir.

Bu sebeple Mihrali Bey kafasına koyduğu planı gerçekleştirmek üzere gecenin karanlığında babasının mezarına gider. Onu oradan alıp Müslüman mezarlığına götürmek için gereken hazırlıkları yapmıştır. Rus nöbetçiler Mihrali Beyin farkına varıp ona engel olmaya kalkarlar ve bu girişimleri onların hayatına mal olur. Mihrali Bey babasının naşını alarak götürüp Müslüman mezarlığına defneder. Ruslarla mücadelesi ve kaçaklığı böylece başlamış olur. Bu zamanda, tarihler 1861-1862'ye denk gelmektedir.

Ruslar bu genç kaçağı aradıkça o kaçar, kaçtıkça da cinayetleri artarmış. Dağları ve kırları mesken edinip, Ruslardan gizlenerek yaşamaya çalışmıştır. Rusya tarafından sıkıştırılınca sınırı geçerek Anadoluya, Osmanlıdaki Karapapak soydaşlarının yanında kalırmış. Rusya Devleti, sefareti vasıtasıyla Osmanlı vatandaşı Karapapakların içine saklanmış Mihrali Beyi ister. Osmanlı Rusya'nın korkusuyla Mihrali Beyi aramaya başlar. Fakat Mihrali sıkıştıkça Rusya tarafına kaçmaktadır. Bir seferinde tutuklanacağını anlayınca Osmanlı zaptiyelerinden bir kaçını öldürerek Rusya tarafına geçmeyi başarır. Osmanlı askerinin bir kuşatmasında çıkan çatışmada Garip ağa ve iki zaptiyeyi öldürmesine rağmen kendiside yaralanır

ve yakalanır[355]. Muhakeme ve sorgusu yapılır. Mahkemede hiçbir soruya cevap vermez, inkar ediyor sayılıp şahitler dinlenir. Ve sonunda İdam cezasına karar verilir. Hüküm evrakı Erzurum'daki Divan-ı Temyiz'in dahi tasdikinden geçtikten sonra Dersaadet'teki Mahkeme-i Temyiz'e gönderilir. Orada da tasdik edildikten sonra gereğinin icrası için İrade-i Seniye' ye çıkmak üzereyken Mihrali Bey Kars hapishanesinden firar eder.

Mihrali Bey Kars Hapishanesinde Kocaman prangalar içinde tutulduğu sırada, aldığı kurşun yaraları tedavi edilirken zehir kullanırlar da beni öldürürler Fehmi ile yarasını hükümet doktorlarına baktırmaz. Kendisi Karapapakların adeti üzerine ilaçlar yaparak tedavi eder, kısa zamanda da iyileşir. Hapishanede mahpus kocasına yemek getiren bir kadını, kocası vasıtasıyla kandırır. Kadının ekmek içinde getirdiği demir eyesini elde eder. Bu eye ile önce, ayağındaki prangalardan kurtulduktan sonra bulunduğu odanın, temelini kazarak duvarın öbür tarafına geçecek şekilde bir delik açar. Mihrali Bey, bütün tutuklulara hapishaneden firara teşvik eder "*hepimiz birden falan saatte hapishanenin kapısındaki demir parmaklık açıldığı sırada birden kapıya hücum edersek, zaptiyeler durduramaz bizde kaçıp kurtuluruz*" diye ikna eder. Ve Miharli Beyin dediğini yapan tutuklular kaçmayı başaramazlarsa da Mihrali Bey o gürültüde açmış olduğu delikten kaçmayı başararak kaçar ve o civarda bulunan binalardan birinin damı üzerinde yığılmış olan ot yığıntısının içine girerek saklanmayı başarır. Mihrali Bey iki-üç gün otların içinde aç susuz saklandıktan sonra bulunduğu yerden iner. Gizlendiği yerin askeryenin at ahırının olması işini kolaylaştırır. Ahıra girerek atlardan birini alarak savuşur. Ve yine kaçak durumuna düşer.

Mihrali Bey, yine bir Rusya tarafına bir Osmanlı tarafına geçerek kaçak bir şekilde yaşamaya devam ederken tarihler 1877'yi göstermektedir. Ayrıca bu yıllar Rusya'nın Osmanlıya savaş ilanına hazırlandığı yıllardır. 1877 yılında Rusya durumun Osmanlı Devletiyle savaşa doğru gittiğini anlayınca Kaçaklar için genel af çıkartarak hem iç işlerini düzeltmek ve hem de Osmanlıya karşı Kaçakların askeri marifetlerinden yararlanmak istedi. Bu aftan Mihrali Bey'in de yararlanmasını ve

[355] Selahattin DÜNDAR, Haydar ÇETİNKAYA, *a.g.e.*, s.59.

kendi saffında Osmanlıya karşı savaşmasını istese de bu teklifin kendisi bile Mihrali Bey için utanılacak bir durumda. Fakat bu teklifi iyi değerlendirip Osmanlının Kars Kumandanı Hüseyin Hilmi Paşa'ya[356] Rus teklifini bildirip, bir nevi şantaj yaparak, kendileri tarafından da affedilmesi halinde Osmanlı Devleti yanında savaşabileceğini söyledi. Teklifi değerlendiren Osmanlı Karargahının Mihrali Bey'den gelen bu teklifi kabul etmesi üzerine adamlarıyla birlikte Kars'a gelerek Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın huzuruna çıkarıldı. Ve bundan sonra Mihrali bey'e Binbaşı rütbesi verilerek[357] en kritik yerlerde ve zamanlarda adamlarıyla birlikte görevlendirildi.

24 Nisan 1877 günü Ruslar Kars'a saldırdı ve kısa sürede şehri kuşattılar kuşatmayla beraber şehirde kıtlık baş göstermişti ki Mihrali bey Rus kuşatmasını yararak Rus ordugahına giden erzağa el koyup Kars'a getirdi. Bu durum Kars'ta büyük bir mutluluğa sebep oldu[358].

Bütün kahramanlıklara ve fedakarlıklara rağmen 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı kaybedilince Mihrali Bey ailesi ve yakınlarını alarak Sivas'a yerleşti. Burada 40. Süvari Hamidiye Alayının kumandanlığına getirildi. Bu yıllarda İngilizlerin Kışkırtmasıyla ayaklanan Arap Aşiretlerinin bastırma görevi ile Yemen'e hareket etti. Mihrali Bey burada Kolera hastalığına yakalanarak vefat etti. Kars'ın Susuz ilçesinden Aşık Sadık, Miharli Beyin yaşamını mısraları ile ölümsüzleştirmeyi başardı.

Eye ağalar beyler bizim ellerde
Koçaklıktan yana biriydi mehrali
Cahallık eyleyip dağlarda gezdi
Epey zaman kaçak durdu Mehrali

Kan gavga kopandı Kars'ın başına
Dört beş yüz atlıyı yığdı peşine
Doksan üçte baktı yurdun işine
Moskof'un cengine girdi Mehrali

[356] Selahattin DÜNDAR, Haydar ÇETİNKAYA, *a.g.e.*, s.61.
[357] Fuat TÜRKAY, *a.g.e.*, Ankara 2010, s.53.
[358] Ersin HAKAN, *Kars Tarihi*, İstanbul 2012, s.545.

Moskof ordusuna çok dehşet saldı
Hareketlerin keşfedip bildi
Osmanlı askeri tedabir aldı
Düşmana tuzağı kurdu Mehrali

SONUÇ

İnsan kitlelerini aynılaştıran ve birleştiren, ortak bir dil ve din olgusu olmuştur. Bu iki olgu, millet hayatındaki bütünleşmenin sağlanmasında önemli bir faktördür. Uluslaşma sürecinde, bu iki olgu yaratıcı bir hamle şeklinde tezahür etmekte, diğer olgularıda derinden etkilemektedir. Toplumsal yapı dendiğinde akla süreklilik ilkesi gelmekte, bu süreklilik bütün sosyal değişimlere rağmen öz dinamiklerini koruyarak ihtiyaçlara uygun, toplumu sarsmadan yeni sosyal kurumların oluşması demekti. Bu değişimi en iyi yapan millet tarih içerisindeki sürekliliğe sahip olmakta aksi halde tarih sahnesinden çekilmektedir.

Ortaasya Türk coğrafyası yeniçağ öncesinde önemli medeniyet kavşaklarından birisi idi. Din olarak Şamanlık, Yasa olarak töre ve ekonomileri yerleşik tarım ve göçebe çoban sistemine dayanıyordu. Bu sistem, hiyerarji ve disiplin demekti. Devlet olduğu sürece iyi işleyen bir mekanizmaydı. Devletin zaafa düştüğü durumlarda boylar arası çatışma ile buna bağlı olarak büyük kitlesel göçler yaşanıyordu. Tarihimizde, iç huzurun bozulduğu, yönetimde zaafların ortaya çıktığı zamanlarda, dış güçlerin vaatlerine kanan lider kılığındaki ahmaklar yüzünden devletin yıkılıp, milletin esarete düştüğü çokça görülmüştür. Ancak bu esaret yıllarında teslimiyet düşünülmemiş milletçe birleşip, zilletten kurtulmak için çeşitli teşebbüsler hep yapılmıştır. Göktürk kağanlığının esaret hayatı (630-680) ile ilgili olarak, tutsaklığa düşüş ve bunun sebepleri Orhun kitâbelerinde acıklı bir şekilde dile getirilir. Kitabede toplumun bozulduğu, Türk töresinin unutulduğu, prenslerin Türk adlarını bırakıp Çin adları aldıkları, Çinli prenseslerle evlendikleri anlatılır. Günümüz için değerlendirmeye çalışırsak, düşünen insan için, ülkesi ve milleti adına endişe duyulacak yer ve zamandayız.

Türkler asırlarca göcebe hayat sürdüler. Yerleşik düzene geçmeleri uzun yüzyıllar aldı. Ancak bu haldeyken bile başıbozuk aşiretler halinde yaşamadılar. Hanlıklar, İlhanlıklar ve imparatorluklar kuracak düzeyde bir siyasi bilinç, disiplin ve kanun gibi yüksek medeni yapılara sahiptiler. Zaman içerisinde; Çin, Hind, Batı, İran ve Arap (islam) kültürlerinin etkisi altında kendilerine özgü kültürel yapı gelişmişti.

Türk halklarının ezici çoğunluğu genellikle; Hunlar, Göktürkler, Cengizliler ve Timurluların bir parçası olmuşlardır. Böylelikle aralarında, ortak bir tarih ve kültürel yapı gelişmiştir. Batı ve doğu Türklüğünü birbirine bağlayan ortak siyasi ve kültürel bağlar, bu birliktelikle birlikte, geçmişten günümüze süregelmiştir. Bu durum Roma İmparatorluğunun, Avrupanın siyasi kültürünü şekillendirmesiyle aynıdır. Türklerin çok geniş coğrafyalarda yayılmaları aralarında siyasi bir kopukluk oluştursada kültürel olarak fazla bir ayrıma neden olmamıştır.

Türk tarihi, Türk Ulusu gibi bir bütündür. Tarihi kesitte bu bütünlüğü sekteye uğratacak, iç ve dış, toplumsal ve siyasi gelişmeler olmuştur. Ancak sağlam bir siyasi ve toplumsal bünye, çok kısa sürede toparlanmış tarihi varlığını devam ettirmiştir. Türk Birliğinin kurulması ve yaşatılması Gaspıralı İsmail Bey'in veciz sözüyle belirttiği gibi " **Dilde, Fikirde, İşte birlik** " ile ancak mümkündür. Türk tarihi incelendiğinde, kahramanların sıra sıra dizildiği, milletçe gösterilen fedakarlığın ise dünyaya ibret olacak düzeyde olduğu görülecektir.

Türklerde Tarih ve kültür, göçlerle biçimlenmiş, Asya'nın içlerinden başlayıp Avrupa'ya kadar hep göç üzerine kuruludur. Gittikleri coğrafyalara kendilerine ait sosyal, dini ve kültürel değerlerini taşıdıkları gibi yine bu coğrafyalarda yerleşiklerin kültürel değerleriyle de tanışmışlardır. Eski dinlerinden ögelerle yeni dinleride benimsedikleri vakidir. Bu yalnız Türklere özgü bir durum olmasa gerektir. Tarih milletlerin dini değişimlerini hep kaydeder olmuştur.

Karapapaklar Hristiyanlık ve İslam dinine girmeden önce Gök Tanrı inancındaydılar. İlk olarak, M.S.III. yüzyılda Arşaklılar zamanında hristiyanlıkla tanıştılar. Aralarında Hristiyanlık yayılmaya başladıysa da Gök Tanrı inancının değerleriyle beraber (bir kısmı) bu inancı benimsediler. 642 yılında Nihavend savaşıyla İran engelini aşan Müslüman Araplar, bölgeye hakim olmaya ve yeni bir dini, İslam dinini, bölgeye taşımaya başladılar. İşte bu tarihten sonra Karapapaklar, Gök Tanrı inancı ve Hristiyanlıktan motiflerle bezenmiş bir şekilde İslam dinine girdiler.

İnsanoğlu tarihinde çeşitli dinlere inanmış, dinler icat etmiş sonra icat ettikleri dinden, başka icat edilene fert fert veya kitlesel olarak geçmiş yani din değiştirmiş, hiç çekinmeden bütün maneviyatıyla din adına savaşlar çıkartmış dünyayı kendisine cehennem etmiştir. Bunun yanında, tezat olacak şekilde barışın, esenliğin, bolluğun ve huzurun teminatı da yine dinler olmuştur. İnsanlığa bu teminatı, bozulmamış geldiği gibi korunan dinler vermiştir. " **Suçsuz bir insanı öldüren bütün insanlığı öldürmüş gibidir**." veya " **İnsanın, insandan üstünlüğü Allah katındaki üstünlüğüdür.**" diyen bir din dünya ve ahret saadetinin kaynağıdır. Ancak din adına daha önce düşülen hataların, yanlışların çoğunda, mitoloji, destanlar, efsâneler, menkıbeler, dini masallar ve halk arasında kalıntılar halinde süren veya dini inançtan saptırılan, bazı adetlerin etkisi büyük olmuştur.

Karapapak Türkleri, Kuzey Kafkas kökenli bir Türk boyudur. Terekeme ismiyle de bilinirler. Borçalı bölgesi Karapapak Türklerinin anayurdu olmasıyla beraber aynı zamanda en eski Türk yurdudur da. Maaelesef Türk siyasi birliğinin dağılması bu kadim Türk yurdunun büyük bölümünün elden çıkmasına sebep olmuştur.

Yapmış olduğumuz araştırmalarda, kendilerine ait yazılı tarihleri veya arşiv kaynakları bulunmayan Karapapakların, gelişmiş sözlü edebiyatılarıyla Türk kültür dünyasına katkılarının olabileceğini gördük. Yakın tarihlerinin göç, kırgın ve acılarla dolu olduğunu ve bu durumun sözlü edebiyatlarına da yansıdığını görmekteyiz. Destanlarında, hikayelerinde en eski Türk izine rastlamak mümkündür.

Sonuç olarak Karapapaklar, Tarih, kültür, dil ve din gibi maddi değerler ile beraber mensubiyet duygusu olarak da Türktürler. Araştırmalarımızda da zaten bunun aksini söyleyen herhangi bir bilgi ve belgeye veya iddiaya rastlamadık. Hangi Türk grubuna ait oldukları yönünde farklı görüşler bulunsa da bu konuda araştırma yapan Türk ve yabancı yazarlar Karapapakların Türk olduklarında hem fikirdirler.

KAYNAKÇA

1. Araştırma Eserleri

AHİNCANOV, M.Sercan, ***Türk Halklarının Katalizör Boyu Kıpçaklar***, Selenge Yay., İstanbul 2009.

_____, ***Kıpçaklar***, Selenge Yay., İstanbul 2009.

AHMETBEYOĞLU, Ali, ***Kuruluş ve Çöküş Süreçlerinde Türk Devletleri***, Sakarya Üniversitesi Yay., Sakarya 2007.

AKGÜN, Engin, ***Türk Dünyasında Din ve Gelenek Üzerine***, Doğu Kütüphanesi Yay. İstanbul 2008.

ARTAMONOV, M.İ., **Hazar Tarihi,Türkler,Yahudiler,Ruslar**, Selenge Yayınları, İstanbul 2008.

ASLAN, Ensar, ***Çıldırlı Aşık Şenlik, Hayatı-Şiirleri-Karşılaşmaları-Hikayeleri*** , Atatürk Üniversitesi Yay., Diyarbakır 2001.

BAYCAR, Adnan, ***Osmanlı-Rus İlişkileri Tarihi (Ahmet Cavid Bey'in Müntehabatı)***, Yeditepe Yay., İstanbul 2004.

BERGÜŞAT, Celal, (çev.Oktay Altunbay), ***Kaçak Nebi***, Başbakanlık Basımevi Yay., Ankara 1987.

BERKOK, İsmail, ***Tarihte Kafkasya***, İstanbul Matbaası Yay., İstanbul 1958.

BURAN, Ahmet – ÇAL, Yüksel Berna, ***Türkiye'de Diller ve Etnik Gruplar***, Akçağ Yay., Ankara 2012.

BUTBAY, Mustafa, ***Kafkasya Hatıraları***, TTK.Yay., Ankara 2007.

CAFEROĞLU, Ahmet, ***Türk Kavimleri***, Enderun Kitapevi Yay., İstanbul 1998.

CELALOĞLU, Elbeyi, **Göy Erleri, Borçalı Türkler'inin Etnik Tarixine Seyahat (Etnoqrafik-Puplisistik Araşdırma)**,3 Sayılı Bakı Matbaası, Bakı 2010.

DULKADİR, Hilmi, ***Kars Günlüğü***, Çağlar Ofset, Mersin 1997.

DURGUN, Şenol, (Çeviren Gonca BAYRAKTAR), ***Turanlılar ve Panturanizm (M15'e göre)***, Yesevi Yay., İstanbul 1999.

DÜNDAR, Selahattin - ÇETİNKAYA, Haydar, ***Terekemeler***, Ankara 2003.

ERSİN, Hakan, ***Kars Tarihi***, İstanbul 2012.

GOLDEN, Peter B., ***Hazar Çalışmaları***, Selenge Yayınları, İstanbul 2006.

_____, ***Türk Halkları Tarihine Giriş***, Ötüken Yayınları, İstanbul 2012.

GÖKALP, Ziya, ***Türk Medeniyet Tarihi***, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1976.

GÖKBEL, Ahmet, ***Kıpçak Türkleri***, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000,

GÖKDEMİR, Ahmet Ender, ***Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti***, Atatürk Araştırmaları Merkezi, Ankara 1998.

GÜNDOĞDU, **Abdullah,** ***Dil malzemeleri bakımından Türk sosyal hayatının evrimi üzerine değerlendirmeler (Göktürklerden Osmanlılara)***, H.Ü.,Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Orhon Yazıtlarının bulunuşundan 120 yıl sonraTürklük bilimi ve 21.yy. Bildiriler Kitabı, 26-29 Mayıs

İNAN, Abdulkadir, ***Makaleler ve İncelemeler I. Cilt***, TTK. Yay., Ankara 1998.

_____, ***Makaleler ve İncelemeler II. Cilt***, TTK. Yay., Ankara 1998.

KAFESOĞLU, İbrahim, ***Türk Milli Kültürü***, Ötüken Yay., İstanbul 1995.

KALAFAT, Yaşar, ***Doğu Anadolu ve Kuzey Irak'ta Eski Türk Dini İzleri***, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1998.

_____, ***Türk Kültürlü Halklarda Ölüm***, Berikan Yay., Ankara 2011.

_____, ***Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları V-VI***, Lalezar Kitapevi, Ankara 2008.

_____, ***Türk Kültürlü Halklarda Tematik Halk İnanmaları***, Berikan Yay., Ankara 2011.

_____, ***Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları I***, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2002.

KALAFAT, Yaşar–Bayatlı, Yaşar Necdet, ***Türk Kültürlü halklarda Alkışlar-Kargışlar***, Berikan Yay., Ankara 2011.

KALANKATLI, Moses, ***Alban Tarihi Son Hunlar /Hazarlar/Ermeniler/ Terekemeler***, Selenge Yay., İstanbul 2006.

KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, ***Dede Korkut Oğuznameleri Işığında Karapapaklar Borçalı-Kazak Uruğunun Kür Aras Boylarında 1800 yılına bir Bakış***, Türkocağı Erzurum Şubesi Yay., Erzurum 1972.

_____, ***Yukarı Kür ve Çoruh Boylarında Kıpçaklar***, TTK. Yay., Ankara 1992.

_____, ***Karapapaklar***, Türkocağı Erzurum Şubesi Yay., Erzurum 1972.

KURAT, Akdes Nimet, ***Rusya Tarihi (Başlangıçtan 1917'ye kadar)***, TTK. Yay., Ankara 2010.

_____, ***Türk Kavimleri ve Devletleri***, Murat Kitapevi Yay., Ankara 2002.

KUZGUN, Şaban, ***Hazar ve Karay Türkleri***, Se-Da Yay., Ankara 1985.

KÜRKÇÜOĞLU, Erol, ***Azerbaycan'ın Türkleşmesi Tarihine Bir Bakış,***Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yay., Erzurum 2010.

Maarife HACIBEYAVA, Maarife, ***Azerbaycan Folklor ve Edebiyatı***, Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara 1999.

MEMMEDOV, Nadir, ***Azerbaycan'da Yer Adları***, Azerbaycan Dövlet Neşriyatı, Bakü 1993.

MİMİNOŞVİLİ, Otar, (Çeviren Hacer Ö. İremadzade), ***Gürcistan'da Etnografik Yolculuk***, Chiviyazıları Yay., İstanbul 1999.

NAZİK, İhsan, ***Aşık Şenlik Aşkına***, Elazığ 2013.

NİYAZİ, Mehmet, ***Millet ve Türk Milliyetçiliği***, Ötüken yay., İstanbul 2007.

ONAY, Yaşar, ***Batıya Direnen Devlet Rusya***, Yeniyüzyıl Yay., İstanbul 2007.

PAPAKÇI, Zihni, ***Terekemeler Kökeni, Tarihi, Gelenek ve İnançları***, Su Yay., İstanbul 2010.

RESULZADE, E. Mehmet, ***Kafkasya Türkleri***, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 1995.

SAYDAM, Abdullah, ***Kırım ve Kafkas Göçleri*** *(1856-1876)*, TTK. Yay., Ankara 2010.

TAVKUL, Ufuk, ***Kafkas Dağlılarında Hayat ve Kültür***, Ötüken Yay., İstanbul 1993.

TOGAN, Z.V., ***Azerbaycan***, İ.A., İstanbul 1944.

TOMİLOV, N.A., ***Batı Sibirya Türkleri***, Selenge Yayınları, İstanbul 2013.

TÜRKAY, Fuat, ***Mihrali Bey***, Cem Ofset, Ankara 2010.

YENİARAS, Orhan, ***Karapapak ve Terekemelerin Siyasi ve Kültür Tarihine Giriş***, Yayıncı O.Yeniaras, İstanbul 1994.

2. Makaleler

AGACAN, Kamil, "*Gürcistan Türklerinin Mevcut Durumu, Siyasi ve Ekonomik Sorunları"*, **Karadeniz Araştırmaları I**, ss.90-101, İstanbul 2007.

AKALIN, Ş.Haluk, "*Kafkaslarda Türk Dili ve Kültürünün Etkileri"*, **Türk Dili, Dil ve Edebiyat Dergisi**, C.XCVII, Sayı 688, ss.291-297, Ankara 2009.

ALIŞIK, G. Seyhan, "*Görkemli Alim Muharrem Ergin Beg"*, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, Cilt 2, Sayı 4, ss.10-25, Aralık 2005.

ARSLAN, Nebahat- TEKİR, Süleyman, "Cenub-i Garbi Kafkas Hükümetinden, TBMM'ye Fahrettin Erdoğan", **Sosyal Bilimler enstitüsü Dergisi**, Sayı 6, ss.1-25, Sonbahar 2010.

AYAN, Ergin, "*Kafkasya: Bir Etno-Kültürel Tarih Çözümlemesi"*, ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi**, Cilt 1,Sayı 2, ss.19-50, Aralık 2010.

BAL, Hüseyin, *"Anthony h. Birch'in Siyasal Teorisinde Milliyetçilik Kavramı ve İdeolojisi"*, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**,The Journal of International Social Research, Cilt:7 Sayı: 31, Volume: 7, Issue: 31,ss.305-311, İstanbul 2009.

BİRO, Marget, (Çeviren, Savaş Eğilmez), "*Hunların Kafkasya'daki Varlığı"*, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı 22, ss.223-231, Erzurum 2003.

ÇETİNKAYA, Haydar, "*Karapapah Türklerinde Halk İnançları"*, **Karadeniz Araştırmaları**, Sayı 2,ss.49-72, 2004.

ÇIBLAK, Nilgün, "*İçel'de Yağmur Yağdırma Törenleri"*, **Folklor/Edebiyat**, C.VIII, Sayı XXXI,ss.1-14, Mersin 2002.

ÇİLOĞLU, Fahrettin, "*Kafkasya Konusunda Yanılgılar ve Yanlışlar"*, Kafkasya **Yazıları Dergisi**, Yıl 1, Sayı 3,ss.40-44, Sonbahar/Kış, İstanbul 1998.

ÇOBAN Öztürk, Ebru, "*Kimlik, Dış Politika ve Uzlaşma: İnşacı Kuram Çerçevesinde Ulusal Kimlikler ve İkili İlişkiler Üzerine Bir Değerlendirme",* ss.1-12,**Yeni Türkiye** 60/2014.

ÇOĞ, Menmet, " *Kafkasya Havzasında Kıpçaklar* ", **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, ss.57-74, Trabzon 2015.

GÜZEL, Abdurahman, "*Dede Korkut Hikayeleri bağlamında Dua"*, Turkish Studies İnternational Periodical For The Languages, **Literature and History of Turkish or Turkiç**, Volume 8/1,ss.438-446, Winter 2013, Ankara/Turkey.

HACILAR, Valeh, "*Karapapak Türk Mitolojisisnin Yapısı Üzerine Araştırmalar"*, ss,83-92, **Bilig**, 2009.

KAFKASYALI, Ali, "*Karapapak Türkleri"*, **A.Ü.Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, ss.269-304, Erzurum 2012.

KALAFAT, Yaşar, "*Ağrı Yöresi Örneklemeleri ile Türk Kültürlü Halklarda Su Kültü"*, **Uluslararası Türk Kültüründe Ağrı Dağı Sempozyumu**, Iğdır 2008.

KALAYCI, Ünal, "*Gürcistan'da yaşayan Farklı topluluklar ve Ortak Dil Türkçe"*, **Bizim Ahıska**, ss.11-16, 2011.

KARADENİZ, Yılmaz, "*I.Hüsrev Döneminde İpek Yolu Üzerinde Sasani-Göktürk Mücadelesi (531-579)"*, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar**, Cil 4, Sayı 16, ss.207-214, Kış 2011.

KEMALOĞLU, Muhammed, "*Kafkas-Tarihi Gelişimi-Etnik-Dini Yapısı ve Terekeme (Karapapak) Türkleri"*, **Akademik Bakış Dergisi**, Sayı 32,ss.1-17, Ankara 2012.

KOÇ, Adem, "*Kütahya Merkezinde Giyim-Kuşam Kültüründeki Değişmelerin Çözümlenmesi"*, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, The Journal of İnternational Social Research, Volume 2/9,ss.243-261, Fall 2009.

KUSKO, Mahmut, "Kafkas Milletleri", Kültür Dergisi Yıl 1, Sayı 5, Cilt , ss.1-31, Başnur Matbaası, Ankara Ocak-Şubat 1965.

KURAT, Akdes Nimet, "*Avarlar"*, **Tarih İnceleme Dergisi**, Cilt XXVI, Sayı 1,ss.81-110, Temmuz 2011.

MANGALTEPE, İsmail, "*Avar Tarihinin En Önemli Savaşı 626 İstanbul Muhasarası"*, **Karadeniz araştırmaları Dergisi**, Sayı 10.ss.1-24,Yaz 2006.

MEMMEDOVA, İrade, Malik Kızı, "*19.Yüzyılın 80-90'lı yıllarında Güney Kafkasya'nın Etnografik Haritası (Kars ve Diğer Bölgeler)"*, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, Cilt 1, Sayı 2,ss.87-99, 2012.

MERT, Osman, "*Gürcistan Borçalı Karapapaklarının/Terekemelerinin Eğitim Tarihine Dair"*, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı 24,ss.233-251, Erzurum 2004.

NOROZOVA, Gülreyhan, "*Dağıstan Derbent Bölgesi Terekeme Türklerinin Dini Hayatı"*, Erciyes Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Kayseri 2002.

ÖNCÜL, Kürşat, "*Kars Örnekleminde Halk Hekimliğinin arkaik Unsurları"*, Turkish Studies İnternational Periodical For The Languages, **Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 8/1, Winter 2013,ss.2031-2035, Ankara/Turkey.

ÖZBAY, D.Rahmi, "*Kafkasya Ülkeleri ve Kırım'ın Sosyo-Ekonomik-Siyasi Statüleri ve Kısa Tarihler"*i, **M.Ü. Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Ekonomik Araştırma Merkezi**, yayın no.9,ss.394-463,İstanbul 1998.

ÖZKAN, Nevzat, "*Irak Türk Edebi Dilinin Tarihi Gelişimi"*, Turkish Studies İnternational Periodical For The Languages, **Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 4/8,ss.89-107,Ankara 2009.

ŞAHİN, Mehmet, "*Şii Jeopolitiği, İran İçin Fırsatlar ve Engeller"*, **Akademik Ortadoğu**, Cilt 1, Sayı 1,ss.38-54, Ankara 2006.

ŞEN, Serkan, "*Eski Türkçe'de Gök İle yerin Adlandırılışında Renklere dayalı, Deyim Aktarmalarından Yararlanma ve Kara Sözcüğünün Kökeni Üzerine"*, **İlmi Araştırmalar**, Sayı 24,ss.129-136, İstanbul 2007.

T.C. Başbakanlık, Osmanlı Belgelerinde, *Kafkasya'dan Göçler*, 1.1,1.2,1.3.

T.C. Başbakanlık, Osmanlı Belgelerinde, *Kafkasya'dan Göçler*,2.1,2.2,2.3.

TAŞAĞIL, Ahmet, "*Göktürk Devletlerinin Kuruluşları ve Çöküşleri"*, **Sakarya Üniversitesi, Yayn No. 52**, ss.21-29, Sakarya Haziran 2008.

TAVKUL, Ufuk, "*Kafkasya'da Konuşulan Türk Lehçeleri"*, **Kırım Dergisi**, sayı 15,ss.38-49, Ankara 2006.

_____,*Kafkasya için Türkiyat Araştırmalarının Önemi*,I.Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri Kitabı, ss.187-202, Ankara 25-26 Mayıs 2006.

TOMBULOĞLU, Tuba, "*Kafkasya'nın Etnik ve Kültürel Yapısının Oluşumunda Türklerin Rolü"*, Ankara Ünüversitesi, Tarih Bölümü Anabilim Dalı, **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara 2003.

TOZLU, Selahattin, "*Karapapaklar Hakkında Bazı Notlar II"*, **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, ss.90-110,Ankara 2006.

VURGUN, Eyyub, "*Cenub-i Garbi Kafkasya'nın Demokratik Cumhuriyetleri"*, **Azerbaycan Türk Kültür Dergisi**, Sayı 378,ss.1-13, Ocak 2011.

ZEYREK Yunus, "*Kars Kafkas Cumhuriyeti Hükümeti"*, **Bizim Ahıska Dergisi**, ss.11-16, Kış 2013.

3. Elektronik Kaynaklar

http://www.antoloji.com/asik-yener/hayati/

http://bao.az/categories_Tarix/subcategories_azerbaycan-tarix/product_5011797052

http://www.biyografi.net/kisiayrinti.asp?kisiid=1317

http://www.musikidergisi.net/?p=2697

http://www.renklinot.com/kultursanat/dunya-sii-nufusu.html

http://www.tdba.net/?p=1476

http://www.turkuler.com/ozan/sereftasliova.asp

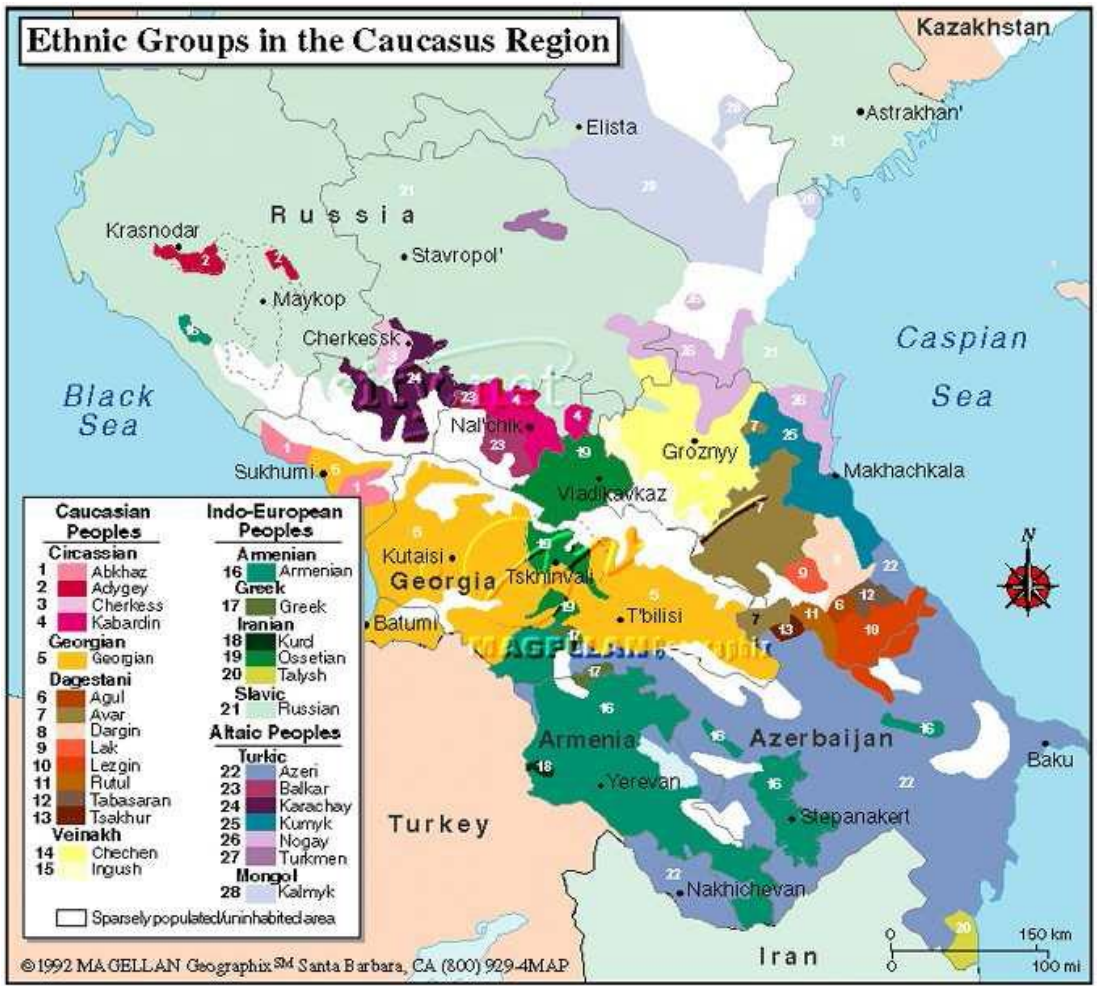
http://www.yasarkalafat.info/index.php?ll=newsdetails&w=1&yid=3

EKLER

Ek 1 : KAYNAK KİŞİ DİZİNİ

Sıra No	Adı Soyadı	Yaşı	Doğum Yeri	Öğrenim Durumu
K1	Safiye ÇİFTÇİ	60	Kars	Okur Yazar
K2	Memiş ÇİFTÇİ	68	Kars	İlkokul
K3	Semiye AYDIN	65	Kars	Okur Yazar
K4	Asiye TAZEGÜL	63	Kars	Okur Yazar
K5	Banu KOŞUCU	54	Kars	Okur Yazar Değil
K6	Hikmet ÇİFTÇİ	70	Kars	İlkokul
K7	Selçuk TAZEGÜL	43	Kars	Lise Mezunu
K8	Önder KOŞUCU	38	Kars	İlkokul

Ek 2: Kafkasya Haritası

Alındığı Bağlantı : Ayan, Ergin, *Kafkasya: Bir Etno-Kültürel Tarih Çözümlemesi*, ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, Cilt 1,Sayı 2, ss.19-50,s.50, Aralık 2010.

Ek 3 : Karapapaklarda Kadın Giyimi

Alındığı Bağlantı :

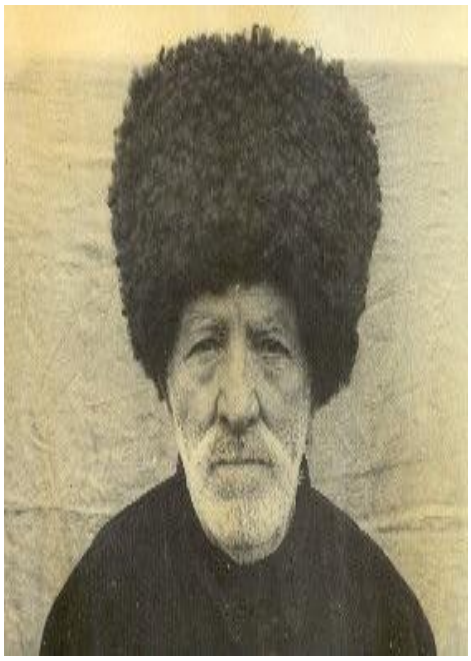
http://www.karapapak.com/tr/Icerik.aspx?IcerikID=100 (15.01.2015).

Ek 4 : Karapapaklarda Erkek Giyimi

Alındığı Bağlantı :

http://www.terekemekarapapakturkleri.com/?pnum=116&pt=Terekeme+Karapapak+Vikipedi (25.12.2014).

Alındığı Bağlantı : http://serkanrrr.tr.gg/TEREKEME-TAR%26%23304%3BH%26%23304%3B.htm (25.12.2014).

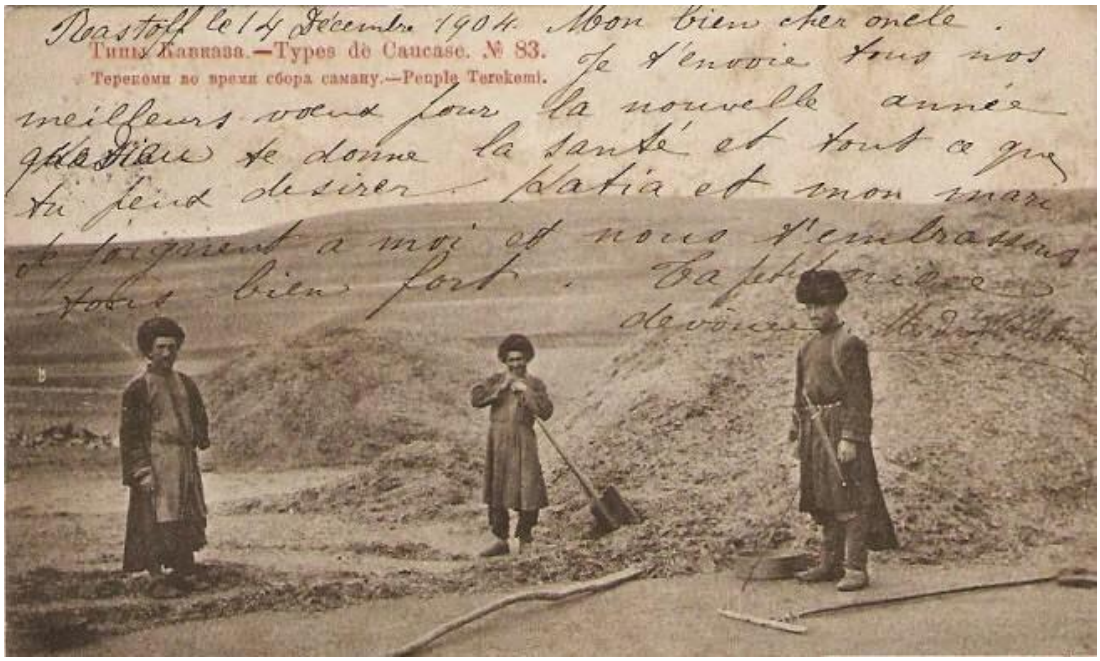
Ek 5 : Kaçak Nebi

Alındığı Bağlantı :

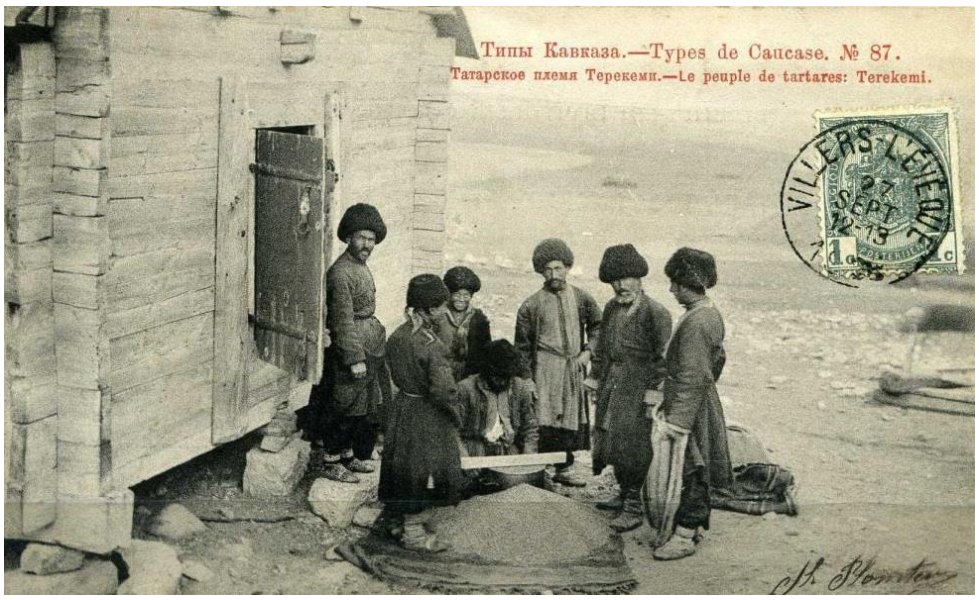
http://www.terekemekarapapakturkleri.com/?pnum=6&pt=TEREKEME+(KARAPAPAK)+KAHRAMANLARI (13.01.2015).

Ek 6 : Kars'ın Rus işgali yılları (Karapapaklar).

Alındığı Bağlantı : http://alihasar.blogspot.com.tr/2014/04/kars-oblasti-1878-1917.html (03.01.2015).

Ek 7 : Kars'ın Rus işgali yılları (Karapapaklar)

Alındığı Bağlantı : http://tr.wikipedia.org/wiki/Karapapaklar (17.12.2014).

Ek 8 : Karapapak Düğünlerinde bir Gelenek (Şah Bezeme)

Alındığı Bağlantı : http://www.karsobjektifhaber.com/m/haber/bes-yuz-yillik-sah-bezeme-gelenegi-.html (17.11.2015).

Ek 9: Karapapak (Kars) Ketesi

Alındığı Bağlantı :
https://www.google.com.tr/search?q=kars+ketesi&biw=1527&bih=863&source=lnms&tbm=isch&sa=X&sqi=2&ved=0ahUKEwinvObnlNbJAhVF62MKHbL8DBQQ_AUIBigB#imgrc=bLfP4Qa2USP1wM%3A

Ek 10 : Kaz Çekmesi

Alındığı Bağlantı : http://www.frmtr.com/damak-keyfi/6403406-tandir-kaz-cekmesi-tarifi-kars-yoresi.html

Ek 11 : Gagala

Alındığı Bağlantı :
https://www.google.com.tr/search?q=h%C3%B6rr%C3%BC+a%C5%9F%C4%B1&biw=1527&bih=823&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwi6usDnmNbJAhUS2mMKHUwyAO8Q_AUIBigB#imgrc=lU_MbQTne5UnUM%3A

KUZEY BUZ DENİZİ
SİBİRYA
SİBİR
SARI DENİZ
AKDENİZ
KIZILI
KARA DENİZ
ANADOLU
HAZAR DENİZİ
ARABİSTAN
HİNDİSTAN
BENGAL KÖRFEZİ
GÜNEY ÇİN DENİZİ
HİNT OKYANUSU
UMMAN DENİZİ